

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈАНУАР — АПРИЛ
1976.

Уређивачки одбор:

Др Војислав Бакић (главни и одговорни уредник),
др Смиља Аврамов, др Велимир Васић, др Драгаш Ден-
ковић, др Драгољуб Димитријевић, др Владимир Јова-
новић, др Љубица Кандић, др Драгољуб Кавран (секре-
тар Уређивачког одбора)

Технички уредник Вукосава Манојловић

Штампа: Штампарија ПТТ, — Београд, Таковска 2

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXIV

јануар — април 1976.

Број 1--2

ИЗВОРИ И ОБЛИЦИ УГРОЖАВАЊА НАШЕГ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САМОУПРАВНОГ ДРУШТВА, ЊЕГОВИХ ТЕКОВИНА И ВРЕДНОСТИ

I.

Доношењем Устава СФРЈ и одлукама Десетог конгреса Савеза комуниста Југославије, наша земља је учинила крупан револуционарни корак даље у проширењу основе социјалистичког самоуправног система. Продубљено је идејно и политичко јединство у заједници слободних и равноправних народа и народности и створени су услови за још бржи развој самоуправљања. Све је то ојачало и наш несврстани положај и углед у свету. Истовремено, међутим, запажамо да одређени кругови у свему и даље постављају питање: куда иде Југославија и каква је њена будућност.

Шта је ту по среди — можемо се запитати. Да ли нас тако мало познају или се још увек надају да је могуће да Југославија ипак скрене са свог самоуправног социјалистичког и несврстаног пута? Да ли нека наша понашања дају повода за такве илузије, или је то, пре свега, покушај недозвољеног мешања у наше унутрашње ствари и форма притиска каквом је Југославија често изложена због свог доследног самоуправног социјалистичког курса и активног залагања за слободу и независност народа, за мирољубиву коегзистенцију и активну сарадњу свих земаља, без обзира на различитост или сличност друштвених система?

Одговор на постављена питања није једноставан јер је проблем комплексан. Не би било тачно рећи да нас не познају. Историјска је чињеница да се цео антифашистички свет дивио за време другог светског рата неустрашивој борби наоружаног народа Југославије и његове народноослободилачке војске који су као саставни део антихитлеровске демократске коалиције годинама задржавали више десетина хитлеров-

ских дивизија на југословенском ратишту и на крају властитим снагама извојевали своју независност и слободу и успоставили праведније, социјалистичко друштвено уређење.

Такође је чињеница да је прогресивни свет поздравио одлучан и успешан отпор Југославије стаљинистичком притиску, када је одбранила своје право да самостално гради своју социјалистичку вишенационалну заједницу на принципима друштвеног самоуправљања, решена да делује као независни међународни социјалистички несврстани фактор. То је био догађај који је по свом значају далеко превазилазио границе Југославије или њене билатералне односе с другим социјалистичким земљама. У питању су били односи међу социјалистичким земљама и у међународном радничком и комунистичком покрету, какве су замишљали класици марксизма и за какве се борио и Лењин, творац прве социјалистичке државе на свету. Отпор Југославије Стаљиновом притиску допринео је изградњи таквих односа.

Такође, свима је познато да је Југославија отворена земља. Ево, имамо споразуме о укидању виза са 46 земаља. Било би их готово још толико, да су све земље, којима смо се обратили, прихватиле наше предлоге. Границе Југославије су отворене не само за њене грађане, који слободно путују у свет, него и за стране грађане који у милионском броју сваке године посећују Југославију, било као туристи, било по послу или као званични гости,

Према томе, свако има могућности да се упозна са нашом стварношћу, са успесима, а и са проблемима и недостацима. Није, дакле, реч о непознавању Југославије, нити о недостатку могућности да се она упозна, већ о томе што у свету постоје кругови који нису спремни да прихвате као равноправног партнера такву Југославију каква она јесте — социјалистичку, самоуправну, несврстану — и да са њом сарађују у заједничком интересу.

Ти кругови очигледно још увек нису схватили да је за Југославију основни критериј за све што чини и предузима — интерес радног човека и грађанина, јачање братства и јединства слободних и равноправних народа и народности социјалистичке самоуправне заједнице, независност и безбедност земље и њен активни допринос ствари социјализма, мира, напретка и безбедности за све.

Они неће да схвате, односно да прихвате, да такво опредељивање произилази из самоуправне суштине социјалистичке Југославије и из сазнања рођеног из властитога искуства, да се постављени социјалистички циљеви могу остваривати на оптималан начин управо следећи такав независан социјалистички и несврстани курс. Зато ти кругови и надаље мере сваки корак који Југославија направи у изградњи самоуправног социјалистичког друштва и сваки њен потез у међународним односима са позиција поделе света на блокове и на интересне сфере. Следећи тој логици они се увек питају: у интересу које стране је учињен поједини корак или потез, а не шта такав корак или потез значи са становишта социјалистичког самоуправљања у Југославији и јачања њене независности.

За овакве констатације могли бисмо навести бројне примере. Сети-мо се само неких парола које су нам упућиване са стране за време народноослободилачког рата према којима је требало радије да се ограничимо на мање *акције отпора*, и сачувамо земљу од ратног разарања, док не дођу савезници који је требало да нас ослободе! Из истог извора је и парола, којом су нам се обраћали у новоствореној младој народној републици, говорећи да ћемо се национализацијом и аграрном реформом лишити стручних кадрова и добрих привредника и уништити основе здраве народне привреде; да ћемо наводно осиромашити политички живот земље ако не дозволимо опозицију итд. Неки кругови у иностранству оплакивали су у то време судбину политичке реакције у Југославији, кад је револуционарна народна власт открила њене диверзије и поставила је на стуб срамоте. А са друге стране, Стаљинов притисак оправдаван је и оваквим оптужбама: разбијају пролетерски интернационализам и разводњавају социјализам ревизионистичким самоуправљањем, срљају у рестаурацију капитализма, свршиће као плен империјализма итд.

Из истих разлога, неки у свету и после двадесетпет година успешног развоја социјалистичког самоуправног система у нас, инсистирају на тези да је друштвено самоуправљање експеримент, интересантан додуше, али ипак само експеримент. На то се онда надовезују нагађања у вези са будућношћу Југославије, шпекулације о такозваној „сивој зони“, интриге, у вези са мерама које се у земљи предузимају да би се заштитио самоуправни уставни систем и радни људи од подривачких намера шачице деморалисаних издајника, чији су покровитељи изван наших граница.

Исто тако су перманентно присутне и шпекулације у вези са националним односима, и поред тога што је познато да је у Титовој Југославији национално питање решено на јединствен, демократски начин какав не познаје ниједна савремена вишенационална држава. Расширивање националистичких трзавица и страсти у нашим условима, значи, непосредни напад на наше основне социјалистичке тековине. Зато је јасно да је у нас код национализма свих боја првенствено и у суштини реч о класном непријатељу, прерушеном у борцу за „национална права“. Демагошком злоупотребом националних осећања и оправданих тежњи слободног развоја и афирмације националних култура свих народа и народности, тежи се наметању уских политикантских интереса и идеологија.

Шта је према томе, све то, ако не, пре свега, саставни део притисака каквима се служе они којима би више одговарала једна „послушнија“ Југославија, која не би била у стању да до те мере одлучно иступа против империјалистичке и неоколонијалистичке политике, као и против свих видова доминације и хегемонизма.

Наравно, свако има право да изражава своје мишљење о Југославији и њеној политици. Ни ми не дозвољавамо да нам неко ускраћује то право, кад је реч о другим земљама. Истовремено, настојимо да у пракси допринесемо све потпунијем узajамном информисању у циљу бољег међусобног упознавања и зближавања народа и размени искустава.

Међутим, једно је објективна, на чињеницама заснована информација, непристрасна анализа појава и на тој основи заузимање ставова, а друго је тенденциозно, самовољно и злонамерно приказивање процеса, појава и односа, стварање вештачких конструкција, изазивање неповерења, нетрпеливости, конфликта, злорада и ничим фундирана предсказивања. Против таквих поступака смо се увек борили и на то имамо право.

Но, истовремено, веома је значајно да нашом сопственом праксом и неодговорном и неодмереном критиком свега и свачега у нас не дајемо прилику и повод ловцима за сензацијама да гатају око будућности Југославије. Ми не треба да кријемо сопствене слабости, Ми то и не чинимо нити бисмо успели у томе кад бисмо и желели јер се код нас о проблемима отворено расправља. Међутим, то не значи да не би требало да се одлучније и организованије ухватимо у коштац са стварним слабостима у нашој самоуправној пракси. А то би битно доприносило ефикасности нашег самоуправног система, свесном ангажовању радних људи у постизању постављених социјалистичких циљева, стваралачком повезивању револуционарне теорије и праксе, битном сужавању простора за сејање смутње од стране деморалисаних елемената и страних плаћеника и елиминисању других тешкоћа у социјалистичкој изградњи.

Полазећи од такве основе, нећу подробније описивати генезу отпора, ни изворе и облике угрожавања нашег социјалистичког самоуправног друштва, његових тековина и вредности. Посматрајући носиоце те активности у *акцији*, настојаћу да утврдим, који су основни извори снаге наше социјалистичке самоуправне вишенационалне заједнице, које *наше мере* у процесу даљег развоја социјалистичког самоуправног система, најефикасније спутавају и онемогућавају носиоце таквих активности, а који наши поступци објективно доприносе њиховом очекивању да ће можда ипак успети да нас, барем привремено, омету у нашим напорима који битно доприносе остваривању епохе социјализма као светског система.

Анализа показује да су извори опасности по наше друштво и циљеви непријатељске активности против њега у свим фазама наше социјалистичке изградње у основи готово исти а да се облици и методи непријатељске активности стално мењају, при чему имају своју улогу и оружане диверзије и терор. Наступа се, по правилу, са истих идејно-политичких, социјализму непријатељских позиција. Једном отвореније, други пут прикривеније, зависно од околности а пре свега од наше снаге. Њихови напади усмерени су, пре свега, у два правца. Први има за циљ поткопавање основа наше социјалистичке самоуправне стварности, на исцрпљивање извора наше снаге, виталности и стабилности као што су: самоуправљање, друштвена својина, братство и јединство, политичка и економска стабилност и хармонични развој, систем опште народне одбране и друштвене самозаштите, међународни углед земље, чистоћа револуционарне теорије и социјалистичка етика. Други настоји да пронађе слабе тачке у нашој самоуправној пракси. Игра се, наравно, такође на специфичности

геополитичке позиције Југославије као социјалистичке и несврстане земље у региону где се сусрећу два војно-политичка блока и два светска система.

II.

Развој социјалистичког самоуправљања је дугорочан и сложен процес, који се остварује у конкретним друштвено-економским, политичким и културним условима и противречностима у нашој земљи и у конкретним односима снага у савременом свету. Зато је веома значајно познавати како изворе наше снаге тако и опасности с којима се суочавају носиоци самоуправне социјалистичке изградње у нашој земљи и прогреса у свету

Нема сумње да основне изворе наше снаге представљају револуционарне тековине народноослободилачког рата, изградња самоуправног социјалистичког система, наша несврстана позиција и јасна социјалистичка оријентација Југославије у савременом свету који се и сам налази у процесу дубоких промена.

Први извор наше снаге јесу револуционарне тековине наше народноослободилачке борбе у оквиру демократског антифашистичког рата, у ствари, и нису само наше. Оне су, да тако кажем, већ и својина народа који се још боре за сопствено ослобођење, самоопредељење или против стране агресије. А то су: широко политичко јединство наоружаног народа под руководством КПЈ и ослањање на сопствене снаге; изградња народноослободилачке војске и наоружавање оружјем отетим од непријатеља; формирање револуционарних органа власти већ у току оружане борбе како на ослобођеној територији тако и у позадини непријатеља; каљење братства у оружју и братства и јединства међу народима и народностима вишенационалне земље и њихове равноправности у федеративном уређењу државе; стварање — већ у току борбе за национално ослобођење — услова за прогресивне друштвено-економске и политичке преображаје после стицања слободе и мира. Заједно са тековинама других револуционарних покрета, ова искуства ушла су већ у ризницу светске антиимперијалистичке народне револуције. Зато су те тековине по правилу предмет напада и притисака империјалистичких и хегемонистичких снага.

Други извор наше снаге представља револуционарна пракса социјалистичке изградње на принципима друштвеног самоуправљања. Те се тековине и пракса огледају, пре свега, у томе што удружени радник самоуправно одлучује о сопственим условима рада и живота, да ствара и расподељује доходак, да удружује рад и средства са другим радницима у организацијама удруженог рада, да са свог радног места одлучујуће утиче на доношење одлука у делегатским скупштинама. Развијањем друштвеног самоуправљања, као друштвено-економског односа учвршћује се демократска самоуправна основа целокупног социјалистичког самоуправног друштвено-политичког система. Стално јача процес подруштљавања државних послова и преображавања саме државе, њеним стављањем у службу радничке класе и свих радних људи. Формирају се делегатске скупштине које означавају коначно напуштање представничког парла-

ментарог система, неадекватног за развој самоуправног система непосредне социјалистичке демократије. Остварује се водећа идејно-политичка улога Савеза комуниста Југославије, који не делује више као класична политичка партија него као основни фактор револуционарне идејно-политичке оријентације у социјалистичкој изградњи. Развија се активност свих организованих социјалистичких снага посебно у оквиру Социјалистичког савеза радног народа као главног демократског координирајућег друштвено-политичког фактора у унапређивању социјалистичких самоуправних односа и у борби за остваривање свакодневних и дугорочних интереса живота и рада људи града и села.

Радници организовани у синдикат као најширу организацију радничке класе, боре се за остваривање Уставом утврђеног положаја радничке класе, за остваривање социјалистичких самоуправних односа и одлучујућу улогу радника у управљању друштвеном репродукцијом, за развијање и јачање солидарности и подизање класне свести и одговорности самоуправљача.

Остварује се суверено право народа да одлучује о сопственом вишку рада. Обезбеђује се бржи развој мање развијених република и Аутономне Покрајине Косово. Све више се развија заштитни механизам система друштвеног самоуправљања и јединствени систем друштвене самозаштите.

Све то представља процес учвршћивања владајућег положаја радничке класе и демократског превладавања противречности у социјализму. Те тековине и самоуправна социјалистичка пракса све више постају и предмет интересовања прогресивних снага у свету. Али, управо зато, они су и предмет напада и притисака оних снага које су против оваквог правца друштвеног развоја.

Трећи извор наше снаге и међународног престижа је спољна политика на принципима несврстаности. Она се огледа пре свега: у политици доброг суседства и немешања у послове других земаља; у развијању сестране пријатељске сарадње са свим земљама, без обзира на разлике у друштвеним системима, на основама равноправности и узајамног поштовања интереса; у активном учешћу Југославије у међународним односима и у самосталном заузимању ставова у односу на збивања у свету; у моралној, политичкој и другој помоћи народноослободилачким и другим прогресивним покретима и жртвама агресије; у супротстављању, заједно са другим земљама, посебно несврстанима, трци у наоружању, политици са позиције силе, империјализма и неоколонијализма; у борби за независност, територијални интегритет, сувереност и слободу свих народа и држава, у заједничкој акцији за бржи развој земаља у развоју и за елиминацију експлоатације и дискриминације међу земљама и за успостављање новог међународног економског система; у стварању услова за зближавање и повезивање народа у свету, међузависности и за њихову демократску интеграцију у циљу оптималног коришћења природних и других богатстава и развоја производних снага, науке и културе у интересу свију; у борби за јачање покрета несврстаности као самосталног међународног политичког и економског чиниоца; у јачању сестране равноправне сарадње у међународном радничком покрету.

Таква спољна политика Југославије, јесте, у ствари, непосредни наставак и примена на међународном плану, циљева социјалистичког самоуправног друштва — који се остварују у борби за ослобођење човека и остваривање друштвеног система у којем људи не владају људима него сви заједно и равноправно управљају стварима. Зато је наша политика несврставања и сама по себи фактор подршке изградњи самоуправног социјалистичког система, а тиме стабилности и безбедности Југославије. С обзиром на то, та политика има широку подршку свих радних људи Југославије. У њену вредност могу да посумњају само зачаурени аутаркнисти и бирократи који не верују у снагу народа.

Политика несврставања одражава најшире интересе народа и прогресивних снага света. Зато она постаје основа међународне активности све већег броја земаља различитих друштвених система и све значајнији носилац иницијатива, чији је заједнички циљ: независност, равноправност, сувереност, напредак, сарадња и зближавање међу народима.

Није случајно, стога, што носиоци империјалистичке политике не воле политику несврставања. Они су настојали да је онемогуће али у томе нису успели. Пошто је покрет несврстаности постао значајан међународни политички и економски фактор, који више нико не може мимоићи они сада настоје да унесу смутњу и спорове у редове покрета несврстаних и да смање њихову способност за јединство акције. При томе се служе разним врстама притисака, диверзијама и пучевима. И Југославија је предмет таквих притисака и претњи.

III

Тачно је да активности социјализму туђих или непријатељских средина и снага из иностранства или у земљи делују угрожавајуће у односу на наш самоуправни социјалистички систем и његове вредности и да је основни задатак система друштвене самозаштите да најбудније прати носиоце таквих делатности и да изучава облике и методе њихове борбе. Међутим, то нису једини извори опасности по несметани социјалистички самоуправни развој у нас.

Опасности произлазе такође из противречности услова и односа у којима се развија самоуправно социјалистичко друштво и из објективних слабости градитеља нових односа. Пре свега, достигнути ниво производних снага у нашем друштву још увек „производи“ објективне услове за егзистенцију снажних елемената и државносопственичког и приватносопственичког система. Треба рачунати с тим да ће се елементи старих односа упорно пробијати свуда где самоуправни удружени рад и друштвени систем не буду у том погледу располагали потребним одбрамбеним механизмима. Осим тога друштвене промене у нас су толико дубоке и динамичне да субјективне снаге које треба да их понесу понекад једва успевају да њима овладају.

То посебно долази до изражаја ако попусти активност за елиминавање фактора отуђивања одлучивања од произвођача ако се толеришу

појаве групносвојинског схватања и понашања; присвајање резултата туђег рада ако нема самоуправног планског усмеравања развоја и тржишта; ако деловање субјективних социјалистичких снага није организовано.

Објективни услови и субјективне слабости делују да се процес социјалистичког развоја не одвија равномерно, као и да при томе има падова и застоја.

Непријатељ се обично убацује управо у такве ситуације. Он је јак, кад му сами дајемо шансу за акцију. У том погледу посебно повољне околности за његову акцију пружају: небудност и површност, некритичко прихватање туђих модела, страхопоштовање великодржавне снаге, одсутност личне одговорности и дисциплине, партикуларизам, уравниловка, друштвени паразитизам, толерисање злоупотребе друштвених функција, слабости друштвене евиденције и контроле, толерисање испољавања националне и верске нетрпељивости; нарушавање јединства југословенског тржишта, изигравање закона и других прописа; незнање и неинформисаност људи.

То је посебно јасно дошло до изражаја и у недавној прошлости, за време познатих колебања у редовима СКЈ и других девијација. Зато је неопходно да се последице тог периода и надаље одлучно отклањају.

Тај циљ се постиже најсигурније доследним развијањем и у пракси спровођењем социјалистичког самоуправљања, како би радни човек био у положају, да као слободни субјекат удружен у раду и управљању, буде основни носиоц свих друштвених послова од производње, стварања и расподеле дохотка, укључујући пуну контролу над кретањем друштвеног капитала у процесу друштвене репродукције, до одлучивања у делегатским скупштинама друштвено-политичких заједница и у друштвено-политичким организацијама, укључујући и изградњу система опште народне одбране и друштвене самозаштите.

Природно је да је после преузимања власти, у условима наследице привредне неразвијености и ратом разрушене земље била неопходна концентрација средстава за обезбеђење неопходне акумулације у циљу убрзане индустријализације земље. У тим условима било је неизбежно и одговарајуће јачање централних органа државе. Тај „револуционарни етатизам“ ношен је револуционарним еланом и широким учешћем народних маса. Зато је био у стању да мобилише све снаге за постављање основа планског економског и друштвеног развоја, за извршење аграрне реформе, за обрачун са остацима капиталистичких класа, за стабилизацију револуционарних органа власти, уз општу народну контролу.

Међутим, исто тако је било јасно, да само учешће маса у управљању државним пословима није довољно снажно да би спречило бирократизацију центара одлучивања, нити довољан извор за подстицање стваралачке иницијативе на основу моралног, економског и политичког интереса радних људи. Биле су неопходне одлучне мере за даље и све потпуније укључивање свих радних људи у управљање друштвеним пословима, односно за одлучно преношење управљања производњом и на-

родном привредом уопште у руке произвођача. То је учињено 1950. године Основним законом о управљању државним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива.

Тиме је створена чврста брана бирократизацији и појавама деформација етатистичког карактера. Отворена је перспектива за остварење стабилности друштвено-економског положаја радног човека који треба да буде основни градитељ социјалистичких односа и социјалистичког друштва уопште. Радник — самоуправљач ушао је путем већа произвођача у скупштину општине, а касније преко самоуправних већа и у скупштине других друштвено-политичких заједница, укључујући федерацију. То су уједно били први одлучујући кораци у напуштању представничког скупштинског система и постављању наших скупштина на делегатску основу (Уставни закон 1953. и Устав 1963. године). Тако су били постављени и темељи за брже спровођење економске и друштвене реформе.

Но, било је јасно, да би сви напори остали без резултата, уколико не би јачала и материјална основа самоуправљања. Својеврсно двовлашће у којем је државна управа и надаље располагала готово целокупном друштвеном акумулацијом, имала је за последицу да је друштвено самоуправљање у пракси остало „затворено” у фабричким халама, углавном отуђена од резултата свога рада, у области проширене репродукције. Тако су се гомилале политичке и друштвене противречности.

Бирократске тенденције биле су додуше озбиљно ограничене, захваљујући политичкој акцији организованих социјалистичких снага, пре свега, СКЈ. У истом правцу су деловали захтеви радничке класе и свесна оријентација СКЈ да се самоуправљањем обухвати и проширена репродукција.

Економска и друштвена реформа која је почела 1965. године, допринела је додуше, интензивирању привређивања, рационалнијем коришћењу друштвеног капитала, афирмацији економских законитости и тржишта у нас. Међутим, због релативно спорог преузимања, са стране удруженог рада, функција државе у области привреде, временом су почели да израстају нови центри економске и политичке моћи. То је довело до своје врсте симбиозе технократије у привреди и руководићих политичких група у друштвено-политичким заједницама, а посебно у републикама.

Непосредна последица таквих појава и кретања биле су, с једне стране, националистичке и друге еготистичке деформације и испади а са друге великодржавни централистички притисци. Лансиране су разне лажне дилеме, као што је нпр. питање како помирити интерес радничке класе и интерес нације, као да радничка класа сваке нације није носилац њених истинских интереса; као да интерес радничке класе Југославије није истовремено и интерес свих радних људи и народа и народности Југославије, и предуслов слободног развоја свакога од њих и свих заједно. Доводила се у питање и руководећа улога Савеза комуниста Југославије као основне идејно-политичке интеграционе снаге.

Све је то замагљивало револуционарне перспективе даљег социјалистичког развоја а посебно развоја система социјалистичког самоуправљања. Претенденти разних боја и праваца за власт у земљи, односно

у појединим републикама и покрајинама, почели су отвореније деловати. Све то је имало за последицу и појаве самовоље, такође у државној управи.

У то време, појавила се, као посебна врста подривања самоуправљања и мода „тоталне критике“ свега постојећег без предлагања бољих решења, која би се заснивала на реалним могућностима. „Тотална критика“ полазила је са две, на први поглед, супротне позиције. Једни су тврдили да има „сувише власти у рукама неуких самоуправљача“, који, тобоже, нису у стању да сагледају интересе шире заједнице. Други су лармали да има премало самоуправљања, да је оно сведено на фикцију, а да је стварна власт у рукама технобирокарских структура. Први су видели излаз у јачању моћи бирократије и технократије, зато су препоручивали власт „чврсте руке“, а други у враћању на својеврсни буржоаски политички плурализам. Бачена је и парола да је самоуправљање добра ствар, али без Савеза комуниста.

Заједничко носiocима свих тих акција било је противљење самоуправљању. Јер оно поткопава њихове позиције и раскринкава претензије за елитистичке привилегије, и онемогућава манипулисање масама и политикантску демагогију.

Упоредо с тим, из иностранства су долазили „савети“ који су сугерисали даљу „децентрализацију власти“, и то у време, када је логика развоја социјалистичког самоуправног система већ ставила на дневни ред демократску интеграцију на основу самоуправног удруживања рада и средстава. Хвалили су идеје о „плуралистичком социјализму“, попут буржоаског вишепартијског система и тиме подстицали националистичку еуфорију и сепаратистичке тенденције. Развијене су теорије о тобожњем „националном комунизму“ у Југославији, што је била очигледна диверзија са реакционарних позиција.

Уставним амандманима (1967—1971) успело се демонтирати државно и централистичко одлучивање о акумулацији и учвршћена је основа за слободно самоуправно удруживање рада и средстава са стране удруженог рада. Међутим, била је неопходна и хитна координирана акција свих организованих социјалистичких снага на челу са СКЈ за учвршћивање угроженог идејно-политичког јединства у земљи. Основе за то постављене су иницијативом друга Тита на историјској XXI седници Председништва СКЈ (децембра 1971).

На тој основи требало је решити неколико хитних задатака.

Пре свега, било је неопходно одлучије споводити мере за даље учвршћивање материјалне основе самоуправљања. У том циљу, поред осталог, било је потребно ликвидирати све форме државног капитала и циркулације друштвених средстава изван контроле и одлучујућег утицаја радника.

Надаље, требало је до краја рашчистити односе између федерације са једне, и република и аутономних покрајина, са друге стране, доследно остварујући принцип према којем републике самостално одлучују о свему, осим по питањима која у заједничком интересу решавају у федерацији или су их повериле федерацији да их она самостално

обавља. То је била истовремено и основа за остваривање не само политичке него и економске равноправности народа и народности организованих у републикама односно у аутономним покрајинама. У том склопу требало је поставити на чвршће основе и обезбеђивање бржег економског и друштвеног развоја мање развијених република и Аутономне Покрајине Косово.

Такође, требало је завршити процес елиминисања остатака представничког система из наших скупштина и обезбедити у њима доминантну позицију удруженог рада, на основу делегатског система. На тој основи даље развити систем скупштинске владавине, одређујући такође јасније положај и улогу извршних органа и државне управе у целини и одлучно наставити процес подруштљавања државних функција.

Истовремено, требало је подвргнути свестраној анализи изворе тешкоћа у остваривању руководеће идејно-политичке улоге Савеза комуниста Југославије. У том циљу учврстити јединство његових редова на принципу демократског централизма и ослободити га носилаца идејног и политичког опортунизма, колебљивости и малограђанштине. Непосредније повезујући револуционарну теорију са самоуправном праксом, поново ојачати друштвено-политички престиж и координирајућу улогу Социјалистичког савеза радног народа Југославије као општег фронта социјалистичких снага, окупљених у њему.

Биле су неопходне и мере против разводњавања концепта несврстаности. Такође је требало и у пракси обезбедити уставом утврђено самостално учешће република, и аутономних покрајина у спољној политици земље.

IV

Устав СФРЈ који је донет фебруара 1974. године поставио је чврсте темеље за нову фазу развоја социјалистичког самоуправног система, а X Конгрес Савеза комуниста Југославије (маја 1974) потврдио је резултате борбе свих организованих социјалистичких снага — нарочито у току претходне три године — за успостављање и учвршћење идејног јединства на марксистичким основама.

Уставом је основна организација удруженог рада утврђена као основни облик удруженог рада у којој радници остварују неотуђиво право да, радећи друштвеним средствима управљају својим радом и условима и одлучују о резултатима свога рада. У оквиру самоуправних интересних заједница успоставља се слободна и непосредна размена рада између организација удруженог рада у области материјалне производње с једне стране и организација удруженог рада у области образовања, науке, културе, здравства, социјалне заштите и других друштвених делатности с друге стране као делом јединственог процеса друштвеног рада, ради задовољавања својих личних и заједничких потреба. У свакој основној организацији удруженог рада оформљене су делегације радних људи, као колективни самоуправни представник удруженог рада и основа целокупног система делегатских скупштина друштвено-по-

литичких заједница. Учвршћен је систем самоуправне радничке контроле и успостављен заштитни механизам друштвеног самоуправљања (радничка контрола, друштвени правобранилац самоуправљања, самоуправни судови). Друштвено планирање постављено је као право и дужност самоуправљања у циљу научног сагледавања и усклађивања економског и друштвеног развоја и савладавања стихије тржишта.

Одлучујући утицај удруженог рада на тај начин коначно излази из оквира фабрика и установа. Остварују се услови да он буде основни фактор и носилац одлучивања у целокупном друштвеном животу самоуправне социјалистичке заједнице слободних и равноправних народа и народности Југославије. То не значи да улога државних органа губи на значају. Они настављају са радом вршећи своје Уставом и законом утврђена овлашћења под непосредном контролом радних људи и обавезни су да као стручне службе, пружају стручну помоћ свим носиоцима система власти радничке класе а посебно у области народне одбране и друштвене самозаштите.

Односи у федерацији успостављени су на основи истинске економске и политичке равноправности слободе свих народа и народности и демократског одлучивања без мајоризације о свим пословима од заједничког интереса. У том циљу република је утврђена као држава заснована на суверености народа и на власти и самоуправљању радничке класе и свих људи и самоуправна демократска заједница у којој сваки народ самостално и слободно располаже природним богатствима као и условима, средствима и резултатима свога рада у духу пуне одговорности и узајамне повезаности са другим народима и народностима Југославије. Аутономне покрајине су утврђене као социјалистичке самоуправне заједнице у којима радни људи и грађани, народи и народности остварују своја суверена права утврђена уставом. Систем финансирања бржег развоја мање развијених република и Аутономне покрајине Косово постао је и уставна обавеза.

На X конгресу је учвршћено и идејно и политичко јединство Савеза комуниста у борби за даљи развој система социјалистичког самоуправљања, равноправности народа и народности, несврстаности, социјалистичког интернационализма и револуционарне марксистичке теорије. Идејно и политички су поражени носиоци опортунизма, догматизма и малогађанштине у Савезу комуниста. Даље су учвршћени идејно-политички основи социјалистичког самоуправног система у којем радничка класа, заједно са свим радним људима, остварује своју историјску улогу у борби за развој социјалистичког самоуправног друштва као алтернативе сваком друштвеном уређењу које се заснива на владавини политичких партија или других центара политичке моћи.

Треба истаћи да се и овог пута још једном потврдило да је доследно, у пракси, развијање система социјалистичког самоуправљања у свим областима друштвеног живота најсигурнији пут за сузјављање простора деловања непријатељских снага, како у земљи тако и у иностранству. То ваља имати на уму и при остваривању идеја и принципа на којима се заснивају Устав СФРЈ и одлуке X конгреса СКЈ.

Ти успеси, резултати и ново стање у земљи су чињенице које не могу мењати никакве „верзије“ о тобожњем приклањању Југославије једном или другом блоку и тобожњем лабављењу њене несврстане позиције, нити тенденциозно приказивање одређених мера које се предузимају у циљу обезбеђивања реда и грађанске дисциплине и против злоупотребе региоизних осећања грађана у нас у политичке сврхе — као увођење режима „чврсте руке“, тобожњег „жртвовања самоуправљања у корист централистичког одлучивања“, заоштравања односа државе према цркви и слично. То су, наравно, бесмислице.

Свима је познато да се у погледу односа државе према верским заједницама у Југославији ништа није променило. Али се променила активност неких верских заједница односно неких њихових утицајних чланова и одговорних кругова и активност која произилази из оквира слободе деловања у вршењу верских послова, загарантоване Уставом. Исто тако чињеница је да „социјалистички самоуправни систем не може бити оријентисан друкчије него слободарски и демократски“ — (Е. Кардељ).

Самоуправни ред и дисциплина заснивају се на добровољно преузетим обавезама на основу самоуправних споразума и друштвених договора као и на свести о узајамности, солидарности и заједничкој одговорности свих носилаца самоуправних и других друштвених овлашћења. Зато се са правом очекује да он буде по својој природи јачи него сваки ред који се заснива само на ауторитету класичне политичке државе.

На истим основама заснива се и стабилност међународне позиције Југославије повезане на принципу несврстаности са свим социјалистичким, прогресивним и другим демократским и антиимперијалистичким снагама света.

Доследна несврстана политика на међународном плану је, истовремено и значајан фактор наше безбедности и просперитета и допринос револуционарним променама у свету, као што је то изградња социјалистичког самоуправног система и политика хуманистичког, економског и друштвеног развоја у земљи. Она је фактор и инструмент свестраног повезивања прогресивних снага у свету, што битно отежава покушаје да се Југославија одвоји или изолује од светског антиимперијалистичког покрета и олакшава да Југославија делује и надаље као самосталан социјалистички и несврстани субјекат у међународним односима.

Свим тим достигнућима елиминисани су многи извори угрожавања социјалистичког самоуправног система и међународне позиције социјалистичке Југославије. Битно су сужене могућности за деловање бирократских, технократских, националистичких и других антисамоуправних снага у нашој земљи.

Није, према томе случајно и неочекивано, да су и те тековине и вредности социјалистичке револуције предмет напада са реакционарних и других антисоцијалистичких позиција. Но, револуционарна снага уставних решења, политичко јединство и једнодушна подршка свих радних људи присилили су носиоце непријатељских активности да траже нове форме и методе активности. А неки су се већ нашли пред судом, јер су се сврстали у исти ред са отвореним непријатељима социјализма. Јер, у

самоуправном социјалистичком друштву не може да постоји слобода за друштвено деловање политичких и идеолошких снага са позиција бирократско-технократског деспотизма или реакционарног национализма или великодржавног хегемонизма.

V

Данас није више питање, може ли се успешно градити социјалистичко друштво на принципима социјалистичког самоуправљања и непосредне социјалистичке демократије и хуманизма. Питање је само — у којим све конкретним облицима, каквим темпом и коликим напорима.

Но, за обезбеђење сталног напретка у том правцу није довољна само јасна идејно-политичка оријентација. Потребно је и стално демократско усмеравање и одређивање основних праваца развоја као и борба за стално јачање социјалистичке законитости за личну сигурност и интегритет радног човека и грађанина, те елиминисање свих форми изигравања закона у погледу располагања друштвеном имовином, укључујући такозване „корисне малверзације“. То је неопходно, да би се у свим ситуацијама сачувала јасна социјалистичка перспектива и водећа улога радничке класе. Није довољно ни само доношење Устава и других, па и најбољих аката којима се утврђује самоуправно социјалистичко друштвено уређење. Потребна је и одговарајућа чврста одређеност и акција свих носилаца социјалистичког самоуправљања у изградњи уставом утврђеног друштвеног уређења и институција друштвеног самоуправљања. Посебно место у свему томе има развијање одбрамбеног механизма социјалистичког самоуправљања, као инструмента у рукама радничке класе и свих радних људи за благовремено откривање свих облика ремећења и угрожавања социјалистичког самоуправног рада, дисциплине и нарушавања принципа узајамности, солидарности, демократског усклађивања различитих интереса и решавања спорова.

Успостављени односи наине нису једном за увек дати. Њих стално треба прилагођавати достигнутом степену друштвеног и економског развојка. Ако то не будемо чинили они могу стварати услове за настанак разних политичких сукоба и бити извор појава нових девијација. Решење националног питања исто тако није тековина која би била имуна од опасности појава разних облика национализма, зато односи треба да буду тако постављени да обезбеђују истинску политичку и економску равноправност свих народа и народности и остваривање самоуправних права свих радних људи.

Од изузетне важности је и васпитање младих генерација у духу социјалистичког самоуправљања солидарности и патриотизма, узајамности, несврстаности. У том циљу треба обезбеђивати услове који ће пружати све могућности да млади у пуној мери буду и сами носиоци изградње наше социјалистичке самоуправне будућности.

Потребна је и одговарајућа организација свесних социјалистичких снага за остваривање постављених циљева. Међу њима посебно значајно место, поред сталног развоја самоуправних социјалистичких односа,

имају такође: стално јачање производних снага, развијање културе и социјалистичке свести, социјалистичког морала и других вредности, укључујући и културе друштвене самозаштите, као и заштите интегритета човекове личности, као и онемогућавање злоупотребе грађанских слобода и религиозних осећања у политичке сврхе.

Сви ти односи и вредности су, у крајњој линији и извор снаге система друштвене самозаштите као интегралног дела система социјалистичког самоуправљања у Југославији. Зато је логично, да се у расправљању о развоју и садржају система друштвене заштите као непосредног права и одговорности радничке класе и свих радних људи узму у разматрање сви аспекти наше социјалистичке стварности, укључујући и њену несврстану међународну позицију.

Појаве одвојеног третирања проблема друштвене самозаштите могу бити последица утицаја односа и схваћања из ранијих фаза наше социјалистичке изградње када су државни органи били основни и једини фактор безбедности и заштите такође у погледу несметаног развоја самоуправљања. Оне могу бити и одраз незнања, несналажења у друштвеним пословима. А могу бити и последица социјализму туђих и непријатељских тенденција и облик њихове антисоцијалистичке диверзије. Јер, ослањање у области народне одбране само на државне органе било би исто тако опасно по стабилност и виталност и несметани развој демократског социјалистичког самоуправног система и по социјалистичку самоуправну праксу, као што би било занемаривање потребе да самоуправно социјалистичко друштво изгради и свој сопствени механизам друштвене самозаштите и заштите тековина социјалистичке револуције и њених вредности које се рађају из односа социјалистичког самоуправљања у условима друштвене својине и непосредне социјалистичке демократије. У том склопу од великог је значаја да сваком радном човеку и грађанину буде обезбеђен приступ објективној, компетентној и квалитетној информацији о односима и збивањима у земљи и у свету, посебно у вези са остваривањем права на самоуправљање и одговорности у области друштвене самозаштите. Таква информација делује и као мобилизатор радних људи и грађана за ствар социјализма.

Већ су иза нас времена, када су самоуправне односе у нас штитили само, или пре свега, државни органи и идејно-политички ауторитет Савеза комуниста. Данас и убудуће носиоци система социјалистичког самоуправљања морају да врше и ту одговорност. Само тако ће друштвено самоуправљање моћи да буде у пуном смислу речи основа целокупног друштвено-политичког система директне социјалистичке демократије и носилац преображаја класичне државе као самосталне снаге и инструмент владавине радничке класе. И не само то. Радничка класа и сви радни људи развијају систем друштвене самозаштите такође у циљу заштите тековина социјалистичке револуције и као брану против могућности рецидива бирократско-етатистичког или анархолибералистичког карактера као и од притисака и непријатељског деловања из иностранства.

То никако није неко „подржављење“ самоуправљања или „милитаризација“ друштва, као што се то тврди у неким круговима у ино-

странству. То је остваривање марксистичке идеје наоружаног народа и у време мира када наше оружане снаге, Југословенска народна армија и територијална одбрана, организоване и по месту рада и територијално, на принципу општенародне одбране такође институционално представљају јединствени систем одбране територијалног интегритета, суверености и социјалистичког самоуправног уставног поретка. То је израз процеса, када управљање средствима за производњу у друштвеној својини са стране удружених произвођача постаје такође друштвена функција, не само у смислу управљања целокупном друштвеном репродукцијом него и заштитом слободног функционисања и даљег развоја тог система и слободе сваког појединог члана те самоуправне социјалистичке заједнице.

Другим речима, то значи да радни људи на основу самоуправљања, узајамности, солидарности преузимају на себе такође право и одговорност за организацију заштите система који граде као и своје сопствене безбедности. То је, истовремено, доказ да је социјалистички самоуправни систем у Југославији већ ступио у фазу када из своје сопствене суштине црпи и снагу за своју репродукцију и самозаштиту и да се сопственом снагом обрачунава такође са изворима и облицима угрожавања тековина и вредности социјалистичке револуције, било да су они резултат објективних противречности у друштву, било да су последица наших сопствених слабости, било да настају на основу делатности социјализму туђих и непријатељских фактора.

У социјалистичком самоуправном систему у Југославији испреплићу се, као иначе у савременом свету, елементи прошлости и садашњости и будућности. Зато је и надаље неопходна одлучна борба радничке класе и свих друштвених субјеката за претварање револуционарне теорије научног социјализма у револуционарну праксу и за отварање нових, још хуманијих перспектива за радне људе, укључујући и развој марксистичке теорије друштвене самозаштите као саставног дела друштвеног самоуправљања и процеса ослобођења човека и народа од сваке доминације, експлоатације и дискриминације.

Др Антон Вратуша

Summary

Causes and forms of threats directed at our socialist, self-governing society, it's achievements and values.

In his report, Dr. Anton Vratuša said that the causes are to be found not only in the activities of the enemies of socialism, but also in the actual contradictions of development of the socialist, self-governing society, and the weaknesses of the builders of new social relations. It is therefore significant to be acquainted with the sources of our strength on the one hand, and the threats directed at the principal factors of socialist self-governing development in our country, and world-wide progress, on the other hand.

In his opinion, the main sources of our strength are to be found in the revolutionary achievements of the people's liberation war, the development of the system of socialist self-government, our position of non-alignment in world affairs, and the obvious socialist orientation of Yugoslavia in the contemporary world, which is going through a process of deep changes itself.

In his analysis of the principal components of our socialist development at various stages, he asserted that our strength depended first of all on the consistent development of the system of socialist self-government, the consistent implementation of the principle of political and economic equality of nations and minorities within Yugoslavia, the political unity and economic stability of the country, the development of the system of national defence and constitutional order, as well as the consistent realisation of the class and antiimperialistic essence of the policy of non-alignment in world affairs.

Consequently, these achievements are being belittled and attacked by the forces adverse to this direction of social development in Yugoslavia as well as in the world.

He concluded his report by saying that our system of socialist self-government has already reached the phase in which it is able to utilise its own strength for its own reproduction and voluntary protection of society.

RÉSUMÉ

Les sources et les formes de la mise en danger de notre société autogestionnaire socialiste, de ses acquisitions et ses valeurs

Dans son rapport l'auteur part du fait que les sources se trouvent non seulement dans les activités des adversaires et des ennemis du socialisme mais, de même, dans les contradictions objectives dans lesquelles se développe la société socialiste autogestionnaire et dans les faiblesses objectives des constructeurs des nouveaux rapports. C'est pourquoi il est très important de connaître tant les sources de notre force que les dangers avec lesquels se confrontent les titulaires de l'édification socialiste autogestionnaire dans notre pays et du progrès dans le monde.

L'auteur explique que les sources fondamentales de notre force représentent les acquisitions révolutionnaires de la guerre de libération nationale, l'édification du système socialiste autogestionnaire, notre position non-alignée et l'orientation socialiste manifeste dans le monde contemporain, qui se trouve lui-même dans le processus de changements profonds.

En analysant les composantes principales de notre développement socialiste dans les différentes étapes l'auteur a constaté que notre force dépendait toujours, en premier lieu, de l'esprit de suite dans le développement du système socialiste autogestionnaire, de l'application conséquente du principe de l'égalité de droits politiques et économiques des nations et des

nationalités de la Yougoslavie, de l'unité politique et de la stabilité économique du pays, du développement correspondant du système de la défense nationale et de la sécurité de l'ordre constitutionnel, ainsi que de la réalisation conséquente de l'essence de classe et anti-impérialiste de la politique de non-alignement.

C'est pourquoi ces acquisitions sont l'objet d'attaque et de pression des forces qui sont contre une telle direction du développement social en Yougoslavie ainsi que dans les rapports sociaux en général.

A la fin l'auteur conclut que notre système autogestionnaire socialiste est entré déjà dans la phase quand il puise de sa propre essence la force pour sa reproduction et son auto-protection.

ДРУШТВЕНА САМОЗАШТИТА КАО ТЕОРИЈА, ПОЛИТИКА И ПРАКСА ЗАШТИТЕ НАШЕГ ДРУШТВА И ЊЕГОВИХ ВРЕДНОСТИ

Уводне напомене. — Познато је да су се у свим досадашњим друштвима јављали разни видови девијација и социјалне патологије уопште, који су нарушавали правила друштвеног живота и подривали друштвене вредности, које су стајале у основи њихових друштвених система, па су стога сматране асоцијалним и антисоцијалним, односно друштвено опасним у мањој или већој мери. Томе треба додати и разне спољне опасности, претње и агресије, које су могле да угрозе поједине људске заједнице и да доведу у питање њихов опстанак. Да би се заштитили од тих негативних појава, опасности и угрожавања, поједине друштвене заједнице су стварале посебне системе и механизме своје одбране, који одговарају њиховој социјалној односно класној структури, те идејним и политичким основама на којима се она заснива.

У оквиру тога заштитног механизма, поред војног организовања које је било приоритетно оријентисано на обезбеђење од спољне опасности, а служило је и унутрашњим циљевима — одржавању дате класне структуре и класног угњетавања, основно тежиште друштвене одбране почива у досадашњим друштвима на органима репресије, на кривично-правним и сличним нормама и санкцијама, које се разликују по своме карактеру и појавним облицима, што је условљено нивоом историјског развоја, развојем класних односа и општим карактером друштва, у коме се оне предвиђају и примењују. На тој основи је изграђивана криминална политика, лимитирана на сузбијање инкриминисаних понашања, која је, гледајући историјски, мењала своје концепције саобразно општем развоју друштва и посебно развоју научне мисли. Ранија криминална политика је гледала на кривичне законе и казне и на активност органа који су их спроводили у живот, тј. на кривичну репресију, као на једино средство борбе против криминалитета, па се она стога бавила претежно усавршавањем кривичног законодавства и казних система уопште, како би се помоћу њих деловало што ефектније на сузбијање опасних друштвених понашања. У савременим условима, са продором разних напредних социјалних тенденција и процеса у друштвени живот, са развојем друштвене мисли и посебно наука о човеку, мења се и про-

ширује поље интересовања криминалне политике. Она и даље задржава кривичне норме и санкције као значајне и нужне инструменте антикриминалне праксе, с тим што се у великој мери мења њихова функција и смисао — од мере чисте репресије и застрашивања она се све више трансформише у меру превенције и ресоцијализације. С друге стране, поље његовог интересовања се проширује са сазнањем да тежиште ефикасне борбе против криминалитета треба да лежи на једној шире схваћеној социјалној превентивној акцији грађана и њихових асоцијација, државних органа и специјализованих институција, усмереној приоритетно на отклањање непосредних објективних и субјективних извора тих друштвено опасних понашања. У питању су разне економске, политичке, културне, васпитно-образовне, здравствене, ментално хигијенске и друге сличне мере, којима се постепено отклањају њихови социогени и социопатогени узроци и услови, што треба да дође посебно до изражаја у социјализму, где социјалистичка друштвена структура и процес социјалистичке изградње намеће по себи предузимање таквих социјалних акција, које ће све више хуманизирати друштвени миље човека, ослобађајући га од разних отуђења и водити пуној афирмацији његове личности.

Ако се осврнемо ретроспективно на досадашње и савремене системе одбране друштва, можемо констатовати, без обзира на сличности по низу елемената, да су они класно детерминисани, да почивају на одређеним идејним и политичким основама, на којима се заснивају поједина друштва. Сва друштва изграђују одбрамбене механизме који одговарају њиховој друштвено класној структури и њиховом карактеру. Видели смо да је досадашња криминална политика, по својим мерама и садржају, била у основи репресивна, јер је то одговарало карактеру класног друштва и положају личности у њему. Може се рећи да је репресивност њено опште обележје, мада је она, развијајући се на тој основи, испољавала сталан напредак саобразно општем развоју друштва, појави напредних струјања и развоју мисли уопште. У контексту такве еволуције и успона јавља се у савременом грађанском друштву и тзв. „школа друштвене одбране“, као наставак позитивистичке оријентације у криминалној политици, која је у оквиру концепта „нове друштвене одбране“ лансирала у основи једну антирепресивну оријентацију под девизом — „спречавање криминалитета и ресоцијализације извршилаца кривичних дела“, која је имала велики утицај на многа савремена законодавства, укључујући ту и наше законодавство и праксу. За овај концепт се може рећи, упркос оправданих критичних примедба које му се могу приписивати, да се залагао за један хумани приступ и да је значајно велики напредак у области криминалне политике. Међутим, искуство је показало да ова концепција није испољила већу апликативну снагу у пракси сузбијања инкриминисаног понашања, да су праксом и даље доминирали у многим земљама облици репресивне акције, да је у великој мери изостала шира социјална превентивна активност. Разлог томе лежи, по нашем мишљењу, у чињеници што основне економске и социјалне структуре грађанског друштва не пружају довољно основа за решавање битних социјалних проблема, што чини основни услов и претпоставку успешне криминалне политике. Због тога се често лансирају схватања и теорије које не

могу доћи до изражаја у датој социјалној структури или представљају идеализацију стварности. О томе најбоље сведочи концепција „државе благостања” која је тобоже успела да ликвидира сиромаштво, а која у суштини представља покушај прикривања стварног стања и улепшавања стварности. Да би борба против криминалитета могла бити радикалнија и успешнија неопходно је мењати, пре свега, темеље класних друштвених структура, њихове материјалне услове живота и класне односе, у којима леже најдубљи корени свих појава социјалне патологије, и стварати друштвене односе који омогућавају ширу друштвену интервенцију, комплетнији и складнији развој личности и активизацију грађана и јавног мишљења уопште. То је један од дубоких разлога што пракса криминалне политике у западном друштву није имала много успеха, о чему илустративно говори пораст криминалитета и посебно њихових организованих и виолентних облика, пораст наркоманије и других појава социјалне патологије.

Такође, и социјалистичка друштва изграђују системе друштвене одбране од разних девијантних понашања адекватно основама свога социјалистичког преображаја, карактеру своје социјалне структуре и друштвених односа на којима она почивају. У савременим социјалистичким земљама, које почивају на етатистичкој друштвеној структури, основну функцију у сузбијању криминалитета и других негативних друштвених појава врше овлашћени државни органи и специјализоване институције. Они се третирају као основни носиоци и иницијатори те активности, што одговара карактеру друштва у коме су државне функције доминантно присутне у свим областима живота. Поред њих, у тим земљама се полања значајна пажња мерама социјалне политике и превенције, подизања правне и моралне свести и културе грађана, истицању улоге друштвеног фактора, развијању антикриминалне активности друштвених организација, радних колектива и органа социјалистичке демократије, коришћењу криминолошких истраживања и анализа у сврхе развијања антикриминалне праксе. Та настојања су добила и своје институционалне и организоване облике, који су особито развијени у пракси совјетске криминалне политике. Међутим, то је административни пут ангажовања ширих маса у борби против преступног понашања, који ограничава унутрашњу мобилизаторску снагу друштва и његову способност за ефикаснију акцију у сузбијању асоцијалних и антисоцијалних појава и понашања. Конкретно речено, ако се те активности сагледају у своме карактеру и функцији, оне имају комплементарну или, тачније речено, допуњујућу улогу у односу на антикриминалну праксу државних органа и институција, као тежиште снаге у томе процесу.

У нашем друштву које почива на изградњи самоуправних социјалистичких односа, развија се посебан систем друштвене одбране, изражен у концепту „друштвене самозаштите” у нашим највишим политичким и уставним документима, који произилази из суштине наше социјалистичке структуре, из карактера социјалистичких односа и положаја човека у њима или, тачније речено, из концепта нашег самоуправног социјализма. Развијајући се на тој друштвеној, идејној и политичкој основи, као

интегрални део процеса социјалистичког развитка и као нужан услов његове заштите од разних напада, девијација, деформација и криминалних понашања, он се конституише као нов систем заштите друштва и његових вредности, који не познаје ниједно савремено друштво. Тиме наша друштвена одбрана од тих појава добија нов квалитет, који се развио на основама марксистичке и револуционарне традиције.

1. *Револуционарна и марксистичка традиција концепта друштвене самозаштите.* — Наш концепт друштвене самозаштите, иако се јавио на тлу самоуправног социјализма у новом квалитету, не представља самониклу појаву, која нема везе са ранијим напредним схватањима и револуционарном праксом. Он је израстао, напротив, на таквој традицији и развио се у специфичан систем друштвене заштите, адекватан социјалистичком друштву које се изграђује на самоуправним основама.

У радовима класика марксизма налазимо пуно теоријских анализа, као израз уопштавања револуционарне праксе напредних покрета и револуција прошлога века, у којима су дате основне идеје са једном визијом, која води континуирано и законито изградњи концепта друштвене самозаштите у нашој револуционарној пракси. Већ приликом анализе буржоаско демократских револуција и ратова за национално ослобођење, Маркс и Енгелс развијају теоријске поставке о општенародном рату, као облику пружања свенародног отпора, који може обезбедити само она земља која води одбранбени рат и само докле води такав рат. Енгелс је сматрао да Француска може једино тако спречити продор пруске армије на своју територију у рату из 1870. и 1871. године. Касније, са трансформацијом буржоазије у реакционарну класу и формирањем стајаће војске као јединог облика војне организације и одбране буржоаског друштва,

Маркс и Енгелс истичу да се основни задатак радничког покрета мора састојати у борби за укидање стајаће војске и њене замене „наоружаним народом“, сматрајући да је стајаћа војска највећи непријатељ прогресивних покрета и струјања у свакој земљи. За формирање таквог схватања послужило је у првом реду искуство Париске комуне, која је већ првим Декретом укинула стајаћу војску и заменила је националном гардом, као обликом наоружаног народа. Ове ставове Маркса и Енгелса прихвата и Друга интернационала на оснивачком конгресу 1889. год. у виду одређивања и прецизирања става према буржоаској војсци који је гласио — укидање стајаће војске и увођење општег наоружања народа. Може се рећи да је у томе појму „наоружаног народа“, који долази акцијски до изражаја у свим социјалистичким револуцијама, садржана *implicite* идеја подруштвљења одбрамбене функције државе, односно идеја друштвене самозаштите, која ће добити своје оживотворење много касније — у пракси изградње нашег социјалистичког друштва.

Схватања Маркса и Енгелса о „наоружаном народу“, као о војној организацији пролетерске државе, развио је даље Лењин на основу искуства руских револуција, које су показале да је стварање пролетерске милиције и борба за привлачење војника на страну револуционарних снага нужан услов победе револуције. У „Писмима из далека“, писаном 1917. год., он говори о замени сталне армије „свеоштим наоружаним наро-

дом", као о нужном услову победе револуције и кретања ка социјализму, које „уздиже огромне масе пролетера и полипролетера до вештине управљања, до усмеравања читаве државне власти". Стварање добровољне црвене армије у октобарској револуцији, које је требало да послужи, по Лењиновим речима, као „основа за замену стајаће војске свенародним наоружањем у најближој будућности", било је „потпуно ново" и одговарало је специфичним условима ове револуције.

Наша Народноослободилачка борба представља такође специфичан облик реализације марксистичког концепта „наоружаног народа" у посебним условима наше социјалистичке револуције, тј. у условима вођења народноослободилачког рата, када су се широке народне масе окупиле око КПЈ, као руководеће снаге наше радничке класе и револуције. На тој масовној патриотској и револуционарној основи стваране су партизанске војне снаге које су решиле стару државну машину и војне формације окупатора и домаћих издајника стварани су народноослободилачки одбори као органи нове власти, народноослободилачки фронт и други облици широке мобилизације маса, који су у свим приликама испољавали самозаштитну активност, свесни да се слобода може стећи сопственом заштитом, снагом и борбом. Може се стога рећи да је цела наша револуција почивала на „самозаштитном деловању и понашању" свих прогресивних снага народноослободилачког покрета.

На наведена револуционарна искуства и, пре свега, на искуства наше народноослободилачке борбе и њихову марксистичку интерпретацију наслања се наш концепт друштвене самозаштите, као теорија и пракса подруштвљавања функције одбране друштва у условима развијања нашег самоуправног социјализма, о чему је реч у даљем излагању.

2. *Изградња концепта друштвене самозаштите у нашем самоуправном социјалистичком друштву.* — Стварни услови за изградњу друштвене самозаштите, као одбранбеног система нашег друштва, јављају се са појавом одумирања државе, са подруштвљавањем државних активности, са конституисањем и проширивањем самоуправних права радних људи, тј. са процесом стварања самоуправних социјалистичких односа, који почиње са доношењем Закона о предаји привредних предузећа на управљање радним колективима (јун 1950). Управо, са тим преломним историјским актом почиње стварни социјалистички преображај на Самоуправним основама у сфери производних односа, а који је значајан почетак процеса друштвеног ослобођења рада и човека. Постепено, тај процес се шири и на друге области друштвеног живота, у којима се све више сужава област државних прерогатива и компетенција, а проширује круг активности институција друштвеног самоуправљања. Упоредо са проширивањем тога процеса, са његовим пуним закорачивањем у свим областима друштвеног живота, стварају се објективне и субјективне могућности за организовање заштите друштва и његових вредности на новим, квалитативно другачијим основама, тј. на основама друштвене самозаштите као израза карактера и снаге самоуправних социјалистичких односа. Међутим, та друштвена заштита јавља се у савременом концепту

од пре неколико година и изграђује постепено као интегрални део социјалистичких самоуправних односа, тако да она већ данас има изграђен концепцијски оквир са апликативним димензијама у смислу једне организоване, осмишљене и свесно вођене акције.

На путу израстања и осмишљавања овога концепта посебно значајну улогу игра изградња концепције општенородне одбране, као нове организације одбрамбених снага нашег друштва, која има своје корене у народноослободилачком рату. Та концепција се заснива, адекватно процесу изградње самоуправних односа у свим областима живота, на подруштљавање послова одбране, те чини интегрални део нашег самоуправног социјалистичког развитака. У ствари, то је реализација марксистичке концепције „наоружаног народа” у нашим специфичним условима, у којима радни људи и грађани и њихове асоцијације, као носиоци социјалистичког прогреса преузимају и ову друштвену функцију, чиме се стварају оптималне могућности за ефикасну одбрану наше земље.

Даље, када је реч о конципирању и изградњи друштвене самозаштите као теорије, политике и праксе заштите нашег друштва, нужно је указати и на конститутивну снагу наших највиших политичких и уставних докумената, који су давали посебан импулс изграђивању, афирмацији и реализацији овог концепта у нашој социјалистичкој пракси.

Поред низа претходних и снажних иницијатива, идеја и ставова, које налазимо у ранијим политичким и уставним документима овде мислимо на одауке и ставове четвртог (брионски) пленума ЦК СКЈ, 21. седнице Председништва СКЈ и на Писмо друга Тита и извршног бироа, истиче се посебно Резолуција Савезне скупштине о основама за остваривање друштвене самозаштите у систему самоуправљања, која је изразила на елементарном нивоу физиономију друштвене самозаштите, као система одбране нашег друштва, његових институција и вредности. Даљи, посебно значајан допринос изградњи и учвршћивању тога концепта даје Х Конгрес СКЈ, који је ставио акценат на организовано усмеравање система самозаштите и изградњу система безбедности указујући на низ битних елемената који интегрално конституишу и одређују самозаштитну функцију, као систем који почива на самоуправној основи. У томе контексту проблема посебно је наглашена улога субјективних снага, формирање и развијање друштвене свести о самозаштити као о самоуправном праву и дужности радних људи и грађана. На основу ових ставова дато је ближе одређивање конститутивних елемената концепта самозаштите у Уставу СФРЈ и уставима социјалистичких република и аутономних покрајина, што је послужило као основа за припремање и доношење републичких и покрајинских нормативних аката о основама и задацима друштвене самозаштите, као и за реализацију тога концепта у пракси нашег самоуправног друштва.

Као израз континуиране акције на развијању овог концепта, недавно је Председништво СК СКЈ донело два документа, на основу претходног изучавања наше самозаштитне праксе, који су посебно значајни за даљу изградњу, развој и остваривање друштвене самозаштите. Међу њима указујемо посебно на документ — „Идејне и политичке основе

организовања и остваривања друштвене самозаштите", јер је он дао концепцијске основе друштвене самозаштите, као нужног услова развоја социјалистичких самоуправних односа, јачања улоге радничке класе и друштвеног положаја радног човека, као носиоца и ове животне функције нашег друштва. На садашњој етапи развита ови документи и њихови ставови чине основу за аутентично схватање и даљу изградњу система друштвене самозаштите у нашем социјалистичком друштву.

Судећи по садржају ових докумената, односно по концептуалној основи, оријентацији и задацима које они дају друштвеној самозаштити као организованој друштвеној акцији, овај концепт је знатно шири, садржанији и флексибилнији од свих до сада познатих система друштвене заштите од инкриминисаних и девијантних понашања. Међу тим обележјима истиче се, у првом реду, екстензивност као посебно својство. Он се односи на заштиту друштва, не само од инкриминисаних понашања, чиме се бави криминална политика, већ и од свих других видова девијација и антисоцијалног понашања, те и од спољних претњи, напада и евентуалне агресије. Једном речју, под удар самозаштите долазе девијације у свим областима животне активности — економској, политичкој, идеолошкој, културној и другима. Према томе, наш концепт друштвене самозаштите је знатно шири од „друштвене одбране” и других досадашњих концепата криминалне политике, која се ограничавају углавном на сузбијање криминалитета и евентуално неких других опасних облика социјалне патологије, док се одбрана од других видова антисоцијалних понашања препушта другим решењима и механизмима. При томе је још важније указати на једно битније обележје — њен квалитативно дугорочнији карактер, на социјализацији заштитних акција, коју она садржи адекватно карактеру нашег самоуправног социјализма. То мора бити трајно суштинско обележје ове политике и њене праксе у нашем друштву, у коме се врши његова све дубља револуционарна трансформација на бази развијања социјалистичких самоуправних односа. Разумљиво је стога да таква заштитна политика испољава свестрано другојачије квалитете и димензије — у погледу друштвеног циља, схватања о суштини девијантности, карактеру заштитног објекта, ширине учешћа грађана и функције јавног мњења, друштвено-политичких заједница, друштвених организација и других асоцијација наших радних људи и грађана. Једном речју, у питању је једна нова појава, поникла на тлу марксизма и револуционарне праксе нашег друштва, која је добила и олговарајуће терминологско решење у појму — „друштвена самозаштита”.

Као концепт и систем одбране нашег самоуправног социјалистичког друштва и његових вредности, друштвена самозаштита има своју теоријску, идејну и политичку основу. Он произилази из марксистичког схватања одумирања државе, из теорије и праксе самоуправљања, које се заснива на томе концепту и примењује интензивно више од две деценије у пракси изградње нашег друштва. У току тога периода карактеристично је за наш развита, да се стално смањује улога државе у друштву и стварају услови за преузимање њених функција од стране радних људи у разним областима друштвеног живота. Другим речима, „управљање за-

једничким пословима друштва" прелази све интензивније са државе на друштвене органе, на органе друштвеног самоуправљања. Тај процес који је почео најпре на подручју привреде, а затим се проширио и на друге области друштвеног живота, отворно је широко пут стварању самоуправних друштвених односа, који обезбеђују радним људима и грађанима одлучујући утицај на решавање свих битних питања нашег друштвено-економског, политичког и културног живота. Они се на тај начин идентификују у објективном процесу, као стварни носиоци борбе за социјалистички процес, за нове социјалистичке односе, испуњавајући тиме своју историјску друштвену улогу и афирмацију.

Овај процес подруштвљавања који је већ дубоко продро у све поре нашег друштвеног живота, долази до изражаја, по логици развика, и на подручју одбране друштва од разних девијантних, агресивних и криминалних понашања, који теже да успоре, омету и угрозе наш социјалистички развика. Друштво које се изграђује на таквим основама, мора се све више ослобађати „туђих“ заштитних функција, оно мора изграђивати систем и механизам одбране адекватно својим друштвеним односима, оно мора извлачити заштитну снагу из виталности својих социјалистичких односа. Оно се једино тако најефикасније заштићује, јер се брани сопственом снагом, снагом својих односа и свог друштвеног квалитета. Тако се заштита друштва, која имплицира неког спољњег заштитника, трансформише у његову самозаштиту, тј. у заштиту на основу унутрашње, сопствене снаге. Према томе, друштвена самозаштита представља, у оквиру континуираног процеса одумирања државе, подруштвљавање њене функције на пољу одбране друштва и његових вредности од асоцијалних и антисоцијалних понашања.

Разуме се, ова трансформација заштитне функције могућа је само у друштву, које изграђује социјалистичке односе на самоуправним основама. Томе друштву она је иманентна, јер произлази из његовог самоуправног друштвеног бића, као његова интегрална компонента, својство и функција, па се и сама транспонује у самоуправни однос у свим сферама друштвеног живота. Као таква, друштвена самозаштита је свестрано, дијалектички повезана са процесом социјалистичког развика, који се не да замислити у одсуству вршења њене заштитне функције на самозаштитној основи. Самим тим, развијеност друштвене самозаштите може се сматрати и као индикатор развијености самоуправних социјалистичких односа, њихове снаге, виталности, стабилности. Уколико су ти односи дубљи и развијенији, уколико је више развијена самоуправна свест и акција, уколико је само друштво јаче, ослобођеније и самозаштитније, уколико су јаче његове унутрашње снаге, његови стварни извори и импулси самозаштите функције. У таквим условима се очекује да буде развијенија и самоуправна пракса. Уколико то није случај, могло би се, евентуално, поставити питање довољне развијености социјалистичких самоуправних односа, јер се они не могу схватити парцијално, већ комплексно и интегрално. С друге стране, пошто се функција друштвене самозаштите изражава у сфери заштите друштва и његових вредности, она је нужан услов његовог неометаног развика, она треба да

омогући социјалистичким снагама даље револуционарне иницијативе и преображаје. Сходно томе, уколико је она више развијенија у сфери организације, свести и акције, уколико су веће могућности социјалистичког развитка. Она, тако рећи, условљава и појачава прогресивни развој друштва и тиме врши једну хуману функцију, повезану са суштином социјалистичких односа, из којих генерички произлази као њихов законски производ. То значи да је друштвена самозаштита, као концепција и пракса, испуњена револуционарном садржином, да стоји у жижи интереса радног народа. Одатле јасно произлази да се она конституише као иманентни део процеса социјалистичког развитка, као функција свих субјеката друштвено-политичког система у процесу развијања нашег самоуправног друштва.

Пошто се друштвена самозаштита испољава као самоуправна функција удружених произвођача и грађана у области заштите социјалистичког друштва и његових вредности, она изражава самим тим виталне интересе радничке класе и радних људи, који се боре за социјалистички прогрес друштва, за праву, неотуђиву афирмацију личности, за односе у којима она може добити ту афирмацију и испољити креативно своју снагу. Та њена класна и политичка детерминираност произлази непобитно из садржаја њеног концепта и њене друштвене хумане функције, јер пракса друштвене самозаштите треба да обезбеди прогресивним снагама, да их не ометају на томе путу антисоцијалистичке појаве и снаге — грађанско либералистичке, бирократско догматске, технократске, носиоци криминалног, агресивног и других видова антисоцијалног понашања, које желе да успоре, парализују или онемогуће социјалистички развитак. Заиста, тамо где се самозаштитна Функција испољава као друштвена акција и свест, мора бити сужено поље деловања таквих, непријатељских, деструктивних снага и појава. То указује непобитно на чињеницу да она врши једну друштвену функцију, која обезбеђује акциони простор за повећање друштвене улоге радничке класе и и појачање друштвеног положаја радног човека, као актера и носиоца социјалистичког преображаја друштва. То значи да се помоћу друштвене самозаштите остварује трајни интерес радничке класе и социјалистичког друштва уопште — она је револуционарна и класно детерминисана.

3. *Основни циљеви и задаци друштвене самозаштите.* — Из предњег излагања произлази јасно да друштвена самозаштита има одређене циљеве, који се састоје у заштити нашег друштва и његових вредности од разних друштвених болести, деструкција, инкриминисаних понашања, агресије и сличних појава, било да се јављају у земљи или, пак, да долазе из иностранства. У питању је једна веома сложена панорама тих асоцијалних и антисоцијалних појава у разним областима живота — економској, политичкој, идејној, културној, као што су разни облици агресивног, инкриминисаног и социјалпатолошког понашања, нарушавања права и слобода радних људи и грађана, кршење њихових самоуправних права, богаћење на бази присвајања резултата туђег рада, разни облици диверзије у сфери политике и идеологије, вршење терористичких-диверзантских

акција као веома екстреман облик политичке диверзије, напади на друштвену својину, разни облици непријатељске пропаганде, појава национализма и шовинизма, обавештајна делатност против наше земље, појава мита и корупције, други видови друштвено опасног понашања, те и разни отпори и покушаји успоравања и дезорганизирања нашег развика, који се јављају као израз разних асоцијалних и непријатељских тенденција и снага, конзервативних схватања, разних облика примитивизма, који се већ по својој објективној делатности супротставља сваком прогресу.

Разуме се, ове појаве имају своју етиологију која је повезана, пре свега, са нашим прелазним друштвеним бићем, са материјалним и другим условима живота и изградње нашег социјалистичког друштва. Наше друштво има сва обележја једне прелазне епохе, у којој се изграђује социјалистички облик живота, прелазне у сваком погледу — економском, политичком, идејном, моралном, културном, и у којој се сударају старо и ново на живот и смрт у свим областима живота. Старо не може тако брзо нестати, па се бори за свој опстанак, за продужење живота, а такође ни ново, социјалистичко, не осваја тако брзо, безболно и у пуном облику све позиције живота, иако се пробија са великом премоћношћу и неодољивошћу као доминантна снага развоја. То значи да се социјалистичко друштво не развија на „својој властитој основи“, да се о њему не може говорити као о неком по себи зрелом друштву, које је ослобођено, стојећи на сопственим ногама, од елемената, трагова и решидива прошлости. Говорећи о прелазном периоду, Маркс је у „Критици готског програма“ указао баш на ту страну, као на његово карактеристично обележје, додајући истовремено да се у процесу расплета антагонистичких снага и тенденција које се у њему боре, покреће и развија ово ново друштво.

Ова општа законитост развика карактеристична је и за наше социјалистичко друштво, у коме се задуго задржавају класне разлике, а са њима и појавни видови експлоатације, упркос интензивне борбе за елиминисање те појаве и за развијање и успостављање равноправних социјалистичких односа међу људима. Поред овог „главног узрока социјалних експеса“, у њему неизбежно делују и друге појаве са негативним утицајима и последицама, као што су неједнакости у сфери производње, расподеле, права и сл. робно новчана производња која је нужна у нашим условима, али испољава и негативне стране — ситносопственичке и приватнокапиталистичке тенденције које је прате у стопу, а које се често транспонују и у инкриминисано понашање. Наше друштво карактерише велика друштвена мобилност и покретљивост, изазване интензивном индустријализацијом и борбом за развијање производних снага и економске основе. То је нужан процес, услов његовог напретка, еманципације од заосталости и повећања културе, али он изазива пропратно и негативне појаве и понашања, као производ разних личних и друштвених конфликта, криза, неприлагођености, које се законито јављају у таквим друштвеним преображајима итд.

Осим тога, наше друштво је оптерећено и низом других противречности, условљених приоритетно недовољном економском развијеношћу,

као што су: противречности између друштвених потреба и могућности њиховог задовољења, између индивидуалних, општих и посебних интереса на разним нивоима, умног и физичког, квалификованог и неквалификованог рада и друге, које делује на појединце и условљавају њихова понашања. Ту спадају и противречности које се испољавају у вези разних могућности запослења, школовања, стицања и уживања културних достигнућа и слично. При томе не треба испустити из вида ни природну неједнакост, која ће имати задуго друштвене импликације. Томе треба додати и постојање рецидива туђих социјализму на подручју свести, психологије, менталитета, моралних и других норматива, који се упорно одржавају у друштву, те компликују и отежавају развој социјалистичких друштвених односа.

Као последица наведених околности које су повезане са бићем, са условима живота и развоја социјалистичког друштва, јављају се разне асоцијалне и антисоцијалне односно реакционарне снаге, које нападају основне вредности нашег друштва, супротстављајући се развоју социјализма на самоуправним основама. Лепеза тих снага је широка и тече од остатка бивших реакционарних класа, од догматско-бирокупатских односно информбировских, малограђанских и анархолибералистичких, технократских, псеудохуманистичких и разних декадентних снага. Томе друштвено штетном нуклеусу припадају и антисоцијалистичке снаге из иностранства, разне обавештајне службе, непријатељски део наше емиграције и друге сличне иностране снаге, које се не мире са нашим самоуправним социјализмом, несврстаном спољном политиком и другим својствима и тенденцијама нашег развика. Ове снаге се повезују перманентно са носиоцима антисоцијалистичког понашања у земљи, у којима налазе упориште за своју непријатељску делатност. Овим снагама, са евидентном антисоцијалистичком мотивацијом, припадају у крајњој линији и носиоци других видова инкриминисаног и социјалпатолошког понашања — мисли се на оне махом класичног карактера, који не испољавају на први поглед такве мотивације, али они по својој објективној делатности, по својој социјалпатолошкој садржини и негативним ефектима, нарушавају правила друштвеног живота, нагризају друштвене вредности и тако врше деструктивну улогу у друштву.

Разуме се, све ове асоцијације и антисоцијалне снаге, без обзира на своје порекло, на своје непосредне циљеве и различите полазне позиције, на ове или оне видове испољавања антисоцијалности, на мањи или већи степен друштвене опасности и друге карактеристичне елементе, воде суштински истом циљу — подривању нашег самоуправног социјалистичког друштва и друштвених вредности на којима оно почива, па се, гледајући објективно, налазе у истој равни антисоцијалистичке праксе.

У току досадашњег развика наше друштво је постигло низ тековина и достигнућа, који представљају његове суштинске, конститутивне елементе, који одређују његов социјалистички квалитет, односно идентитет као самоуправног социјалистичког друштва, па се сматрају његовим основним вредностима, које су изложене нападу од стране наведених асоцијалних и антисоцијалних појава. Овде мислимо у првом реду на оне

вредности, које су настале као тековина нашег револуционарног развика, те које су узидане у његове темеље. Из реда таквих револуционарних вредности истичемо посебно: *наш друштвено-политички систем* у коме су интегрално укомпоноване све револуционарне и друге културне вредности, које чине његову основу и суштину, која га идентификује као самоуправно социјалистичко друштво: *самоуправљање* као облик непосредне социјалистичке демократије, које представља у ствари облик решавања противречности и начин хуманизације друштва, пут ослобађања човека од разних отуђења, пут његове друштвене еманципације као слободне личности, што представља основни циљ социјалистичког друштва: *националну равноправност, братство и јединство наших народа и народности* као неопходан елеменат снаге, јединства и безбедности нашег друштва и услов његовог социјалистичког развика: *одбрану земље, њене независности и слободе*, као први и битни услов несметаног развика нашег друштва и његовог социјалистичког стваралаштва на путу ка развијенијем социјалистичком друштву; *друштвену својину* као материјалну основу развика социјализма, као основ јачања његових социјалистичких снага и репродукције социјалистичких односа, па је као таква нераскидиво повезана са самоуправним социјалистичким бићем друштва; *слободе и права радних људи и грађана*, које извиру из нашег друштвеног система, а налазе своју пуну афирмацију у свим областима живота у оквиру самоуправних демократских односа, чије развијање води, сходно томе, даљем проширивању тих права и слобода и посебно *слободе мисли и стваралаштва* — на путу све пунијег ослобођења човека и рада.

Разуме се, поред ових основних револуционарних вредности, у нашем друштву постоје и друге вредности које су везане за личност човека, за његову личну сигурност и телесни интегритет, за његова имовинска, лична и друга права, те и за друга позитивна друштвена остварења. То су оне вредности које се јављају као резултат историјског развика, које су постале, тако рећи, својина савременог цивилизованог друштва и његове културе, а којима социјалистичко друштво треба, по сили свога социјалистичког бића, да пружи посебне импулсе, снагу и могућности изражавања.

Наведене друштвене вредности су до те мере битне и животне за наше друштво и његово социјалистичко стваралаштво, да се оно не може замислити без њих и њихове заштите. У њиховом одсуству оно губи свој идентитет као самоуправно социјалистичко друштво. Разумљиво је стога што су наведена асоцијална, антисоцијална и посебно непријатељска понашања усмерена на угрожавање ових вредности, јер се тим путем највише шкоди социјалистичком развiku. Њиховим рушењем подрива се и руши само социјалистичко друштво. Сходно томе, друштвена самозаштита, као систем и пракса одбране друштва, мора развијати своју функционалност у правцу заштите ових вредности. Тиме се одређује њен друштвени задатак и циљ, њен класни смисао и оправданост и прогресивна улога у друштву, па се, самим тим, и њено постојање и развијање као концепта, система и акције мора сматрати, такође, посебном вредношћу у нашем социјалистичком друштву.

4. *Основни конститутивни елементи и претпоставке успешног функционисања друштвене самозаштите.* — Да би друштвена самозаштита могла да функционише у пракси као заштитни систем друштва, она мора задовољити и неколико захтева парцијалног карактера, који је чине комплексном и функционалном. То се односи на прецизирање њених носилаца, на њену организованост и координираност акције, на развијеност свести о самозаштити која претпоставља развијену правну и етичку свест и свест о одговорности и друштвеној дисциплини, на широку ангажованост маса, адекватно функционисање информативног фактора и самозаштитну акцију у самоуправној пракси. Сви они, узети заједно чине општу композицију друштвене самозаштите, као одбрамбеног система друштва од асоцијалних и антисоцијалних понашања.

а. Као стварни носиоци друштвене самозаштите могу се појавити оне друштвене снаге, које носе на својим леђима социјалистички погрес, било да је реч о човеку или, пак, о снагама институционалног карактера. Једино те снаге могу бити носиоци и ове друштвене функције у социјалистичком друштву. Ту долазе на прво место радни људи и грађани, носиоци самоуправних права и обавеза, који у тој улози иступају као основни актери свих процеса социјалистичког развика. У таквој улози они се појављују у свим областима друштвеног живота и на свим нивоима социјалне активности, па су стога и позвани да заштитију оно што сами стварају и што је услов њиховог развоја, ослобођења и друштвене афирмације. С друге стране, ти радни људи испољавају своју животну активност у бројним асоцијацијама, које врше разне друштвене активности на самоуправној основи, па се и оне, сходно томе, јављају у улози основних носилаца друштвене самозаштите. То су организације удруженог рада, друштвено-политичке заједнице и друштвено-политичке организације, организације општенародне одбране, месне заједнице, васпитно образовне установе, установе масовне комуникације, државни органи и специјализоване службе, научне установе итд. Ове асоцијације радних људи и грађана, њихови радни колективи и самоуправни органи, морају бити витално заинтересовани за сва збивања у својој средини, па се стога не би смело догодити да им измичу пред очима разне асоцијацијне и антисоцијалне појаве. Оне су у стању да благовремено уочавају и спречавају те појаве, јер наш систем непосредне социјалистичке демократије, увлачећи у управљање широке масе становништва, ствара самим тим могућност за организовање и остваривање свеобухватне, такорећи, општенародне контроле на свим подручјима и делатностима живота, која треба да делује као снажна баријера против продирања антисоцијалистичких појава. Природно је стога што се у нашим условима „попришће борбе против антисоцијалистичких тенденција и појава све више преноси на сам механизам социјалистичке демократије“, на радне колективе, на друштвене и политичке организације, на органе друштвеног самоуправљања, на самоуправну радничку контролу и друге демократске облике, који обухватају, такорећи, све радне људе и грађане.

У оквиру ових друштвених носилаца и њихових самозаштитних активности општенародној одбрани, заједно са оружаним снагама наше

земље, припада посебна, специфична тежина, која произилази из карактера њене основне функције — одбрана територијалног интегритета и суверенитета земље од евентуалне агресије. У основи њеног концепта и система који, заснивајући се на подруштвљењу функције одбране, почива на снази радних људи и грађана, удружених и повезаних одбрамбеним циљевима, нађено је најефикасније решење, адекватно карактеру нашег система, које представља, како каже друг Тито, „једну алтернативу с обзиром на снаге евентуалног агресора и физиономију рата који би нам могао бити наметнут“. Са овом својом одбрамбеном функцијом опште-народна одбрана се интегрално укључује у општи систем друштвене самозаштите, као његова моћна полуга и снага, што је детерминисано општим циљевима заштите нашег друштва, његових фундаменталних основа, институција и вредности, изражених у јединству које се зове — југословенски самоуправни социјализам.

То значи да друштвена самозаштита, судећи по ширини својих носилаца, по општем учешћу народа, по карактеру друштвених односа који чине облик њеног испољавања и другим битним обележјима, има такву масовну друштвену базу какву не може имати ни један други концепт и систем одбране друштва од инкриминисаних и друштвено патолошких понашања. Та масовност извире из карактера нашег социјализма, из њеног циља, из њене идејно-политичке и класне основе, из карактера самоуправних односа који буде стваралачку иницијативу маса и мотивишу на развијање самозаштитних иницијатива и акција. То значи да се друштвена самозаштита манифестује као једна свенародна друштвена активност, као активност радних људи и грађана и њихових радних, друштвено-политичких и других асоцијација у нашој самоуправној социјалистичкој структури.

б. Када је реч о продору друштвеног фактора на подручје заштитне функције друштва, нужно је указати и на значајну улогу јавног односно друштвеног мњења, неорганизоване јавности, грађана, и на њихово ангажовање у томе процесу. У друштву као што је наше, које се све више ослобађа класних, антагонистичких обележја и трансформише у заједницу равноправних људи на основама самоуправних социјалистичких односа, мора доћи до изражаја заинтересованост човека за сва друштвена збивања, који је утолико слободнији уколико је активнији у томе процесу. У њему сва основна питања живота функционирају као заједничка ствар, па се, сходно томе, друштвена активност грађана оријентише према њима као према јавним или, тачније речено, друштвеним пословима. Према томе, у таквим друштвеним условима, у којима израста појединац као основни носилац друштвеног прогреса, јавно односно друштвено мњење манифестује веома значајну улогу у свим областима живота, па и на подручју самозаштитне функције. У питању је, дакле, заштитна функција ширих маса становништва, које тиме решавају сопствене проблеме на путу социјалистичког развоја, мада не треба гајити илузије да ће сви појединци и групе испољавати позитивно интересовање и акције и да неће злоупотребити демократску ширину друштва, па нам је самозаштита потребна управо и због таквих појединаца и снага.

Јавно односно друштвено мијење, као својеврсно заузимање ставова по одређеним питањима у датој ситуацији, у циљу њиховог претварања у одређену друштвену акцију, може да се испоји у разним облицима, у позитивном или негативном смислу. Један од његових појавних облика састоји се у друштвеном мијењу, које осуђује девијантности и антисоцијалности, те које је, самим тим, спремно на подражавање друштвене акције која води заштити друштва и његових вредности од таквих појава. Разуме се, такво формирање јавног мијења, спремног на антикриминалну, самозаштитну акцију, стиче се на основу стварног познавања асоцијалних и антисоцијалних понашања у друштву, познавања њиховог антидруштвеног карактера и дејства, васпитавања грађана за испољавање позитивних садржаја у јавном мијењу и за њихово претварање у практичну акцију. Тим путем се избегава стварање друштвене климе на бази испољавања емотивних и спонтаних реакција, које могу доћи до изражаја, зависно од деловања информативног фактора и других утицаја, и испољити друге, негативне ефекте у датој средини. Према томе, да би феномен јавног мијења манифестовао самозаштитне ефекте нужно је обезбедити три његове компоненте: упознавање јавности са стварним манифестацијама антисоцијалног и инкриминисаног понашања, васпитно усмеравање тога мијења у позитивном смислу, одговарајућа акција на темељу таквог усмеравања и познавања.

в. Масовна људска и институционална база друштвене самозаштите, као њено карактеристично обележје, те и нужност њене акцијске оспособљености, претпоставља организованост, координираност и усклађеност свих акција њених носилаца у вршењу самозаштитне функције на свим нивоима— локалне заједнице, покрајине, републике и Федерације. Таква организованост и усклађеност мера и акција, која мора добити и своје институционализоване облике, требало би да дође посебно до изражаја у локалним заједницама, где живот тече у свим својим порамима на самоуправним основама, а где се јављају и разне негативне појаве, које је могуће савладати у заједничким напорима свих субјеката ове друштвене функције. На подручју локалне заједнице се налазе сви носиоци друштвене самозаштите, па је стога могуће и целисходно успоставити њихову међусобну сарадњу у адекватним и ефикасним облицима. У питању је, према томе, изградња једног целовитог и усклађеног система, који се не би смео сводити, како је речено у једном документу, на механички скуп парцијалних активности, које задовољавају тежње и интересе појединаца и појединих група ван општих друштвених циљева и тежњи, а у којима би требало да и они налазе свој животни смисао. Ето, по тој логици се намеће потреба организовања и усклађивања акција и мера друштвене самозаштите. Додуше, конкретно обликовање ове њене димензије је можда најтеже — оно претпоставља познавање проблема и емпиријска истраживања, али је оно преко потребно, јер је функционално и акцијски оспособљава за успешно вршење својих друштвених циљева. Тиме се, у ствари, врши компонирање друштвене самозаштите у организационој сфери, као система способног за сузбијање и савлађивање негативних, деструктивних и друштвено опасних понашања, па му се стога

мора посветити посебна пажња. У томе спектру гледања на овај проблем добија пуну смисао и значај идеја изражена у пом. документу — „Идејне и политичке основе организовања и остваривања друштвене самозаштите“ о оснивању координационих тела. У томе правцу су нужни и даљи напори и иницијативе, на бази суптилне анализе и праћења овога проблема, а у циљу изналажења адекватних и ефикасних решења.

У оквиру решавања овога питања важно је уочити, да се носиоци друштвене самозаштите диференцирају на три групе — *радни људи и грађани; радне друштвено-политичке и друге асоцијације; државни органи са својим специјализованим службама*. Активност радних људи и грађана испољава се или у неорганизованим облицима, као јавно односно друштвено мњење, о чему је напред било речи, или у институционализованим облицима, у којима радни људи иступају у вршењу самоуправне функције као носиоци самоуправних права и обавеза. Сходно томе, остаје да се ближе размотри организациона и делатна страна питања у сфери самозаштитне функције друштвених асоцијација, државних органа и специјализованих служби.

Самозаштитна активност друштвених асоцијација мора се испољавати у свим областима живота у спектру њихових друштвених задатака и циљева, а у складу са самоуправном организацијом друштва. Она мора бити свуда иста по духу и смислу, по својим друштвеним циљевима, али не сме бити стереотипна, по истом моделу, већ зависна од карактера асоцијације, садржаја и нивоа њене активности. На један начин се испољава самозаштитна функција једне радне организације, на други начин друштвено-политичке организације, месне заједнице итд. Радне заједнице су дужне да се, пре свега, окрену себи, да развијају самозаштитну активност у своме оквиру, у процесу остваривања своје основне друштвене активности. То не смета, разуме се, да оне развијају самозаштитну функцију и на ширем плану. Друштвене асоцијације на подручју науке и културе требало би приоритетно да се боре против туђих схватања, против идејних и културних деформација, а за јачање марксистичке мисли, за њену присутност у интерпретацији друштвених појава и процеса, у научном и културном стваралаштву. Друштвене асоцијације у сфери политике дужне су да развијају интензивну идејну, политичку, васпитну и мобилизаторску активност, у циљу јачања субјективних снага самозаштите, да јачају друштвену свест о самозаштити и друге облике свести, да покрећу разне иницијативе друштвено договореног карактера, да предузимају и друге кораке у духу сондирања јединствених основа остваривања и јачања ове друштвене функције у земљи. Сличне самозаштитне улоге и акције се очекују и од стране других носилаца самозаштитне функције друштва. То значи да носиоцима друштвене самозаштите, као главним снагама друштвеног прогреса, независно од специфичности у остваривању ове функције, припада водећа, одлучујућа улога у заштити друштва и његових вредности од негативних утицаја, девијација и инкриминисаних понашања.

Међутим, иако је самозаштитна активност наведених самоуправних асоцијација битна и доминантна, она не може бити довољна, у савременим

условима за ефикасно сузбијање многих антисоцијалних, посебно инкриминисаних понашања. Организатори и извршиоци таквих активности служе се посебним техничким, хемијским и сличним средствима, знањима из појединих области, конспиративним и сличним методама рада, који се могу открити применом адекватних знања, техника и метода. Њих треба спречавати на време да не врше та дела, а ако су их већ извршили, треба их откривати и позивати на кривичну и другу одговорност. Ово се односи у првом реду на извршиоце кривичних дела и прекршаја. Разуме се, ту активност стручног карактера могу вршити само лица стручног профила, односно одређени стручни органи и службе; органи унутрашњих послова, тужилаштва судови и њихове специјализоване службе, други органи и службе који се баве решавањем социјалних питања и сузбијањем асоцијалних понашања, установе и службе за ресоцијализацију криминалаца, делинквената и лица која показују проблеме у понашању и слично. Друштвена самозаштита се мора ослањати, управо да би била ефикасна, на стручна и научна знања, на стручно третирање проблема, које може бити ствар само ужих компетенција. Као што видимо, наведени органи врше одређене активности репресивног и превентивног карактера у функцији друштвене самозаштите, па се стога може рећи да се она, као одбранбени систем и механизам друштва, комплетира са постојањем и функционисањем ових органа и служби. Управо, као такав инструмент стручног карактера они припадају организованом самозаштином систему, у коме највећа одговорност лежи на самоуправним асоцијацијама, као „носиоцима власти радних људи и радничке класе”.

Разуме се, пошто се ови специјални органи и службе налазе у функцији друштвене самозаштите у нашој самоуправној социјалистичкој структури, они су дужни развијајући и повећавајући перманентно своју стручност и функционалност у раду, да се прилагођавају карактеру нашег друштвеног система и да тим путем повећавају своју ефикасност у борби против негативних, антисоцијалистичких појава. То се односи на методе рада, организацију, начела функционисања, те и на усаглашавање своје активности са самозаштитним акцијама основних снага нашег социјалистичког развитака, као стварних носилаца и ове друштвене функције. У том погледу је веома значајно да и они развијају, што је могуће више, превентивне механизме и мере у оквиру своје активности, како би допринели јачању друштвене самозаштите као целовитог и функционалног система заштите друштва и његових вредности. Једино тако они се инкорпорирају, као интегрални део система, у опште самозаштитне напоре нашег друштва и његових водећих социјалистичких снага.

г. Следећа значајна претпоставка и услов ефикасног функционисања друштвене самозаштите састоји се у развијености свести о нужности, друштвеној оправданости и прогресивности функције самозаштите, као виталне потребе нашег друштва, која омогућава несметано развијање социјалистичких односа и учвршћивање социјалистичких снага друштва. То значи да садржина те свести, формирајући се као израз интереса и социјалистичких циљева радничке класе, мора имати исту друштвену, политичку и класну основу, која детерминише друштвену самозашти-

ту као одбранбени систем нашег друштва и његових вредности. Она се развија и напаја садржински на истом револуционарном, политичком, идеолошком и културном врелу, на идејно политичким основама нашег самоуправног социјалистичког друштва. Као таква, свест о самозаштити треба да постане својина ширих друштвених маса, свих радних људи и грађана, на основи које ће они — индивидуално и у механизму институционализованог живота — развијати у пракси самозаштитну акцију. На тај начин она се конституише као друштвена свест и уграђује у одбранбени механизам друштва, као свест о самозаштити и самозаштитној акцији, и спроводи у самоуправној пракси друштва. Преко такве свести, дате у сталној изградњи, и њене повезаности са праксом, друштвена самозаштита постаје велика снага у заштити социјалистичког друштва и његових виталних вредности.

На основу овога прилаза проблему да се закључити, да је свест о самозаштити у ствари класна свест, која се испољава истовремено као свест о нужности изградње социјалистичког живота као свест о социјалним вредностима и потреби њихове заштите. Може се рећи, сходно томе, да је друштвена самозаштита утолико конзистентнија, као политика и пракса, уколико је развијенија та класна свест и посебно свест о спремности одбране социјалних вредности од разних насртаја и девијација. То значи да ту свест о самозаштити и самозаштитној акцији треба стално развијати у друштвено-политичкој и самоуправној пракси друштва, која пружа у томе погледу велике и разне могућности. Као илустрацију наводимо идејно политички рад на основу теорије и праксе самоуправног социјализма, развијање свести о самозаштити у току васпитног рада у школи, усмеравање активности масовних информација на формирање и јачање те свести, правно нормирање самозаштитних активности итд. Ову околност истичемо и због тога, што је понекад присутно једно неодрживо схватање, да се та свест стиче аутоматски, по логици стихијности, да је довољно имати самоуправне односе и да они могу, по себи, аутоматски, решавати и заштитне проблеме друштва. Тиме се друштвена самозаштита своди на један механички и стихијски процес, који јој у ствари одузима виталност и способност да се ухвати у коштац са заштитним проблемима друштва.

Као комплементарни друштвеној свести о самозаштити истичу се и други облици друштвене свести — свест о друштвеним вредностима, правна свест, свест о друштвеној одговорности и дисциплини, који се стално, садржајно развијају у духу социјалистичких тежњи и идеала. У питању је конституисање моралних схватања, свести о одговорности, правних норми и других стандарда понашања на основу животних интереса, стремљења и друштвених вредности, које стварају радни људи у својој социјалистичкој пракси, па су они стога комплементарни и развоју свести о друштвеној самозаштити, те служе као основа њеног кохерентнијег и стабилнијег функционисања у заштитној пракси друштва. Тиме се *implicit* и *explicit* указује и на нужност њиховог сталног развоја, адекватно развоју друштва, његовим новим садржајима, достигнућима и вредностима. Они се морају схватити као развојне категорије, које стално добија-

ју нове димензије и садржаје. У томе погледу се мора посебно указати на значај моралне и правне свести и свести о друштвеној одговорности и на њихове значајне имплицативне могућности у сузбијању асоцијалних и антисоцијалних појава и понашања.

Као свест о потреби поштовања правних норми, о схватању њиховог кршења као асоцијалног понашања, правна свест радних људи и грађана чини битну претпоставку успешног функционисања друштвене самозаштите. Јер, уколико је она више развијена, уколико је законски усклађено понашање дубље продрло у свест људи као њихова животна потреба, утолико мање је кршења правних норми, утолико мање је незаконитог понашања, те и тзв. „парничарске патологије”, па су самим тим мање потребе за интервенцијом друштвене самозаштите, њених носилаца и институција. Отуда иманентна тежња за постизање што већег степена правне свести у друштву, која ће бити у складу са развојем друштва и његовог нормативног система. Да би се то постигло нужно је испитивати јавно мњење, његове ставове и реакције на важеће правне и друге норме и усмеравати га васпитно на њихово поштовање. При томе треба имати у виду, да правне норме имају велики утицај на развијање и ширење правне свести грађана, те и на карактер те свести, па је стога нужно обезбедити да оне садрже актуелна решења, која задовољавају интересе друштва на датом степену развитка. Уколико то није случај мора се ићи, уз ослушкивање ставова и реакција јавног мњења, на њихово новелирање и осавремењивање. Тиме се истовремено погађа и интерес друштвене самозаштите, као посебне политике и праксе друштва.

Са проблемом правне свести и поштовања законитости тесно је повезано и питање свести о одговорности, која мора у нашим условима излазити све више из класичних оквира и концепција и добијати нову функцију, нове димензије и решења, адекватно самоуправном социјалистичком бићу друштва и његовом развоју, у коме се та свест трансформише у један шири нуклеус, који се стално развија — као свест о одговорности са правним, политичким, моралним и ширим импликацијама. Ако се проблем сагледа у овоме контексту нужно је изграђивати схватање, као облик свести радних људи и грађана, да своја понашања усклађују, на свим нивоима активности и функционалности, са уставним начелима, са начелима нормативног система, са поштовањем самоуправних аката и решења која су заснована на тим начелима, са поштовањем самоуправних права и других друштвених вредности, које су уграђене у темеље нашег друштвеног система. Тако изграђена схватања, ако дубоко продру у свест људи, трансформишу се у пожељни, законски детерминирани стил понашања у институционалним облицима испољавања сваке друштвене, па и самозаштитне активности. У томе духу треба гледати и на изградњу свести о друштвеној дисциплини, која би требало да се испољава као одређени друштвени ред, стил понашања и поштовања друштвених вредности, што је посебно значајно за самоуправну праксу у институционализованим облицима испољавања животне активности. Ако је у радних људи развијена таква свест о свом понашању, ако се они осећају одговорним у процесу одлучивања о виталним питањима друштва, ако у томе

процесу налазе везу између личних и друштвених интереса, у том случају се смањују шансе за продор асоцијалних и антисоцијалних снага и утицаја, па се с правом сматра да недовољно развијена свест о одговорности потхрањује такве појаве, подрива основе социјалистичког развита и слаби ударну снагу његове самозаштитне функције.

Адекватно овоме, друштво је дужно да се избори за конституисање и учвршћивање свести о одговорности, за њено стално развијање адекватно новим садржајима у развоју друштва, за изучавање и развијање адекватног механизма подизања те свести, за правно нормирање одговорности сходно специфичној тежини положаја и улога у самоуправној структури, за изучавање и даље развијање механизма позивања на одговорност за сва огрешења о прокламованом и нормираном понашању, као васпитно превентивне мере њеног учвршћивања и спровођења у друштвени живот.

А. У процесу активирања друштвених снага и позитивног формирања и усмеравања друштвеног мњења на сузбијање антисоцијалистичких понашања, посебно значајна улога припада средствима масовног информисања грађана о актуелним проблемима друштвене самозаштите, о политичким, пропагандним и другим облицима деловања против наше земље, о антисоцијалним и девијантним појавама у области привреде, политике, идеологије, културе, о појавама криминалног и деликвентног понашања и другим асоцијалним и антисоцијалним понашањима. Такво информисање је нужно у једном друштву, као што је наше, где сами радни људи и грађани, по сили свога друштвеног положаја, испољавају тежњу у правцу упознавања друштвених проблема и вршења утицаја на њих. При томе је извесно да ће њихова заинтересованост за решавање тих проблема бити утолико већа уколико су о њима конкретније, објективније и тачније упознати. Може се с правом рећи, да информисаност и упознавање чине неопходни услови оспособљавања радних људи и грађана, друштвених асоцијација и институција за вршење својих друштвених послова, па и послова у области друштвене самозаштите. Наше друштво је стога дужно да води рачуна о тој околности и да организује адекватно деловање информативних фактора у циљу успешнијег функционисања друштвене самозаштите.

То постизање информисаности радних људи и грађана о наведеним појавама може се постићи на разне начине, међу којима су посебно значајна средства масовне комуникације — штампа, радио, телевизија, филм и др, која представљају моћан фактор упливисања на јавно мњење и условљавање њихових друштвених ставова и реакција. При томе, та њихова формирајућа и васпитна моћ расте из дана у дан, и готово не заостаје у савременим условима за утицајем породице и школе, као „класичних” фактора васпитања и социјализације личности. У том погледу посебно велики утицај испољава штампа, која допире до сваког грађанина у нашем друштву, која служи као трибина јавног мњења, па је у стању да развија снажан утицај на свест људи по свим питањима живота. Стога је од посебног значаја како ће се она поставити у погледу актуелних дневних питања, какво ће интересовање изазвати код читалаца, које ће

мотиве код њих побуђивати — позитивне или негативне, антидруштвене или, пак, оне који стоје на линији социјалистичких интереса и тежњи. Разуме се, у нашем социјалистичком друштву коме она припада по циљевима и оријентацији, штампа је дужна, информишући грађане о носиоцима и облицима асоцијалних и антисоцијалних појава, о њиховој друштвеној опасности, да води рачуна о антикриминалном, самозаштитном формирању јавног мњења, о изазивању реакције грађана у духу поштовања друштвених вредности и њиховој мобилизацији као носилаца самоуправних акција. Тако се штампа укључује на ефикасан начин у самозаштитне напоре нашег друштва. У духу таквог вршења ове функције, од ње се захтева да својим информисањем не доводи у питање права појединаца, да не улази у проблеме друштвене тајне, да избегава сензационалистичке ефекте, да не изазива нежељене емотивне реакције грађана, које не морају стајати увек у складу са тражењем рационалних решења, која погађају интересе друштвене самозаштите. Слични захтеви се постављају и пред другим средствима масовне комуникације. Конкретно речено, само у случају давања правилних информација, које ће развијати позитивне мотиве, изазивати интересовање грађана и њихову спремност за радикална самозаштитна решења, информативни фактори представљају значајну превентивну снагу у функцији друштвене самозаштите.

а. У оквиру предњег излагања покушали смо да одредимо концептуалну основу друштвене самозаштите, њену идејну и политичку садржину, њене друштвене циљеве, претпоставке и елементе, који су нужни за њено успешно функционисање у нашем самоуправном друштву. То су, по нашем мишљењу, њене битне компоненте, конститутивни елементи као заштитног система друштва. Ако улазимо појединачно у њихову анализу, запажа се да они имају специфичну улогу и тежину у оквиру функционисања система као таквог, па се стога морају учвршћивати и развијати. То је био и смисао нашег предњег излагања. Међутим, битно је да се они сагледавају и третирају у контексту целине, као интегрални делови концептуално осмишљеног система, који треба да се функционално трансформише у самозаштитну праксу, да постане део самоуправне праксе друштва, његових асоцијација, посебних органа и специјализованих служби. Том акцијском димензијом друштвена самозаштита се фактички конституише као теоријско практични животни концепт и идентификује као систем одбране нашег друштва и његових вредности од разних негативних, асоцијалних и антисоцијалних појава и понашања. Она тако постаје теорија, систем и пракса, заснована на концепту нашег самоуправног социјалистичког друштва.

5. *Превентивне и репресивне мере у процесу функционисања друштвене самозаштите.* — У процесу реализације друштвене самозаштите нужно је предузимати адекватне и ефикасне мере, којима се сузбијају негативне друштвене појаве и јача унутрашња снага, кохерентност и способност друштва за даљи социјални прогрес. Те мере спроводе носиоци друштвене самозаштите, њихови органи и институције, па су оне различите по облицима и садржају испољавања. Но, оне се могу, ипак, поделити у две основне групе — превентивне и репресивне, што се испољава

и методолошки као два различита, истовремено комплементарна приступа у решавању проблема друштвене самозаштите, с тим што у томе процесу примарна, одлучујућа улога припада мерама друштвене превенције, које би требало у крајњој линији да испоље решавајућу снагу у процесу сузбијања асоцијалних и антисоцијалних понашања. То је данас и ставиште модерне криминалне политике и других дисциплина, које се баве решавањем ових и сличних друштвених проблема.

Оријентација на превентивну активност произилази и из карактера нашег друштва, из његовог самоуправног социјалистичког бића и друштвених односа на којима се изграђује, из могућности које они дају за развијање превентивне акције. Такво друштвено биће усмерава по свом општем духу на такве акције, које воде јачању социјалистичких снага и односа. Јер, као што је већ истакнуто, уколико се више развијају социјалистички односи и њихове материјалне и субјективне снаге, уколико су радни људи и грађани заинтересованији и активнији у самоуправном процесу, уколико јача њихова политичка, етичка и правна свест, уколико је мање простора за продирање негативних појава и утицаја, уколико више јењавају етиолошки, социогени и социопатогени извори социјалне патологије, па се стога може очекивати да ће у таквим условима бити мање девијација, деструктивних и агресивних понашања, криминалитета и других антисоцијалних појава. По тој логици гледања, друштвена самозаштита налази, гледајући у перспективи развоја, у деловању ових хуманих чинилаца, у овој хуманој оријентацији, своју највећу снагу, вредност и могућност ослобађавања од тих појава.

Разуме се, то се може сматрати као повољна друштвена основа за предузимање превентивних друштвених акција, које могу бити, адекватно могућностима наше социјалне структуре, веома различите, бројне и успешне. Та основа, иако је повољна и у крајњој линији решавајућа, није довољна да, сама по себи, по логици спонтаности, отклања асоцијалне и антисоцијалне појаве из друштва. Она претпоставља, напротив, свесну и организовану превентивну акцију носилаца друштвене самозаштите у разним правцима, оријентисану на отклањање непосредних објективних и субјективних извора таквог, антидруштвеног понашања. У питању је, сходно томе, један веома широк комплекс мера у оквиру шире схваћене социјалне превенције, као што су: стално развијање и подизање идејно политичке свести радних људи и грађана; развијање и ширење марксистичке мисли, науке и културе и интензивно развијање васпитно образовног рада у циљу подизања те свести и културе; организовање и јачање опште народне одбране и стварање могућности за учешће свих друштвених снага — грађана, организација удруженог рада, друштвено политичких организација и заједница, нација и народности — у реализацији одбранбене политике нашег друштва; развијање и усавршавање нормативног система у циљу ефикасније заштите социјалистичких друштвених вредности; оспособљавање државних и посебно „репресивних“ органа за развијање своје активности у превентивном духу; оспособљавање школе, породице и других културних институција за превентивну акцију; организовање ефикасног механизма заштите друштвене имовине; развија-

ње и оспособљавање самоуправне радничке контроле и других самоуправних тела за ефикасну превентивну функцију; организовање социјалне заштите, рекреације и стваралачког коришћења слободног времена; интензивно старање о подизању здравља и здравствене културе становништва; оспособљавање информативног фактора за правилно информисање јавности у циљу упознавања антидруштвених појава, подизања самозащитне свести и спремности за акције друштвене самозащтите итд. Разуме се, ове превентивне активности претпостављају и одговарајућу институционалну базу, са потребним бројем и нивоом стручних лица, која ће омогућити реализацију превентивних напора друштва у оквиру праксе друштвене самозащтите.

Помоћу ових превентивних акција и институција за њихово спровођење у живот подиже се унутрашња самозащтитна снага друштва, врши хуманизирање социокултурне средине и стварају неопходни услови за складан, дезалијениран и од девијантности ослобођени развој личности у друштву, па се може тврдити, сходно томе, да ћемо имати знатно мање асоцијалности, непријатељства, криминалитета и патологије уопште, ако успешно функционише ова генерална социјална превенција. Методолошки узев, то би требало да буде први, најважнији правац реализације концепта друштвене самозащтите и криминалне политике, као њеног ужег подручја, који треба да води све интензивније и успешније, гледајући на дужој стази развитака, у решавању проблема потенцијалних или, боље речено, будућих инкриминисаних и других антисоцијалних појава.

Међутим, друштвена самозащтита садржи нужно и друго поље свога деловања у друштву, наравно у функцији са првим, које се односи на репресивну страну акције, на примену кривичних и других мера према извршиоцима инкриминисаних и других антидруштвених понашања, полазећи при томе од ресоцијализације као концепта модерне криминалне политике и пенологије. Иако се друштвена самозащтита и криминална политика морају све више оријентисати на социјалну превентивну акцију и ресоцијализацију, оне се не могу одрећи репресивне функције, која припада казни, кривичним законима и органима, који те законе и казне примењују и извршавају. У нашим савременим условима примена кривичних и сличних санкција представља неопходно средство защтите друштва и појединца од друштвено опасних понашања, па се стога друштво не може одрећи казнене функције државних органа, нити се та функција може свести на елеменат ресоцијализације, иако она мора стајати са њим у комплементарном односу. Друштво је принуђено да кажњава, да примењује кривичне, административне и друге мере, које су објективно репресивне, али и нужне у нашим противречним условима, у којима делују разне антисоцијалистичке снаге, елементи друштвене корозије и алијенације, и у којима се појединци одају вршењу друштвено опасних понашања.

Одатле јасно произилази да је наше социјалистичко друштво позвано да и даље развија и усавршава казнено правне инструменте у оквиру своје криминалне политике, који служе оправдано и циљевима друштвене самозащтите, с тим што у оквиру испољавања ове димензије није

толико битна, по нашем мишљењу, строгост кажњавања, мада и она, с обзиром на учиниоце и дату друштвену климу, мора адекватно долазити до изражаја. Битно је постићи у друштву сигурност да ће свако извршено кривично дело и његови учиниоци бити откривени, да ће друштво реаговати на њих одређеним мерама, да ће доћи до одговарајуће санкције. Тиме се хоће рећи да је нужно обезбедити, да не умакне ниједан случај извршеног опасног понашања. То је стара и проверена идеја, која датира одавно, још од Монтескија и Бекарија, па чак и пре њих, а која није престала да се истиче ни до наших дана. Тако је својевремено гледао и Лењин, када је писао непосредно после октобарске револуције — да није толико важно да за преступ буде одређена тешка казна, колико што не би ниједан случај преступа остао неоткривен. Може се рећи да таква политика има приоритетно васпитни утицај у датој средини. Није ту више реч о застрашивању и репресивном упозорењу, мада и оно делује, већ о њиховом транспоновању у васпитно превентивни утицај. То је она преваспитна димензија генералне превенције, на којој се инсистира у савременој криминалној политици.

Наравно, из ових медитација и расуђивања не би се смело закључивати, да кажњавање не треба пооштравати у одређеним приликама, да не треба изрицати оштрије казне, нарочито у време пилме криминалног понашања и када откажу други, превентивни механизми антикриминалне и самозаштитне праксе. Таква наглашена строгост у кажњавању може такође да испоји превентивно дејство. Ради илустрације можемо навести многе привредне деликвенте који се упуштају у вршење кривичних дела, јер сматрају да кажњавање није оштро и да материјална корист, у поређењу са последицама казне, има за њих одређену предност, утолико пре ако још очекују да неће бити откривени и суђени. Било би погрешно порицати да има и таквих извршилаца ових опасних понашања, који унапред расуђују шта им више одговара — корист од таквог понашања, од напада на друштвену имовину, или неугодност од откривања, осуде и казнене реакције. То су познати ставови хедонистичке филозофије о кажњавању, која је, истина, у многоме превазиђена, али, као што видимо она има још увек одређени рационални смисао у перцепцији наведених инкриминисаних понашања.

Као што видимо, и у оквиру реализације концепта друштвене самозаштите долазе до изражаја две врсте мера — социјално превентивне и репресивне, које се трансформишу у преваспитну функцију. То су два нужна, комплементарно и функционално повезана поља политике и праксе друштвене самозаштите. Из те њихове повезаности у криминално политичком систему произилази да нису дозвољене апсолутизације, било једног или другог метода поступања. Социјална превентива, узета за себе, без испољавања казнене функције, представља апсурдно гледање на друштвену заштиту. Исто тако, инсистирање на репресивној функцији у одсуству социјалне превентиве, социјалне превентивне акције, водило би тражењу јединог решења у репресији, што је такође апсурдно и лишено разума. То би била политика кратког даха, кратког вида, која не решава, гледајући перспективно, проблем друштвено опасних понашања

и девијација уопште. То су, према томе, два правца дејства, која само у јединству, повезано, могу водити постизању стварних ефеката у сузбијању криминалитета и других опасних видова понашања у нашој социјалној средини, с тим што треба очекивати у будућности да мере друштвене репресије све више јењавају и губе друштвени смисао и оправдање, уколико више јача унутрашња снага социјалистичког друштва, његови социјалистички односи и носиоци, уколико оно постаје јединственије, кохезивније и стабилније, те уколико асоцијална и антисоцијална понашања добијају више карактер напада на цело или готово цело друштво, које ће моћи да их решава и отклања, захваљујући својој хомогености, на безболан и једноставан начин.

На основу предњег излагања можемо закључити, да се криминална политика укључује у концепт друштвене самозаштите, који је знатно шири по концепту, систему и акцијама, да сама друштвена самозаштита представља део наше опште политике у решавању друштвених проблема и противречности и да, као таква, чини интегрални део процеса развитка нашег самоуправног социјалистичког друштва.

6. *Улога научне мисли у конципирању и развијању друштвене самозаштите.* — Видели смо у току претходног излагања, да друштвена самозаштита, као концепција, политика и акција, настала на основама теоријске марксистичке мисли, има не само идејну и политичку већ и научну основу, која се састоји у њеном конципирању као система друштвене одбране, који најбоље одговара карактеру нашег самоуправног социјалистичког друштва, који представља израз егзактне интерпретације друштвених циљева у сфери заштитне функције друштва и његових основних вредности од асоцијалних и антисоцијалних појава и понашања. Ова њена научна заснованост се испољава, не само на глобалном концепцијском плану, већ и у свим њеним димензијама и правцима акције.

По себи се разуме, да се друштвена самозаштита, као одређена политика и пракса, не сме развијати по страни научних сазнања о друштву и човеку. Она је дужна, напротив, да тражи своју афирмацију и на врелу тих сазнања и њихових апликативних могућности у пракси вршења самозаштитне функције. Заиста, ако друштвена самозаштита жели да удовољи својим задацима и циљевима, да допринесе ослобађању простора за несметано развијање социјалистичког стваралаштва, она мора тежити научном осмишљавању и усмеравању своје праксе. Такво присуство научне мисли постаје нужна претпоставка успешног остваривања самозаштитне функције друштва.

За успешно сузбијање негативних појава и утицаја у свим областима живота, нужно је познавати њихове етиолошке, феноменолошке и друге карактеристике, нужно је продрети сазнајно у њихове класне, идеолошке и друге детерминантне, у објективне и субјективне изворе, у елементе њихове друштвене опасности и штетности последица у датој средини. У питању је један комплекс проблема, који може бити осветљен само на основу научне анализе и примене научне методологије. Свака друштвена акција претпоставља одређено сазнање о своме предмету,

које јој служи као руководна оријентација у пракси, уколико се желе избећи стихијски процеси и њихове последице. Једино тако се може компетентно и квалификовано учествовати у решавању проблема, у сузбијању антисоцијалистичких појава у свим сферама живота. Конкретно речено, мере самозаштитне акције могу бити до краја успешне само ако су адекватно примењене у средини, у којој делују негативно социогени и други утицаји, што се постиже на основу резултата научних истраживања.

То значи да политика сузбијања асоцијалних и антисоцијалних понашања претпоставља и захтева коришћење савремене научне мисли и, пре свега, резултата конкретних емпиријских истраживања, који ће јој служити као основа за развијање социјалне акције против тих појава. У противном, самозаштитна активност се своди на програмерство, декларације и неизучене мере, које не могу превазићи ограниченост рутинског и позитивистичког решавања проблема. Програми самозаштитне превентивне акције, ако претендују на успех, морају бити засновани и спроводени у пракси на основу претходно извршених истраживања, те егзактно сазнатих узрока антисоцијалног понашања у датој средини. Они ће показивати утолико више успеха, уколико су научно заснованији и уколико су оријентисани на сузбијање стварних извора негативних појава и утицаја.

Осим тога, не треба испустити из вида чињеницу, да друштвена самозаштита није статичан модел једне политике и праксе, кога треба само примењивати. Она мора, напротив, да се стално развија, да усавршава, упоредо са развојем друштва, своју организацију, методе рада и функционисања, да изучава и развија своје превентивне програме, мере и акције, са тежњом да добије карактер једног развијено синхронизованог система, способног за ефикасну заштиту друштва од негативних појава, од спољних и унутрашњих покушаја подривања друштвеног система и његових вредности. Да би се то постигло, нужно је пратити унутрашња и спољна збивања, изучавати облике и изворе угрожавања, подривања и ометања нашег социјалистичког развитка. Једино тако друштвена самозаштита може остварити већу ефикасност и успешност у вршењу ове своје функције у нашем друштву.

У оквиру овог контекста проблема поставља се, као једно од посебно важних питања, праћење примене самозаштитних мера и акција и оцењивање њихове ефикасности, будући да оне могу имати друштвену вредност само ако се покажу ефикасним у оквиру праксе друштвене самозаштите. То је основно мерило њихове вредности и друштвене оправданости, које се може идентификовати једино путем емпиријских истраживања. Због тога је нужно, по нашем мишљењу, да се што пре организују таква истраживања у оквиру компетентних научних институција, која ће допринети даљем развијању друштвене самозаштите као одбрамбеног система нашега друштва.

Разуме се, овим инсистирањем на примени науке, на организовању научних истраживања и коришћењу њихових резултата, не сматрамо да самозаштитне мере и акције морају бити увек детерминисане научним ставовима и резултатима научног рада. Ако консултујемо искуство са

подручја криминалне политике, видећемо да се и ван тих оквира постигао мањи или већи успех у домену развијања кривичног законодавства, организовања и развијања система кривичних санкција, те и разних других акција на ужем и ширем плану политике сузбијања инкриминисаних и других опасних понашања. Тиме желимо само истаћи чињеницу, да примена науке и научне анализе пружа огромна преимућства и могућности за свестраније, делотворније и успешније развијање друштвене самозаштите, као концепта, политике и праксе заштите нашег самоуправног социјалистичког друштва и његових вредности.

Др Милан Милутиновић

Summary

The voluntary protection of society in theory, the policy and practice of the protection of our society and its values

Social selfprotection as a theory, politics and practise of protecting our society and its values, has a Marksistic and revolutionary tradition which leans on Marks' concept of „armed people” from the last century. Its appearance is action like in all the revolutions, as well as in ours, and its development is through the practice of self protection.

However, as a theory, politics and practice, it only appears in full volume on the grounds of our self managing socialism and originates from its social being. The goal of social protection is to protect socialist society from various forms of aggression, criminality, deviation, disorganisation, destruction and other similar conducts which aim is to imperil and thwart our self managing socialist development. As the integral part of our socialist self managing relationships, it clearly expresses a revolutionary and class essence, and through its organisation and selfprotective action in every sphere of life, it enables progressive development of society, identifying itself as its necessary and progressive component.

Résumé

L'auto-protection sociale en tant que théorie, politique et pratique de la protection de notre société et de ses valeurs

L'auto-protection sociale en tant que théorie, politique et pratique de la protection de notre société et de ses valeurs, a une tradition marxiste et révolutionnaire, qui s'appuie sur le concept de Marx du „peuple armé” du siècle dernier. Elle se manifeste en tant qu'action dans toutes les révolutions, donc dans notre révolution de même, qui est développée sur la

pratique d'auto-protection. Cependant, en tant que théorie, politique et pratique, elle apparaît dans toute son ampleur seulement sur la terrain de notre socialisme autogestionnaire et elle découle de son être social. L'auto-protection sociale se manifeste dans la protection de la société socialiste contre les différentes formes d'agression, de criminalité, de déviation, de désorganisation, de destruction et des autres comportements analogues, qui tendent à mettre en danger et troubler notre développement socialiste autogestionnaire. En tant qu partie intégrante des rapports autogestionnaires socialistes, elle exprime l'essence évidente révolutionnaire et de classe, et par son organisation et ses actions pratiques d'auto-protection dans toutes les sphères de la vie, elle assure le développement progressif de la société, en s'identifiant par là même en tant que sa composante nécessaire et progressive.

ДРУШТВЕНА САМОЗАШТИТА И ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Свако организовано друштво је историјски одређено друштво. Ради обезбеђења свог постојања и свог даљег развика, оно мора да врши одређене активности, предузима мере и користи одређена средства како би заштитило од угрожавања и напада неке од својих основних вредности — независност, своје уређење и уопште поредак на којем почива то уређење.

Према томе, у сваком организованом друштву се испољавају, често преко различитих облика и средстава, активности које су усмерене на одбрану његовог поретка у целини. Одбрана против свих опасности, угрожавања и напада спољнег односно унутрашњег непријатеља развија се као организована функција друштва (државе). Она добија одговарајуће облике, одређује се њен предмет, методи и средства остваривања, као и органи који ту одбрану остварују.

I

(1) Свака држава је историјски класно одређена. Овај моменат, као што је познато, од значаја је не само за одређивање карактера друштвеног уређења у целини и политичког система већ и за обележја неких основних функција система, па зато и саме његове заштите.

Класни типови друштава су, у општем смислу, били експлоататорска друштва. Уређење таквих друштава представљало је истовремено и уређење отуђивања радних људи од њихових услова рада и живота. (1)

Познато је да је непостојање иоле ширих демократских односа, узетих у целини, условљавало да се заштита друштвеног поретка сведе на функцију првенствено одговарајућих државних органа. Услови отуђености у таквом друштву, уз, природно, непостојање учешћа стварног народа у одлучивању и уопште у политичком животу, доприносили су да народ не учествује непосредно у заштити самог друштва. Према томе, у

(1) Друштвени (државни) поредак је брањен не само против напада спољнег непријатеља. Он је брањен, на одређени начин и против „експлоатисане“ и на други начин угњетаване већине, која је „владајућој мањини“ супротстављала нове, историјски и класно одређене, друштвене вредности, па и визију новог друштвеног уређења. Ипак, захваљујући моћи коју је имала, владајућа класа је на специфичан начин могла да користи „већину друштва“ у борби против спољнег непријатеља.

„друштву отуђености” није ни могло бити речи о широј друштвеној самозаштити.

Револуционарни токови ослобођења друштва који су водили процесу укидања класа и класног система уопште, а тиме и саме класне организације друштва, преко успостављања „пуне демократије” у Марксовском, Енгелсовском и Лењиновом смислу, водили су истовремено и „самоодређењу радничке класе”. Она је требало да учини историјски акт и да се конституише као држава. Тиме је држава требало да престане да буде држава у правом, класичном, смислу.

Друштво у којем одлучујућу улогу има радничка класа и радни људи уопште, нужно тежи даљој демократизацији и социјализацији односа и институција. Искуства револуционарних радничких покрета и на њима изграђени идејни ставови, јасно показују различите (по облицима) токове социјализације друштвеног уређења, његових појединих институција итд. Широко, активно и релативно непосредно учешће и утицаји на одлучивања радничке класе и радних људи воде „социјализацији” низа до тада искључиво државних функција, па према томе и функције одбране и заштите друштва, његове безбедности и осигурања основног положаја радног човека, његових слобода и права као и одговарајућег поретка који треба да штити интересе радничке класе и радних људи.

У таквим квалитативно новим историјским условима, заштита основних вредности новог друштва, може да се постави и организује и шире и непосредније, тј. као заштита друштва од стране самог друштва.

Друштвено самоуправљање на социјалистичким основама које се развија у Југославији представља даљи процес самоодређења друштва и социјализације његових основних институција и функција. Зато самоуправљање у условима непосредно владајуће позиције радничке класе и радних људи постаје основни друштвени однос, те зато и основни принцип друштвеног уређења. Темељне институције друштвеног самоуправљања, заснивајући се на оваквом основном друштвеном односу, постају и основе одговарајућег друштвеног уређења и друштвено-политичког система.

Преко друштвеног самоуправљања друштво почиње да се идентификује као стварно друштво „већине” и „разотуђено друштво”. Све то утиче, природно, не само на процес „разотуђивања” политичког система, већ и на његов карактер непосредног система, који престаје да буде систем у класном смислу. У таквим условима испољава се јасна тенденција да функције таквог „непосредног” друштвено-политичког система буду у основи непосредне. Да се остварују под непосредним утицајем и уз учешће радничке класе и радних људи. Зато у таквим условима основне функције и основни државни органи постају друштвене функције и друштвени органи, тј. органи друштвеног самоуправљања.

Из истих разлога и сама заштита друштва од различитих видова угрожавања од спољњег и унутрашњег непријатеља постаје непосредна, тј. друштвена самозаштита.

2. Проблеми концепције и организације друштвене самозаштите били су присутни од почетка стварања основа савременог друштвено-политичког система Југославије. Идеја о друштвеној самозаштити била је уткана

у процесе организовања и развијања народноослободилачког рата и социјалистичке револуције у нашој земљи. У оквирима ових друштвених токова, заштита друштва била је постављена на широкој основи као непосредна активност и функција свих организованих чинилаца народноослободилачког покрета и касније Народноослободилачког фронта. Она се заснивала, природно, на „самозаштитном понашању“ и „самозаштитној свести“ народа, његових бораца и активиста. Народ је био, а и налазио се у таквој ситуацији да, подстицан револуцијом, своје битне интересе непосредно идентификује као саставни део основних друштвених вредности, те да их као такве не само даље изграђује, већ и штити и брани.

У овом периоду, а нарочито после другог заседања АВНОЈ-а, стварају се и основи стручног организовања службе самозаштите у одговарајућим облицима органа безбедности, судова и тужилаштва и доноси се одговарајући акти о организовању појединих видова заштите основних вредности револуције и новог друштвеног и државног уређења.

У послератном развоју, када су процеси револуционарног етатизма условљавали одговарајуће облике централизованог организовања безбедности, није се могло у истој мери утицати и на јачање процеса подруштљавања саме безбедности и друштвене заштите. Међутим, почев од IV пленума ЦК СК Југославије поново јача курс на одлучно интегрисање службе и органа безбедности у друштвено-самоуправљачки систем, уз истовремено ближе прецизиран задатак самог Савеза комуниста да се непосредније бави организовањем ове функције и деловањем самих органа.

3. Даљи кораци у правцу потпунијег подруштљавања безбедности и уопште друштвене заштите везани су, природно, за XXI седницу Председништва СКЈ и Писмо друга Тита. У овом процесу су, поред осталог, разбијене, непосредном акцијом самоуправно организованог друштва на челу са СКЈ, различите националистичке, централистичке и сепаратистичке, неостаљинистичке, либералистичке и друге антисамоуправне снаге, које су настојале да парализу и разбију наш самоуправни систем. У овим процесима, самоуправно организовани радници и радни људи, грађани, народи и народности Југославије су у многим приликама показали спремност да се непосредно укључе у борбу против деловања спољњег и унутрашњег непријатеља.

У правцу потпунијег и одговарајућег друштвеног организовања самозаштите, Савезна скупштина је 1973. године донела „Резолуцију о основама за остваривање друштвене самозаштите“. Устав СФР Југославије, устави социјалистичких република и устави социјалистичких аутономних покрајина, донети 1974. године, такође су прецизирали и утврдили карактер ове функције, њену садржину и основне носиоце. Ови уставни акти су институцију друштвене самозаштите уткали у основе и начела друштвено-политичког и уставног система Југославије.

Даљи корак огледа се у законодавном уређивању основа друштвене самозаштите. Ова је, даље, уређена општинским статутима, статутима месних заједница и организација удруженог рада, као и њиховим другим самоуправним општим актима.

Порекло и развитак друштвене самозаштите у Југославији пока зује да је самозаштита настала и развила се као функција једног на новим социјалистичким основама ствараног друштвено-политичког система. Ширина самозаштите односно вредности које се штите у остваривању ове функције, њени носиоци, облици вршења итд., опредељују концепцију и предмет друштвене самозаштите.

II

Полазимо од тога, као што је раније истакнуто, да је друштвена самозаштита непосредна функција самоуправно организованих радних људи и грађана. Сагласно томе, она је и функција самог друштвено-политичког система. У том светлу је од првенственог значаја одредити концепцију, идејне основе, предмет и садржину друштвене самозаштите. То из разлога што овакви услови самозаштите друштва траже да се уоче како карактер, тако и домаћај самозаштите.

Ако у условима подруштљавања друштвене самозаштите радници, радни људи, грађани, народи и народности, постају њени носиоци, тада се самозаштита јавља као један револуционарни процес и „трајни интерес” свих тих носилаца таквог процеса и вредности које он ствара.

Разни облици и акције притисака, непријатељске активности из иностранства; разне штетне па и криминалне делатности у нашем унутрашњем развиту, налажу нам да друштвену самозаштиту развијемо као један више или мање потпун и интегралан, а истовремено и добро организован и ефикасан систем акције и средстава заштите и одбране друштва.

Зато је друштвена самозаштита једна од битних претпоставки успешне борбе и савлађивања разних препрека, угрожавања, отпора и низа других тешкоћа у процесу социјалистичког самоуправног развита наше земље и услов да се наше друштво успешно супротстави свим облицима спољњег и унутрашњег непријатеља СФРЈ и њеног социјалистичког самоуправног уређења.

1. У најширем смислу, друштвена самозаштита се огледа у систему повезаних и складних активности свих организованих социјалистичких снага у заштити основних принципа, институција и вредности југословенског социјалистичког самоуправног друштва.

Устав СФРЈ, устави социјалистичких република и устави социјалистичких аутономних покрајина су у погледу одређивања предмета и садржине друштвене самозаштите утврдили су „основне вредности” које друштво треба да штити. То су: (а) уставно уређење; (б) самоуправна права радних људи и друга права и слободе човека и грађанина; (в) друштвена имовина; (г) обезбеђивање личне и имовинске сигурности радних људи и грађана и (д) слободан друштвени развој. (Устав СФРЈ, Уводни део — Основна начела, IV, став 9.). (2)

(2) УСТАВ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, изд. „СЛУЖБЕНИ ЛИСТ СФРЈ”, Београд 1974.

Заштита ових интереса и вредности на којима се темељи друштвено уређење, подразумева не само вредности као такве, већ и начела, облике и институције преко којих се изражавају и учвршћују ове вредности. Такође, заштита основа друштвеног уређења Југославије претпоставља и један релативно изграђен систем активности и мера које врше односно предузимају сви чиниоци и снаге нашег социјалистичког друштва.

Те акције и мере су усмерене на отклањање, онемогућавање односно спречавање и сузбијање оних делатности, којима се угрожавају или нападају основни и заједнички интереси радничке класе, радних људи, грађана, народа и народности Југославије. А ове интересе утврђују уставни документи (Устав СФРЈ, устави социјалистичких република и устави социјалистичких аутономних покрајина), већ према функцијама односно правима и дужностима федерације, социјалистичких република и социјалистичких аутономних покрајина.

У том смислу треба истаћи, пре свега, одредбе става 1. Одељка I., Основних начела Устава СФРЈ. То су: (а) социјалистички друштвени односи засновани на самоуправљању радних људи и заштита социјалистичког самоуправног система; (б) национална слобода и независност; (в) братство и јединство народа и народности; (г) јединствени интереси радничке класе и солидарност радника и свих радних људи; (д) могућности и слободе за свестрани развитак људске личности и за зближавање људи, народа и народности, у складу са њиховим интересима и тежњама на путу стварања све богатије културе и цивилизације социјалистичког друштва (ђ) уједињавање и усклађивање напора на развијању материјалне основе социјалистичког друштва и благостања људи; (е) систем друштвено-економских односа и јединствене основе политичког система, којима се обезбеђују заједнички интереси радничке класе и свих радних људи и равноправност народа и народности; (ж) удруживање сопствених стремљења с напредним тежњама човечанства.

У једном општем смислу реч је о заједничким интересима које народи, народности, радни људи и грађани остварују преко федерације односно које они остварују преко социјалистичке републике и социјалистичке аутономне покрајине. Такође, овде се могу имати у виду и интереси које радни људи и грађани остварују преко општине (односно заједнице општина).

Тако, на пример, у СФР Југославији, они остварују следеће заједничке интересе: (а) сувереност, равноправност и националну слободу; (б) независност, територијалну целокупност, безбедност, друштвену самозаштиту, одбрану земље, међународни положај и односе земље са другим државама и међународним организацијама; (в) систем социјалистичких самоуправних друштвено-економских односа, јединствене основе политичког система и основне демократске слободе и права човека и грађанина; (г) солидарност и социјална сигурност људи и грађана; (д) јединствено југословенско тржиште; (ђ) усклађивање заједничког привредног и друштвеног развитака и других заједничких интереса (Устав СФРЈ, чл. 244).

2. Методи угрожавања, притисака па и напада на основне вредности југословенског социјалистичког самоуправног друштва су разли-

чити. Они се овде немогу у потпуности навести. Међутим, и они (методи) на један посредан начин указују, такође, на предмет и нужни домаћај заштите као организационе акције и борбе против различитих непријатељских поступака и напада.

На пример, један од основних задатака самозаштите огледа се у организовању борбе против разних пропагандних, психолошких и других притисака на нашу земљу; даље, у супротстављању иностраној обавештајној, субверзивној и другој штетној делатности.

С друге стране, такође примера ради, у оквиру организације друштвене самозаштите, наши радни људи и грађани се боре против свих облика кршења или непоштовања Устава, закона, самоуправних аката; против бирократске самовоље, технобирокарских деформација, немарног односа према очигледно негативним појавама у друштву, привилегија и монопола, као и низа других појава које могу да допринесу односно омогуће одговарајуће непријатељске утицаје.

У вези са одређивањем предмета друштвене самозаштите, од значаја је поменути један посебни идејни и политичко-васпитни задатак. Он се огледа у активностима изграђивања и развијања етичких норми понашања радних људи и грађана, које подразумевају и изграђивање свести о пуној одговорности и дисциплини када се ради о располагању друштвеном имовином. То понашање претпоставља будност и активну борбу против свих облика злоупотреба и несавесности у раду који могу ићи и до противправног и незаконитог присвајања, корупције, па чак и раних облика привредног и другог криминала.

3. Када се има у виду ширина предмета и садржине друштвене самозаштите у борби против не само унутрашњег већ и спољњег непријатеља, тада се поставља питање односа између самозаштите и општенародне одбране јер се предмет (садржина) ових двеју функција нашег социјалистичког самоуправног друштвено-политичког система једним делом поклапају, с обзиром на друштвене вредности које се бране односно штите, те у крајњој линији имају исти циљ. Та повезаност је означена и у самом Уставу. На пример, Устав СФРЈ, како у Основним начелима, VI, тако и чл. 237. садржи одредбе којима се формулишу и утврђују вредности друштвене социјалистичке и самоуправне заједнице, чија је заштита и одбрана неприкосновено и неотуђиво право и дужност народа и народности, радних људи и грађана Југославије.

Из тих разлога, а без обзира на чињеницу да се друштвена самозаштита и народна одбрана ипак различито остварују, оне имају у основи исти циљ и оне се међусобно допуњују и развијају у међусобној зависности.

У истом смислу, друштвена самозаштита је уско повезана, на одговарајућим подручјима и са начелом и делатношћу друштвеног надзора, чије вршење наши садашњи уставни стављају у надлежност делегатских скупштина. Мада циљ није увек исти, ипак у самом остваривању друштвеног надзора може доћи до извесних додира с активностима друштвене самозаштите.

III.

Као што је истакнуто, смисао друштвене самозаштите јесте да, у складу са изградњом социјалистичких самоуправних друштвених односа, јача улогу и активности свих чинилаца друштва у акцији заштите назначених основних вредности и принципа, као што су: уставни поредак, самоуправне и друге слободе и права, као и друштвене и личне имовине.

1. Међутим, самозаштита се остварује у сарадњи и садејству различитих органа, институција и облика нашег друштвено-политичког система.

Прво, радни људи, грађани организују самозаштиту у организацијама удруженог рада, месним заједницама и другим самоуправним заједницама и организацијама, као и органима, у друштвено-политичким заједницама.

Друго, она се остварује разним активностима зборова грађана и радних људи, самоуправних органа, делегатских скупштина и њихових радних тела, као и извршних органа. Друштвена самозаштита се остварује и деловањем организација и руководства СКЈ, ССРН, Синдиката, ССО, СУБНОР-а и других организација.

Треће, остварује се преко самоуправно конституисаних и државних органа контроле и инспекције, судова и органа гоњења, служби јавне и државне безбедности, друштвеног књиговодства, друштвеног правобраниоца самоуправљања и др.

Међутим, као услов успешног остваривања „самозаштитне функције” свих субјеката друштва, јавља се, посебно, ефикасан рад органа јавне и државне безбедности, судова и тужилаштва, служби друштвеног књиговодства и инспекција. Ови се органи непосредно повезују са самоуправним органима и организацијама, те дају овима потребну стручну основу вршења друштвене самозаштите.

2. Концепција и карактер нашег друштвеног уређења, које се поред осталог заснива: (а) на власти радничке класе и свих радних људи и (б) на таквим међуљудским односима у којима се они јављају као слободни и равноправни произвођачи и ствараоци „чији рад служи искључиво задовољавању њихових личних и заједничких потреба”, условили су да из оваквог положаја радног човека произиђе одговарајући друштвено-економски и друштвено-политички систем. Функција система је да служи оваквој улози и положају радног човека у друштву.

У таквим условима развија се и самоуправна друштвена самозаштита. Она сама, као функција друштва, попут осталих функција које се подруштвљују, постаје непосредна функција социјалистички самоуправно организованих радних људи. Као таква, она и постаје функција њиховог самоуправног и федеративног друштвено-политичког система.

Логика таквог система, уз одговарајућа наша историјска искуства, показује да у борби против разних видова непријатељске делатности треба да дође до израза „самоуправљачко биће” наше социјалистичке друштвене заједнице.

Не улазећи подробније у одређивање основних елемената нашег самоуправљачког друштвено-политичког система, можемо условно поћи од постојања релативно одвојених, али исто тако и међусобно повезаних и са узајамним дејством, сфера друштвено-политичког система. Њих чине одговарајући процеси и облици преко којих се изражавају поједине специфичне особености самог система. Сачињавају их одговарајуће целине принципа, институције, органи и заједнице као и вредности, међусобно повезаних у логици сфере и логици система као целине.

Када пођемо оваквим путем, тада можемо да видимо да се друштвена самозаштита јавља у оквиру функција које се остварују у појединим сферама (подручјима) друштвено-политичког система.

Та функција јавља се као функција државних органа, као што су органи државне и јавне безбедности, судови у заштити уставности и законитости, друштвене својине и самоуправљања, као и права и слобода човека и грађанина. Међутим, и у оквиру овог подручја друштвено-политичког система, које има обележја више или мање, бар по неким спољним изгледима, класичне „државне организације“, друштвена самозаштита се јавља истовремено и као функција друштвено-политичких органа, као што су самоуправно и делегатски организоване скупштине друштвено-политичких заједница.

Међутим, као што су све сфере друштвено-политичког система у међусобном дејству, утицају и зависности, првенствено због природе нашег самоуправног система, тако се и функција друштвене самозаштите самоуправно подруштвљује.

Друштвено самоуправљање као процес и однос и као систем институција, деловања и функција самоуправно организованих радних људи, оличава такође одговарајуће подручје нашег друштвено-политичког система. У тој области система, присно повезано с првом, и то преко „подрштвљених државних органа“, такође се остварује самозаштита, а нарочито они њени шире друштвено изражени видови.

Она се остварује нарочито преко основних институција друштвено-политичког система, као што су организације удруженог рада, месне заједнице, самоуправне интересне заједнице и друге самоуправне заједнице и организације, а такође и, пре свега, преко општина као самоуправних и основних друштвено-политичких заједница.

Ови облици и институције самоуправног друштвено-политичког система карактеришу се данас и по томе што проширују видове друштвене самозаштите и повезују их у једну целину, тако да баш у тим основним ћелијама друштва и друштвено-политичког система, самозаштита постаје стварно друштвена функција која интегрише у себи, као на пример у оквиру организације удруженог рада, физичко и противпожарно осигурање, унутрашњу контролу и обезбеђење, самоуправну радничку контролу, па и послове територијалне одбране.

С друге стране, самоуправни друштвени организам у оквиру друштвено-политичког система је изградио, а устави су то и потврдили, и неке нове институције преко којих се непосредније штите основни друштвени

односи и вредности социјалистичког самоуправног уређења наше земље. То су, на пример, друштвени правобранилац самоуправљања, судови удруженог рада и др.

Слободно друштвено-политичко организовање одређује такође одговарајуће подручје нашег друштвено-политичког система. Друштвено-политичке организације, друге друштвене организације и удружења грађана такође представљају одређене чиниоце друштвене самозаштите. Ту добија кључно место ССРН. Улога и функција ове општенародне организације радних људи и грађана огледа се у области самозаштите у: информисању чланова о месту и улози самозаштите; указивању на облике и носиоце угрожавања друштвених вредности; развијању свести о правима и дужностима радних људи у заштити тих вредности; посебно, у њиховом подстицању, као и подстицању других друштвених фактора ради предузимања одговарајућих мера самозаштите; координирајућој улози ССРН у акцијама општенародне одбране и друштвене самозаштите.

Међутим, у циљу што прецизнијег али и потпунијег деловања друштвено-политичких организација у организовању и јачању функције друштвене самозаштите, потребно је посебно подвући улогу СКЈ. Ова улога је нарочито подвучена и активност усмерена одлукама XIII седнице Председништва СКЈ.

3. Када се расправља о друштвеној самозаштити у оквиру друштвено-политичког система, тада треба посебно обратити пажњу на деловање оних институција које чине самоуправну основу друштвено-политичког система.

У питању су, пре свега, основни принципи друштвено-политичког система, према којима радничка класа и радни људи остварују власт и управљају друштвеним пословима организовани у организацијама удруженог рада, другим самоуправним организацијама и заједницама, као и у друштвено-политичким организацијама и удружењима.

То су, као што је већ назначено, на самоуправној основи, образоване организације удруженог рада, месне заједнице, самоуправне интересне заједнице, као и друге самоуправне организације и заједнице. Ту спадају, даље, и општине као самоуправна и основна друштвено-политичка заједница.

Како сами уставн, тако и републички односно покрајински закони, који су донети, садрже ближе аспекте друштвене самозаштите, као функције самоуправно организованих радних људи и самог на таквој основи организованог друштвено-политичког система. Тако на пример, Закон о основама друштвене самозаштите СР Србије,³⁾ донет 1973. године, предвидео је, поред осталог, основне облике, методе и делокруг органа и организација у вршењу друштвене самозаштите и то у: организацијама удруженог рада и другим самоуправним организацијама и заједницама, у месним заједницама, општинама, укључујући ту и одговарајућу улогу друштвено-политичких организација и удружења.

(3) „Службени гласник Социјалистичке Републике Србије”, 1973. бр. 39.

(а) У поменутом законском акту полази се од тога да се радници и радни људи у организацијама удруженог рада организују ради остваривања друштвене самозаштите. Ово организовање треба да је у складу са законом, самоуправним споразумом о удруживању односно статутом. Полазећи од Устава, Закон непосредније одређује предмет овако организоване самозаштите.

Наиме, самозаштита се усмерава на непосредну заштиту друштвене имовине и других права и интереса радних људи и организација удруженог рада; ова делатност се усмерава нарочито на превентивну и другу заштиту од повреде права радних људи; од злоупотреба којима се наноси штета радним људима и друштвеној заједници; од противправног присвајања и оштећења имовине којом радни људи управљају; од несавесног вршења функција и пословања, повреде пословног морала, добрих обичаја, нелојалне конкуренције и др.; непријатељске делатности па све до повреде унутрашњег реда у организацијама, те на крају од елементарних непогода (чл. 5 став 2. Закона).

Организовање самозаштите у организацијама удруженог рада обухвата и уређивање односа између њих и органа који пружају помоћ самозаштите; даље, међусобних односа помоћи самих организација итд.

У организацијама удруженог рада постоје и одговарајући облици самозаштите. То су: (1) самоуправна радничка контрола. Она се организује непосредно или преко посебног органа (комисије). Ова је дужна да обавештава радну заједницу о утврђеним недостацима и предузима мере за њихово отклањање. Даље, (2) служба унутрашње контроле, као стручна служба за вршење послова за потребе самоуправне радничке контроле (контрола остваривања задатака, послова и делатности, квалитета производа, финансијског пословања и коришћења средстава, итд.). Такође, у организацијама удруженог рада може постојати и служба обезбеђења, која може имати овлашћења за примену средстава принуде.

У пословима вршења друштвене самозаштите, издавају се организације удруженог рада са посебним обавезама и у организовању самозаштите (организације које послују са иностранством, организације у области јавног информисања, као и у области васпитања, образовања и научног истраживања).

(б) У оквиру месне заједнице, грађани се такође организују ради вршења друштвене самозаштите. Она се овде усмерава на остваривање друштвене безбедности и задатака општенародне одбране, као и на непосредну заштиту права и интереса грађана. И то од: ремећења јавног реда и мира; оштећења животне средине; угрожавања јавног саобраћаја, оштећења јавних добара и друге имовине друштва и грађана; такође и овде од непријатељске делатности, злоупотреба и стицања имовинске користи на штету друштвене заједнице и грађана, итд. (члан. 17. Закона).

Сагласно овим интересима и вредностима које се штите у средини месне заједнице, поменути законски акт предвиђа и конкретна права и дужности грађана (предузимање мера, тражење помоћи од овлашћених органа и лица, упућивање предлога и захтева органима и лицима која, сагласно закону, могу да предузму одговарајуће радње и мере итд.).

Месна заједница је посебно дужна да развија активности ради организовања општенонародне одбране. Њени органи такође прате остваривање и учествују у организовању друштвене самозаштите, те су у том смислу дужни да предузимају одговарајуће мере. Пошто постоје поједини видови самозаштите, у месној заједници се могу образовати и посебна тела и органи. На пример, ради спречавања насилничког и другог штетног понашања, заштите интереса потрошача и др., за шта се образују одговарајуће комисије односно одбори; даље, за заштиту јавних добара, друштвене и личне имовине и др.; за спречавање епидемија, поплава и других елементарних непогода, биљних болести и штеточина и др., за шта се образују и посебни штабови.

Савет месне заједнице образује одбор за друштвену самозаштиту, као посебан орган ради координирања рада посебних органа (комисија, одбора, штабова и др.).

(в) Општина врши такође одређене активности у остваривању друштвене самозаштите. У њој се усклађује, усмерава и обезбеђује активност радних људи и грађана, самоуправних организација и заједница у вршењу њихових права и дужности у овој области.

Основна институција општине која остварује ова права и дужности општине у области друштвене самозаштите је општинска скупштина. Она је, у својству органа друштвеног самоуправљања и највишег органа власти у оквиру права и дужности општине, надлежна да прати рад и разматра проблеме државних органа у пословима самозаштите (органа правосуђа, општенонародне одбране, унутрашњих послова, инспекцијских служби, Службе друштвеног књиговодства и др.) и да у праћењу стања у остваривању друштвене самозаштите на њеној територији, помаже рад организација и удружења која доприноси развоју ових делатности. У том циљу она образује и посебно тело.

Један од посебних проблема организовања самозаштите је усмеравање међусобних односа државних органа и грађана, месних заједница, организација удруженог рада и других заједница и организација. То је такође питање коме се посвећује доста пажње, како у пракси деловања свих ових органа и организација, тако и делатности нормативног уређивања самих ових односа.

IV

Проблеми остваривања и даљег унапређивања и развоја друштвене самозаштите у оквирима самоуправног друштвено-политичког система социјалистичке Југославије су многобројни и непосредно су везани за односе самозаштите и друштвено-политичког система. Ти проблеми су везани за практично остваривање они су и идејни, теоријски, научни, организационо-институционални и нормативни. Сложеност се испољава и из разлога што самоуправно организовање друштвене самозаштите подразумева бројне носиоце, чији рад ваља усклађивати и усмеравати, итд.

После 21. Седнице Председништва СКЈ и Писма друга Тита подвучена је потреба и задатак, првенствено СКЈ, јачање активности и ефикасности свих носилаца друштвене самозаштите. У том правцу конституисани су органи радничке контроле у организацијама удруженог рада, одбори за друштвену самозаштиту у месним заједницама, савети за заштиту уставног поретка (и слична тела) у федерацији, социјалистичкој републици и социјалистичкој аутономној покрајини. У оквиру друштвено-политичких организација образоване су комисије за општенародну одбрану су реорганизоване у комисије за општенародну одбрану и друштвену самозаштиту.

Тешкоће постоје и у томе што у неким срединама не постоје јасна идејна па према томе ни практична опредељења у погледу карактера, места и улоге друштвене самозаштите. Негде постоји схватање о „спонтаности“ и „аутоматизму“ у организовању самозаштите, као и нека друга неправилна схватања. У једном, додуше малом броју институција, постоји отпор против самозаштите као континуиране делатности. Недостаци се огледају и у схватањима да друштвена самозаштита представља „привесак општенародне одбране“ чиме самозаштита губи у својој ефикасности.

Све то као и многе друге тешкоће и дилеме у погледу организовања друштвене самозаштите, показују нужност рада на сталном изграђивању јасних идејних основа самозаштите и јачања политичке активности с циљем да сви, у оквиру друштвено-политичког система уставом предвиђени њени носиоци, сазнају и схвате место, улогу и функцију друштвене самозаштите у социјалистичком самоуправном друштву. У том правцу, поред идејне и васпитне активности, треба развијати и научну делатност проучавања и истраживања друштвене самозаштите итд.

То нам показује од коликог је значаја докуменат Председништва СКЈ „Идејне и политичке основе организовања и остваривања друштвене самозаштите“, донет на XIII седници Председништва, 1975. године.¹⁾ Овај докуменат, односно документи са ове седнице, одражава једну практичну потребу и указује на политичко-идејни захтев да се проблемима друштвене самозаштите пружи више могућности и места како у области научног истраживања, тако и у наставном процесу нарочито на оним високим школским институцијама на којима би настава из ових проблема представљала наставно-педагошку примену резултата научних истраживања.

(1) 13. СЕДНИЦА ПРЕДСЕДНИШТВА ЦК СКЈ. *ИДЕЈНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ОСНОВЕ ОРГАНИЗОВАЊА И ОСТВАРИВАЊА ДРУШТВЕНЕ САМОЗАШТИТЕ*, изд. „Издавачки центар — КОМУНИСТ“, Београд 1975

Summary

Voluntary protection of society and the socio-political system of Yugoslavia

The author begins his article by affirming that every class-organised society needs to secure its very existence by performing certain activities geared at defending its fundamental values, such as its independence, or social and political order, etc...

Thematically, this complex problem may be discussed methodically by the analysis of three main aspects. Firstly, the class-historical conditions of social development and the protection of its principal values including the various forms of that protection. Special attention should be devoted to the qualitative determination of voluntary protection of the socialist society based on the principle of self-government, emphasizing the evolution of this component in our constitutional and socio-political development. Secondly, assuming that voluntary protection of society is the direct function of a society organised on the basis of the principle of self-government and the working people, the re may then be determined the conception, ideological foundation, subject and the very matter of voluntary protection of society. This has already been laid down in the Constitution of the SFRY and the Constitutions of the Socialist States and Socialist Autonomous Provinces. It is also ever present in the every-day development of the socialist self-governing society. The third aspect contains a more concrete description and analysis of the organisation and activities, as well as the inter-relations of the various principals of voluntary protection of society within the frame-work of the particular spheres of the whole socio-political system of Yugoslavia.

Résumé

L'auto-protection sociale et le système socio-politique de la Yougoslavie

Dans cet article l'auteur part du point de vue selon lequel toute société (de classe) organisée, pour assurer son existence, doit effectuer des activités déterminées afin de pouvoir protéger contre les attaques et la mise en dangers certaines de ses valeurs fondamentales: l'indépendance, l'organisation et en général l'ordre sur lequel repose cette organisation.

En ce qui concerne le thème, ce problème complexe est méthodiquement examiné en partant de l'analyse de trois aspects fondamentaux. Premièrement, la question est traitée du caractère conditionnel historique et de classe de la société et de la protection de ses valeurs fondamentales, en y incluant aussi les formes de cette protection. Dans cette partie de l'article est soulignée la détermination qualitative correspondante de l'auto-protection de la société socialiste basée sur l'autogestion et l'attention est attirée en particulier sur l'évolution de cette fonction dans notre développement constitutionnel et socio-politique. En second lieu, en partant de l'auto-protection sociale en tant que fonction directe de la société organisée sur la base de l'autogestion ainsi que des travailleurs il est possible de déterminer: la conception, les fondements idéologiques, l'objet et le contenu de l'auto-protection sociale. Cela est tout d'abord formulé par la Constitution de la RSF de Yougoslavie et de même par les constitutions des républiques fédérées et des provinces autonomes. De plus, cela est constamment présent dans la pratique du développement de la société autogestionnaire socialiste. Le troisième aspect de cet exposé contient la description plus concrète et l'analyse de l'organisation et de l'action ainsi que des rapports mutuels des différents titulaires de l'auto-protection sociale dans les cadres de certaines sphères du système socio-politique unique de la Yougoslavie.

РАДНИ ЧОВЕК И ГРАБАНИН КАО НОСИОЦИ ДРУШТВЕНЕ САМОЗАШТИТЕ

I.

1. Устав СФРЈ је у Основним начелима на општи начин утврдио функцију, карактер и улогу друштвене самозаштите у нашем друштвено-политичком систему. У Глави IV Основних начела, ст. 9. стоји: „Друштвена самозаштита, као функција самоуправног друштва, остварује се активностима радних људи, грађана, организација удруженог рада и других самоуправних организација и заједница, друштвено-политичких заједница, ради заштите уставног уређења, самоуправних права радних људи и других права и слобода човека и грађанина, ради заштите друштвене имовине, обезбеђивања личне и имовинске сигурности радних људи и грађана и ради слободног друштвеног развоја“. Међутим, у ставу 2. исте главе Основних начела, алинеја 8. и 9. изражава се такође иста мисао, али на конкретнији начин. Наиме, утврђујући циљ: изградњу друштва као слободне заједнице произвођача, каже се да радници и сви радни људи развијају социјалистичку самоуправну демократију као посебан облик диктатуре пролетаријата што они и обезбеђују: „отваривањем контроле радника и других радних људи и друштвене контроле уопште над радом носилаца самоуправних, јавних и других друштвених функција и самоуправним организацијама и заједницама и у друштвено-политичким заједницама“ (ал. 8), такође и „остваривањем и заштитом уставности и законитости“ (ал. 9).

Ова уставна начела јасно дефинишу положај човека у сфери функције друштвене самозаштите у нашем систему. Но чини се да треба истаћи и начело које је изражено у Одељку II, ст. 2. алинеја 9. где се одређује шта чини неприкосновену основу положаја и улоге човека у нашем систему, а то је, између осталог: „једнакост права, дужности и одговорности људи, у складу са уставношћу и законитошћу“. Сва ова начела чине једну целину и служе не само за разумевање и тумачење карактера друштвене самозаштите, већ дају широку могућност и права радним људима и грађанима да непосредно учествују у остваривању ове друштвене функције.

Међутим, овако широко схваћена концепција друштвене самозаштите није апсолутно нова идеја. Она је нова као уставно утврђена функција која захтева и обавезује на одређено понашање „свих и свакога” и која намеће одговорности. Али виртуелно, концепција друштвене самозаштите као друштвене функције и као дужности чији је основни носилац човек, има корена још из народноослободилачке борбе, јер је била компонента револуционарне праксе КПЈ. Присуство ове идеје у народноослободилачком покрету Југославије произишло је из општеномодног социјалног карактера покрета, из уверења да је најбоља форма заштите и безбедности тековина револуције ако оне буду препуштене онима који су непосредни учесници у остваривању тих тековина.

Суштина те концепције изражавала се у идеји да сви политички фактори — од човека — појединца преко организација и институција — са најширим поверењем народа, преузму на себе одговорност самозаштите. Начин да се максимално обезбеде интереси за које се борило био је свакако у реализовању могућности да појединац у заједници и са заједницом преузме на себе обезбеђење својих и заједничких интереса. Таква концепција дала је позитивне резултате. У потпуности је одговорила задацима у време свог остваривања, а једна од последица тога јесте претварање ове идеје у уставну функцију друштва.

2. Подруштвљавање функције друштвене самозаштите и безбедности произлази из саме природе самоуправног система, који је свеобухватан и као систем и као начин живота. Ово подруштвљавање је законита потреба даљег развоја система у целини. Она је диктирана неопходношћу да се и даље креће смеровима самоуправног развоја, који је утврђен Уставом, ради обезбеђења веће сигурности и заштите целокупног друштва на принципима друштвене самозаштите, а и даљег слободног развоја целокупног система на свим секторима друштвеног живота. Досадашње искуство је показало да је најцелисходније, да се у борби против непријатељског деловања, самозаштита и безбедност друштва морају развијати и ослонити на „самоуправљачко друштвено биће целокупне социјалистичке заједнице, јер то одговара карактеру самог система”.

У Уставу СФРЈ и уставима република и покрајина утврђене су друштвене и политичке основе, предмет и садржај друштвене самозаштите а исто тако и права и одговорности свих субјеката друштва за њено остваривање.

Али пракса показује различито схватање суштине ове функције, као и предмета и садржаја и улоге појединих субјеката у организацијама и заједницама. Наиме, највећим делом се изразио практицизам и покушај свођења друштвене самозаштите и безбедности на техничко и организационо питање, што је, свакако, одраз неразумевања суштине ствари, а последица је и неразвијених самоуправних односа у одговарајућим срединама.

Самоуправна друштвена самозаштита функција је удружених произвођача и грађана, са најширим друштвеним садржајем, у којој има места за све њене носоце, и за оне који су то формално и институционално утврђени и који врше заштиту свих основних друштвених вредности

и добара. Идеја друштвене самозаштите не трпи затварање у институционалне оквири и Устав је таквом и не замишља. Институционално утврђени субјекти у функцији самозаштите су једни од носилаца те функције, али је основни носилац удружени радни човек и грађанин, путем форми које у највећем степену целисходности одговарају датој средини.

Друштвена самозаштита је у теоријском и практичном смислу историјски чин, то је процес у општем току самоуправног развоја друштва. Али он се не може стихијно и сам по себи развијати само зато што је Устав предвидео одредба о самозаштити и тако овом процесу дао идејну и уставноправну (формалну) основу за развој. Револуционарну снагу и карактер оваквом процесу могу дати једино револуционарне снаге које се боре за развитак и проширење самоуправних односа, а у нашој земљи то је, пре свега, СКЈ.

3. Развојем друштвене самозаштите као непосредне функције самоуправно организованог друштва врши се даља и дубља трансформација државе и њених функција. Самоуправно организовани грађани јачају свој равноправни и доминирајући положај. Тиме је друштвена самозаштита добила и свој основ и смисао који се огледа у све јачој активности улози свих друштвених чинилаца, од појединаца до организација и институција, у одговорности за заштиту уставног поретка, самоуправних и других уставом утврђених права, самоуправног начина живота уопште.

Изграђена као функција која чини саставни део самоуправног начина живота друштвена самозаштита је најсигурнији бедем против бирократске самовоље, али и либералистичке субјективности.

Друштвена самозаштита је од доношења новог Устава 1974. године постала редовна функција нашег система (друго је питање њеног практичног остваривања), стога организовање самозаштите јесте одговорност самоуправних органа и делегатских скупштина као носилаца власти радних људи и радничке класе. Стога послови друштвене самозаштите престају бити искључиво право специјализованих државних и друштвених органа као што су судови, јавна тужилаштва, органи унутрашњих послова, Служба друштвеног књиговодства и друге сличне институције. Ови органи су само стручни део друштвене самозаштите о којој се они, у оквиру законом утврђених права, старају и у оквиру које делују са свим другим носиоцима друштвене самозаштите.

Осим државних органа, већ данас значајно место у друштвеној самозаштити имају, према уставној концепцији, а у будућности то треба да буде још више изражено, различите службе унутрашње контроле и непосредног физичког противпожарног и другог осигурања у основним организацијама удруженог рада и другим самоуправним организацијама и заједницама. Посебну улогу имају нови органи као што су самоуправни радничка контрола, друштвени правобранилац самоуправљања и судови удруженог рада, који се сви јављају као непосредни заштитници самоуправних права радних људи и грађана, основних организација удруженог рада и других самоуправних субјеката.

II.

Неопходно је ближе указати на неке облике друштвене самозаштите путем којих се највише изражава идеја о радном човеку као непосредном носиоцу ове функције.

1) Самозаштита у организацијама удруженог рада и другим самоуправним заједницама.

2) Самоуправна радничка контрола.

Самоуправна радничка контрола је полазна основа за један од основних облика за остваривање и усмеравање друштвене самозаштите у свакој организацији удруженог рада. Самоуправна радничка контрола је у исто време и општи и јединствени назив за различите могуће конкретне видове самозаштите у организацијама удруженог рада.

Друштвена самозаштита, како је Устав схвата, не своди се само на неке или поједине формално организоване органе контроле у организацијама удруженог рада и другим заједницама, већ пре на то да се створи активан однос свих чинилаца у области самозаштите, а и да се створе услови да радни људи одговорно извршавају своја права и обавезе у области самозаштите. Стога се може тврдити да је самоуправна радничка контрола у свим својим видовима у систему друштвене самозаштите и да је њен саставни део, али у систему самозаштите она има посебно место и значај. Овде постоји још једна компонента од ширег друштвеног и историјског значаја. Изградњом, јачањем и развојем самоуправне радничке контроле стварају се услови да радничка класа одигра своју историјску улогу у развоју друштва, вршећи поред осталих функција и функцију надзора и контроле. Дакле, са шире, историјске тачке посматрано, ову функцију успешно и потпуно може да врши једино радничка класа.

Функцију самоуправне радничке контроле врше сви радни људи у организацијама удруженог рада односно заједницама, самоуправни органи (раднички савет, управни одбори и др.), као и посебни органи самоуправне радничке контроле.

Данас се већ често срећу схватања да је вршење функције самоуправне радничке контроле ствар посебног или посебних органа. Оваква схватања која у суштини не одговарају идеји коју Устав има о систему друштвене самозаштите, у ствари сувише уско третирају проблем самозаштите, а последице тога су и друштвеног карактера, или би могле бити ако се у тој форми остваре. Наиме, реалне последице оваквог схватања су у сужавању могућности радника да врше једну уставну функцију.

Колико је познато у многим организацијама удруженог рада, у највећем броју њих, изабрани су посебни органи радничке контроле и у њиховом функционисању испољили су се неки недостаци који указују да још увек има нејасноћа у њиховом раду, неразумевања њихове улоге, а негде су се испољили и извесни специфични отпори. Специфичност ових отпора је у томе што се не стварају повољни услови за њихово Уставно функционисање. Често тешкоће у раду органа самоуправне радничке контроле настају стога што ови органи не располажу потребним подацима без чега се не може ни замислити њихова улога и успешан рад. С друге стране,

ови органи још имају изграђен метод сопственог рада, па се као један од многих недостатака у њиховом раду опажа да су доста анонимни, да је њихов рад непознат ширем кругу и јавности организације удруженог рада. Недовољно се настоји да се радни људи информишу о њиховом раду и да то постане уобичајени метод рада органа самоуправне радничке контроле. Утисак је да критике које се упућују службама самоуправне радничке контроле да раде све и свашта нису оправдане, јер је боље да им се сада на почетку укаже потребна помоћ да изграде свој метод рада.

Рад самоуправне радничке контроле треба да буде многострук јер то произлази из њеног карактера. На првом месту треба да се бави проучавањем и предлагањем побољшања нормативно регулисаних самоуправних односа у организацијама удруженог рада, како би се измениле евентуалне уставне и незаконите одредбе. Рад ових органа треба да буде оријентисан и на провођење у живот општих самоуправних аката организација удруженог рада. Смисао ове активности треба да буде помоћ да се норме остварују доследно уставном схватању. Исто тако је важно да органи радничке контроле прате спровођење у живот свих оних општих аката који утврђују процесе рада у организацијама удруженог рада, који одређују наменско коришћење средстава, функционисање информисања и разна друга питања. То су надлежности које се све Законом о основама друштвене самозаштите предвиђају, послови у оквиру којих ће деловати и органи самоуправне радничке контроле. Али се могу надлежности ових органа препустити и друга питања, ако се нађе да је то целисходно.

С друге стране, самоуправна радничка контрола треба да сарађује и са органима државног и друштвеног надзора и контроле да их по потреби обавештава о појединим појавама у вези са коришћењем самоуправних права радних људи, са злоупотребама, оштећењем друштвене својине и слично. Исто тако самоуправна радничка контрола има права, и потребе, да од појединих органа тражи помоћ, па су сходно томе органи државе и друштва дужни да самоуправној радничкој контроли дају одговарајуће податке и тражену помоћ.

Самоуправна радничка контрола, у ширем смислу друштвена самозаштита у оквиру организације удруженог рада, може имати следећи вид:

— Служба унутрашње контроле.

Ово је стручна служба за вршење стручних послова у контроли остваривања задатака, пословања, контроли квалитета производа и услуга, као и намене и коришћења средстава и финансијског пословања у организацијама удруженог рада. Ова служба врши послове за рачун самоуправне радничке контроле, и у том смислу она је у оквиру институције самоуправне радничке контроле.

— Служба обезбеђења

То је служба за физичко обезбеђење у случају непосредне ратне опасности, провале, елементарне непогоде, несреће и сл. Овде спада и служба противпожарне заштите. У надлежност овог вида самоуправне радничке контроле је и нормативна активност везана за обезбеђење органи-

зације удруженог рада, као нпр. утврђивање шта је то тајна за односну организацију удруженог рада, процедура пријема странаца, њихово кретање и повезивање унутар организације и друга питања.

б) Законом о основама друштвене самозаштите предвиђено је да извесне организације удруженог рада у погледу друштвене самозаштите имају посебне обавезе. То су организације удруженог рада које имају посебне обавезе и дужности у друштву; пре свега, организације у области образовања, науке и културе, као све оне које послују са иностранством. Закон о основама друштвене самозаштите, захтевајући посебне обавезе свих организација на плану самозаштите, жели да укаже и на потребу веће ангажованости органа самоуправљања.

2) Самозаштита у месним заједницама

У месним заједницама као самоуправним институцијама у којима се на самоуправним основама организује живот грађана и радних људи и у којима они аутономно и заједнички задовољавају највећи број својих интереса и потреба, које произлазе из њиховог заједничког живота, друштвена самозаштита има свој одређени значај.

Оваква једна заједница људи и самоуправан карактер те организације захтева и солидарно решавање њихових заједничких проблема и условљава потребу општедруштвене сигурности радних људи и грађана у месној заједници.

Значајно је да су месне заједнице поменутим Законом учињене одговорним за утврђивање и уређење извесних мера и активности друштвене самозаштите. Посебно је наглашена улога месних заједница у организовању заштите уставом утврђеног система и припреме за одбрану.

3) Друштвена самозаштита у општини

Друштвена самозаштита, остварује се, пре свега, у организацијама удруженог рада и месној заједници, како је већ истакнуто. Али и републике, покрајине и општине су обухваћене системом друштвене самозаштите и имају у том систему одређена права и дужности. Закон о основама друштвене самозаштите је утврдио да су република и општина у систему самозаштите субјекти са посебним положајем у односу на остале субјекте и државне органе, чија је делатност везана за остваривање друштвене самозаштите.

Нова уставна решења дају општини све претпоставке да друштвена самозаштита постане трајна функција самоуправног организовања људи у области заштите и безбедности. Општина у овом процесу постаје најодговорнији друштвени фактор за стварно подруштвљавање највећег дела послова заштите и безбедности нашег друштва. Ово и одговара основној уставној концепцији о положају и карактеру наше општине у систему, у којој се и остварују сви основни самоуправни процеси и преображаји. Стога је општина постала и одговорни фактор за организовање, образовање и усмеравање друштвене самозаштите. Али осим органа општинске скупштине, Закон предвиђа да одређену улогу у овим процесима имају и друштвено-политичке организације.

Закон о основама друштвене самозаштите захтева образовање посебних тела за праћења оних питања која спадају у област друштвене самозаштите, као што су комисије, комитети, одбори, координациона тела и сл. Али Закон не даје никакво упутство о називу тих тела, што само показује сву ширину третирања проблема друштвене самозаштите и препуштање самоуправном одлучивању и договору да се оваква тела конституишу саобразно конкретним приликама и могућностима сваке средине. Закон ипак предвиђа да таква тела разматрају: неправилности у коришћењу друштвених средстава, извештаје о организованости ефикасности рада самоуправне радничке контроле у организацијама удруженог рада, затим извештаје о раду правосудних органа, органа унутрашњих послова, инспекцијских служби и др. као и сва друга питања везана за друштвену самозаштиту.

Закон, који је поменут, такође предвиђа да друштвеним договорима о друштвеној самозаштити у општини треба да се одреде и ближе разраде међусобни односи носилаца друштвене самозаштите што, такође, показује сву ширину третирања друштвене самозаштите као функције коју треба на себе да преузму пре свега радни људи и грађани и да их међусобним договорима реше,

4) Други друштвени органи у функцији друштвене самозаштите.

То су, пре свега, нови органи установљени Уставом као што је друштвени, правобранилац самоуправљања или као што су судови удруженог рада који могу бити у различитим облицима, а који се сви јављају као непосредни заштитници самоуправних права радних људи и грађана, основних организација удруженог рада и других самоуправних субјеката и као заштитници друштвене својине.

5) Државни органи

Ово су органи унутрашњих послова, а затим и правосудни органи, који се брину за доследну примену принципа законитости како на плану заштите друштвене својине тако и на плану заштите права грађана.

III.

Основни смисао функције друштвене самозаштите јесте у интегралном односу са осталим функцијама друштвено-политичког система чији су основни носиоци радни људи и грађани. Стога функционисање целокупног самоуправног система лежи, пре свега, на активности радних људи и грађана, а у погледу друштвене самозаштите на таквој активности која значи супротстављање свакој делатности која угрожава независност и интегритет социјалистичке заједнице или нарушава права и слободе грађана.

Као саставни део самоуправљања, схваћеног у ширем смислу, друштвена самозаштита треба да буде организована на што савременијим принципима. Међутим, погрешно би било да се функције друштвене самозаштите сведу на техничко-организационе форме које ће сузити могућност акције радних људи и грађана да врше ову уставну функцију.

Напротив, друштво као целина, организовано у својим заједницама, на основу Устава и закона и на основу самоуправних правила статута и договора, етичких норми и социјалистичке свести треба да решава спорне односе и противуречности, без присуства државне силе — на првом месту, путем институције самоуправљања конституисане за вршење овакве функције.

Могућност за развој друштвене самозаштите постоји тамо где су самоуправни друштвени односи најразвијенији, што је и логично јер је друштвена самозаштита саставни део самоуправних друштвених односа и они би без ње били непотпуни.

Најразвијенији степен самоуправних односа постигнут је у основним организацијама удруженог рада и другим самоуправним организацијама. Пракса је већ показала да се степен развоја самоуправних односа у овим организацијама непосредно одражава и на активност радних људи и грађана у вршењу функције друштвене самозаштите, сагласно развоју потреба и свести да једино сопственим средствима, користећи и стручне државне органе и друге друштвене органе, њихове и сопствене материјалне и друге могућности и способности, могу и треба да одбране и сачувају своја права и друштвене вредности које су основа њихове egzистенције.

У остваривању друштвене самозаштите присуство свесних и организованих, субјективних политичких снага, као што су СКЈ, ССРНЈ Савез синдиката, омладинске организације и др. јесте неопходно. Радничка класа, радни људи и грађани, и по Уставу, ове организације стварају и користе у сврху даљег развијања, али и одбране својих слобода и права. Стога се основни положај човека утврђен Уставом СФРЈ, уставима република и покрајина, учвршћује још више са развојем и функционисањем друштвене самозаштите.

Др Павле Ристић

Summary

Worker and citizen as the principals (principal factors) of the voluntary protection of society

The provisions of the Constitution — Part IV of General Provisions, page 9 — have clearly defined the position of man within the framework of the voluntary protection of society, their rights and duties. The self-governing voluntary protection of society has thus become the duty of associated labour and citizens alike; the Constitution has nominated the associated labourers — workers as the main principals of voluntary protection of society, acting through the forms of organisation most suitable to their social group.

The fact that this form of activity has been laid down in the Constitution as the right and duty of every worker and citizen alike, means that a further and deeper self-governing transformation of the state and its functions has taken place. This is an important aspect for the further development of the theory and practice of self-government.

The forms of voluntary protection of society are dependent on the requirement of any different social structure — organisation — in which it is realised, for example, voluntary protection of a basic organisation of associated labour and other self-governing organisations; self-governing workers inspection (or control) unit which could appear to be internal inspection or a security force; voluntary protection in the local community, town, city etc. . .

Voluntary protection of society is an integral part of the entirety of the socio-political system, the main principals of which are the working people — workers and citizens. Consequently, the functioning of the whole self-governing system rests on the activities of the working people and citizens, and with regard to voluntary protection of society, on such activities as the resistance to all threats endangering the independence and integrity of our socialist community or the rights and freedom of the working people.

Résumé

Le travailleur et le citoyen en tant que titulaires de l'auto-protection sociale

Par les principes constitutionnels (Chapitre IV des Principes fondamentaux, alinéa 9) le statut de l'homme est clairement défini dans la sphère de la fonction de l'auto-protection sociale dans notre système. L'auto-protection sociale autogestionnaire est ainsi devenue la fonction des producteurs et des citoyens associés, tout en tenant compte que la Constitution voit en tant que sujet-titulaire de la fonction de l'auto-protection, en premier lieu, le travailleur associé — à travers les formes qui au plus haut degré de l'opportunité correspondent au milieu donné.

Par la manifestation de l'auto-protection sociale en tant que fonction déterminée et institutionnalisée par la Constitution, qui devient les droits et le devoir du travailleur et du citoyen, est effectuée ensuite et plus profondément la transformation autogestionnaire de l'Etat et de ses fonctions. Ce moment est très important tant pour le développement ultérieur de la théorie — ainsi que de la pratique autogestionnaire.

Les formes de manifestation de l'auto-protection sociale sont très différentes et elles dépendent des besoins du milieu dans lequel cette fonction se réalise, par exemple l'autoprotection dans l'organisation de travail associé et dans les autres communautés autogestionnaires; le contrôle ouvrier autogestionnaire — qui peut se présenter sous l'aspect du service de contrôle interne ou du service de sécurité; l'auto-protection dans les communautés locales; l'auto-protection dans la commune et les autres aspects possibles.

Le sens fondamental de la fonction de l'auto-protection sociale est dans le rapport intégral avec les autres fonctions du système socio-politique dont les titulaires principaux sont les travailleurs et les citoyens. C'est pourquoi le fonctionnement du système autogestionnaire tout entier repose en premier lieu sur l'activité des travailleurs et des citoyens, et en ce qui concerne l'auto-protection sociale sur une telle activité qui signifie l'opposition à toute activité qui met en danger l'indépendance et l'intégrité de la communauté socialiste ou qui détruit les droits et les libertés des citoyens.

ПИТАЊЕ ПРОШИРЕНЕ ЗАШТИТЕ РЕНОМИРАНОГ ЖИГА

Један од основних принципа правне заштите жига, регулисане у међународним конвенцијама (Париској конвенцији за заштиту индустријске својине од 1883. године, Мадридском аранжману за међународну регистрацију жигова од 1887. године итд.) и националним законодавствима, јесте и принцип специјалности жига. Практичан значај овог принципа јесте да регистрован жиг ужива правну заштиту, па треће лице не може користити знак који је исти или сличан регистрованом жигу. Правна заштита жига је, према томе, релативна за разлику од правне заштите патента, која је апсолутна, која делује *erga omnes*. Релативност правне заштите код жига произлази из саме природе жига, будући да жиг не представља независно добро већ ознаку порекла једног одређеног производа.

Диверсификација производње, аутоматизам избора савременог купца и пораст броја повреда жигова са одређеном репутацијом утицали су на судове да одобравају правну заштиту и у случају повреде, противправног присвајања регистрованог жига за сличну врсту производа. Прихватање правне заштите за сличне производе или тзв. „проширене заштите“ у односу на правну заштиту за исте производе постало је временом прихваћено и на међународном и на националном плану.

Могућност „проширене заштите“ нарочито је погодовала титуларима познатих жигова. Они су, на основу дугогодишње традиције производње, обезбеђивања уједначеног и доброг квалитета (по правилу не и изузетног) производа, умерених цена и развијања сентименталне привржености код потрошача рекламним и пропагандним средствима, довели до стварања посебне врсте познатих жигова — ноторних жигова. Значај који су ноторни жигови имали за титуларе па и за потрошаче, утицао је између два светска рата на покретање питања о праву титулара ноторних жигова на ширу правну заштиту од титулара осталих жигова. Ревизијом Париске конвенције 1925. године, ноторни жигови су добили право на ширу заштиту (чл. 6. бис). Важећи национални закони о жигу углавном одобравају ширу заштиту за ноторне жигове (на пример наш Закон о жиговима од 1961. године чл. 40). Приликом одобравања правне заштите за жиг, судови екстензивно тумаче појам сличности производа у зависности од стечене ноторности, па за познатије жигове одобравају ширу заштиту

(и за сличне производе) него за обичне жигове (само за исте производе). Међутим, и поред ширег тумачења појма сличности, основни принципи правне заштите ноторних жигова у основи су исти као и „обичних” жигова.

Ширење правне заштите жига се после другог светског рата наставило у судској пракси западноевропских земаља и САД. Судови су, на име, почели да одобравају правну заштиту једној категорији врло познатих жигова на тржишту независно од врсте производа коју они обележавају. Оправдање се налази у чињеници, да су ови жигови постали у тој мери познати на националном и међународном тржишту, да више не представљају само ознаку порекла производа и ознаку предузећа — титулара жига, већ симболизују и читаву врсту производа. Позивајући се на већу „економску” вредност реномираних жигова, судови одобравају правну заштиту независно од врсте производа, тј. независно од принципа специјалности жига и на тај начин путем праксе уводе апсолутну заштиту за жиг.

Појава нове врсте жигова може се објаснити интензивним развојем међународне трговине и комуникације при чему и географски најудаљенија тржишта постају интересантна за једног произвођача. Он настоји да извози своје производе обележене жигом и на та тржишта и уколико се производи боље продају, реномираност његовог жига постаје универзална, превазилази националне оквири.

Затим, у условима масовне производње нужно долази до стандаризације производа при чему се производи међусобно разликују, углавном, само по квалитету. Реномирани жиг се појављује као једна врста гаранције за бољи квалитет производа од уобичајеног квалитета на тржишту.

Најзад, на појаву нове врсте жига имају велики утицај реклама и савремени облици економске пропаганде (комерцијална телевизија, филм, радио, натписи на средствима саобраћаја, финансирање научних истраживања, стручних семинара, модних ревија итд. у циљу рекламирања одређених фирми, односно жигова).

Ако реномирани жиг има већи привредни значај тј. већу економску вредност за титулара и потрошаче од осталих врста жигова, онда он чешће постаје предмет противправног присвајања. Стога полазећи од посебних „опасности” које прете реномираном жигу, изнећемо правне могућности остваривање проширене заштите, која у свом крајњем виду представља апсолутну заштиту, на основу постојећих прописа као и правна решења западноевропске судске праксе по овом питању.

I. Већа „економска” вредност реномираног жига

У тражењу оправдања за проширену односно апсолутну заштиту неки аутори⁽¹⁾ наводе да реномирани жиг има већу „економску вредност од обичног жига како за његовог титулара тако и за публику” (шири појам од потрошача).

(1) М. Јатон: La protection des marques de haute renommée, Lausanne, 1961. година, стр. 26.

Реномирани жиг као и „обичан“ жиг има традиционалну функцију ознаке порекла производа којом се индивидуализује одређена роба. Поред тога жиг у већини случајева означава и само предузеће тј. истоветан је са фирмом титулара жига, на пример жигови „Кодак“, „Нестле“, „Омега“. Мада за потрошаче није од пресудног значаја да ли жиг идентификује произвођачко предузеће или не, за произвођача је то веома важно, јер је у том случају трговинска вредност жига двострука. То има утицаја и на правну заштиту, па у неким земљама, (у СР Немачкој) прописи о жигу помоћу института „Firmenzeichen“ или „Firmenmarken“ предвиђају правну заштиту за све производе титулара жига, полазећи од претпоставке да је знак везан за само предузеће, а не за производе тог предузећа.

Реномирани жиг поседује сва својства обичног жига с тим што је универзално познат на тржишту, па утиче на потенцијалног купца много јаче од обичног жига. У томе је велика предност титулара реномираног жига у односу на конкурентско предузеће. Потрошач у почетку оклева при избору и углавном се одлучује за реномирани производ, јер је он у свести потрошача најчешће синоним и гаранција за добар квалитет производа. На основу тога, потрошач се приликом избора између непознатог производа и производа чији жиг познаје одлучује, по правилу, за овај други, јер сматра да мање ризикује. Међутим, у највећем броју случајева није реч о неком изузетно добром квалитету производа обележених реномираним жигом, већ је потрошач задовољан квалитетом производа у односу на цену коју је платио за њега. Интересантно је, да познати жиг односно производ обележен тим жигом, ужива поверење и у оних који га никад нису употребљавали (на пример, жиг за аутомобиле „Ролс Ројс“) и захваљујући рекламирању, традицији и интернационализацији продаје, он постаје симбол доброг квалитета и за непотрошаче.

Такође, кад је реч о трајним добрима, есенцијална препродаја производа са реномираним жигом пружа боље изгледе. Затим, ту је и питање снобизма и друштвеног престижа. Привлачна снага реномираног жига постаје на тај начин знатно већа од обичног жига, а самим тим је и већа трговинска вредност тог жига за његовог титулара. Вредност неких жигова се процењује на стотине хиљада долара, а за неке се не може ни утврдити износ, јер се не може утврдити колики је њихов удео у добити предузећа.

2. „Опасности“ које прете реномираном жигу.

Основна „опасност“ која прети реномираном жигу јесте противправно присвајање тог жига, од стране трећег лица за производе различите по природи и намени од производа обележених реномираним жигом (ако су реномираним жигом противправно обележени исти или слични, по природи, и намени, производи, трећег лица, онда остваривање правне заштите за титулара реномираног, као и сваког другог жига, не представља проблем). Због тога се овај проблем од другог светског рата

налазио често на дневном реду конгреса и конференције Париске уније, Мадридске уније и Међународне трговинске коморе. На конгресу Међународне трговинске коморе у Квебеку 1949. године истакнуто је да би репутација америчког жига „Кодак“ за фотоапарате, енглеског жига „Ролс Ројс“ за аутомобиле и швајцарског жига „Омега“ за сатове, „била компромитована неповратно ако би други могли да користе те жигове за производе различите од оних за које их користе њихови власници. Несумњиво је да употреба ових жигова од стране трећих лица може да превари или збуну потрошаче у погледу порекла производа и да ова лица могу да бесплатно користе репутацију стечену захваљујући великим напорима рекламирања“. (2)

Поред овог вида нелојалне конкуренције према титулару реномираног жига, постоји и један други вид конкуренције између противправног присвојоца реномираног жига и других произвођача или трговаца истих производа. Акт конкуренције је усмерен на публику, у циљу придобијања потрошача. Поступак је нелојалан зато што предузеће које је противправно присвојило туђ реномирани жиг остварује корист на бази његовог реномеа и престижа. Међутим, у овом случају, оштећени субјекти су, поред титулара реномираног жига, и други произвођачи, конкуренти предузећа које је противправно присвојило туђ жиг, јер се његови производи, исти по природи и намени, боље продају на тржишту захваљујући туђем реномираном жигу.

Углед реномираног жига може да буде угрожен на више начина: путем изазивања пометње у потрошача, „разводњавањем“ привлачне снаге жига, путем угрожавања, потенцијалне економске експанзије предузећа — титулара реномираног жига и трансформацијом реномираног жига у генерички појам.

а) *Пометња — конфузија.* — Најозбиљнија опасност која прети титулару реномираног жига је изазивање пометње на тржишту (3). Она се у пракси може јавити у неколико видова: прво, као конфузија у погледу самог знака, у погледу предузећа и конфузија у ширем смислу.

Пометња у вези са самим знаком односи се на случај кад потрошач замени један производ који носи одређени жиг са другим истим производом који носи тај или сличан жиг. На пример, кад произвођач „А“ производи сапун марке „Alpha“ а произвођач „Б“ почне да производи сапун под истим жигом „Alpha“, произвођач „А“ ће претрпети штету због нелојалне конкуренције а потрошачи ће бити доведени у забуну. Али претрпеће штету и кад произвођач „Б“ обележи свој сапун марком „Olpha“, јер су жигови слични и доводе до забуне.

Други облик конфузије односи се на изазивање пометње између предузећа. То је случај кад два различита предузећа производе сличне производе па потрошачи могу да поверују да је реч о истом предузећу с обзиром на постојећу диверсификацију производње. На пример, преду-

(2) S. Ladas: Prop. industrielle III/1969.

(3) W. Hoeth: Etude comparative de quelques aspects de l'usage de la marque, Le Haye 1963, стр. 135.

зеће „А“ производи реномирани сапун марке „Alpha“, а предузеће „Б“ почне да производи колоњску воду исте марке. У овом случају потрошачи неће бити доведени у пометњу у погледу производа, јер су они различити, али ће производе довести у везу с обзиром на исти жиг и доћи ће до закључка да је предузеће „А“ почело да производи и колоњску воду.

И најзад, конфузија у ширем смислу односи се на случај кад публика иако зна да производи у питању припадају различитим предузећима, погрешно верује да су произвођачи ипак повезани било производним, било трговачко-финансијским везама. На пример, кад се верује да је предузеће „Б“ филијала предузећа „А“⁽⁴⁾.

Правна решења за ове случајеве су различита, зависно о коме облику конфузије је реч. Конфузија у погледу самог знака је надиректнији напад на реномирани жиг, односно на жиг уопште, тако да реномирани жиг ужива заштиту и помоћу одредби Париске конвенције и одредбама националних законодавстава о жигу. Конфузија у погледу предузећа се у пракси решава путем опште заштите коју ужива титулар жига или на основу института „проширене заштите“ коју ужива ноторни жиг (чл. 6. бис, Париске конвенције). Конфузија у ширем смислу се у судској пракси различито решава. Неки судови не одобравају заштиту у овом случају, а други прибегавају прописима изван закона о жигу, на пример, прописима о спречавању нелојалне утакмице.

Утицај једног жига на потрошаче зависи у првом реду од репутације коју он ужива. Зато титулар реномираног жига мора да штити своју репутацију од трећих, несавесних лица која је могу угрозити на различите начине. Поставља се питање да ли добра односно лоша репутација једног знака погађа све оне који га употребљавају без обзира на разлике у врсти и квалитету производа које производе. На пример, како марка „Омега“ са добром репутацијом може да утиче на исту марку ножева кад је потпуно јасно да нема никакве међусобне везе и обрнуто, како лош квалитет ножева може да умањи репутацију једне марке сатова као што је „Омега“. Због тога, преовлађује мишљење да је напад на репутацију реномираног жига у највећем броју случајева условљен постојањем једног од наведених видова конфузије.⁽⁵⁾

б) „Разводњавање“ привлачне снаге реномираног жига. — Познато је, да што је један жиг познатији то је већи број оних који га имитирају било за исте или сличне производе било за потпуно различите производе. За нас је интересантнији овај други случај, с обзиром да се имитирање туђег познатог жига за исте или сличне производе регулише на основу постојећих (националних и међународних) прописа.

У имитирању туђег познатог жига одлучујућа је жеља за афирмисањем и постизањем брзог успеха на тржишту по што нижој цени, користећи се реномеом и поверењем једног жига код потрошача. У случају неконкурентске повреде жига — имитирање туђег жига за различите про-

(4) М. Јатон: *op. cit.*, стр. 27.

(5) М. Јатон: *op. cit.*, стр. 27.

изводе — могуће су две ситуације. Прва је, кад је публика доведена у заблуду сматрајући да различити производи припадају истом произвођачу или да постоји производна или трговачка веза између два произвођача (ужи или шири појам конфузије). То је уједно најбољи начин за онога који се користи туђим реномираним жигом да, већ стечено поверење потрошача у реномирани жиг валоризује на тржишту.

Друга ситуација, о којој је овде реч, јесте кад су производи толико различити да је искључена свака могућност забуне потрошача. Противправно присвајање жига од стране произвођача који није конкурент титулару реномираног жига представља у овом случају „разводњавање” или слабење привлачне снаге жига (у англосаксонској пракси „dilution”, у немачкој „Verwässerung”). Израз „Dilution” се појављује у америчкој судској пракси и у законима појединих федералних држава САД и под овим појмом најчешће се подразумева да је један реномирани жиг изложен „разводњавању” кад га треће лице употребљава за различите производе а та употреба по правилу доводи до слабења било дистинктивног карактера било привлачне снаге поменутог жига. ⁽⁶⁾

За разлику од обичних жигова који нису карактеристични као сами жигови и представљају првенствено ознаку предузећа из којег потичу, реномирани жиг има значајну предност да је изразито карактеристичан — то значи да кад се одвоји од производа који означава, он изазива у потрошача асоцијацију на оригинални производ, чак и онда кад означава неки други производ. Ако неко друго предузеће изнесе на тржиште квалитетне производе различите од производа који су обележени реномираним жигом (мада квалитет не игра у овом случају посебну улогу) али који носе знак исти или сличан реномираном жигу, у већини случајева, реномирани жиг губи карактеристичану привлачност, односно престаје да буде симбол одређеног производа. Што је број оних који користе реномирани жиг за своје производе већи, то је процес „разводњавања” бржи. „Разводњавање” реномираног жига обично проузрокује материјалну штету његовом титулару, јер долази до опадања потражње за тим производом. Некад је титулар приморан да узме нови жиг за ознаку својих производа, јер је његов ранији жиг изгубио сваку карактеристичност и привлачну снагу. Међутим, с обзиром на употребу савременог потрошача, неизвесно је да ли овај облик „паразитизма” доноси користи које очекује несавесни прибавилац; уколико ипак доноси, она по својим резултатима углавном не заслужује већу пажњу.

а) *Угрожавање потенцијалне економске експанзије предузећа.* — У овом случају интереси титулара реномираног жига су погођени неконкурентским противправним присвајањем жига у смислу ограничавања могућности титулара да реномирани жиг користи за обележавање нових производа које ће евентуално у будућности производити. У неким судским одлукама налазимо овај разлог као оправдање за одобравање про-

(6) W. Hoeth: *op. cit.*, стр. 190.

ширене заштите.⁽⁷⁾ У америчкој судској пракси срећемо се са тенденцијом да се обезбеди „будућа слобода деловања првом кориснику реномираног жига„⁽⁸⁾. Тачно је, да једно предузеће које производи једну врсту производа са реномираним жигом може да почне да производи и другу врсту производа и да жели да користи свој реномирани жиг и за ту врсту производа да би избегло велике трошкове око рекламирања и увођења новог жига на тржиште. Међутим, то му онемогућава треће лице које његов реномирани жиг користи за управо исту врсту производа коју он има намеру да производи и обележи реномираним жигом.

Међутим, овакве ситуације у пракси су доста ретке а затим поставља се и шире питање, да ли ова идеја о нападу на потенцијалну економску експанзију предузећа, није само правно средство у рукама судова и великих компанија да обезбеде апсолутну заштиту за своје реномиране жигове и осигурају монополски положај самој компанији на тржишту.

2) *Трансформација жига и генерички појам.* — Приликом одлучивања да ли један жиг треба да ужива проширену заштиту, основни је критериј степен познатости тог жига на тржишту. При томе се може узети у обзир време употребе жига, његова познатост потрошачима, оригиналност самог знака, утицај рекламе на публику итд. По једној концепцији⁽⁹⁾ реномирани жиг је магична реч („Zauberwort“), која одмах подсећа на неки производ. Ипак, ова реч не сме да означава овај производ тако да постане њен синоним или да се налази у речнику, јер у том случају жиг постаје јавно добро и титулар губи своје искључиво право на њега. Иако је реномирани жиг својим квалитетом тесно везан за једну робу, потребно је да публика верује да је ту робу произвело само једно предузеће. Одатле произилази да су титулари реномираног жига принуђени да воде „рат“ на два плана: с једне стране, морају да се боре за пласман свог жига, а са друге, морају да воде рачуна да ноторност не постане тако велика да одређени жиг постане општеприхваћени термин тј. генерички појам за једну врсту робе.

Један од примера из судске праксе за трансформацију жига у генерички појам јесте спор који се појавио пред америчким судом поводом реномираног жига „термос“. Тужилац је од 1904. год. производио и продавао изотермичке флаше означене фабричким жигом „термос“, који је регистровао у америчком патентном уреду 1908. године. Суд је утврдио да су конкуренти тужиоца користили за описивање изотермичких флаша израз „Bouteille à vide“ до 1945. године, када су га заменили изразом „термос“ као термином за ознаку врсте робе, општеприхваћеним у свету. На основу доказа, суд је даље утврдио да је тужилац, титулар жига „термос“, учинио све да у рекламирању и пропаганди појам термоса изједначи са описаним појмом врсте производа а да је тек последњих година, поред жига „термос“ почео да ставља и ознаку врсте робе „bouteille à vide“. У међувремену, потрошачи су већ почели да користе појам

(7) M. Jaton: op. cit., стр. 51.

(8) S. Ladas: op. cit.

(9) G. Elsaser: Der Rechtsschutz berühmter Marken, Munchen, 1959, стр. 134.

термоса као ознаку врсте робе уопште а не робе једног одређеног произвођача. Тако је суд стао на генерално становиште да власник жига има негативну обавезу да не користи свој сопствени жиг на начин да наведе публику да га прихвати као име производа и позитивну обавезу да користи генеричан појам поред жига, односно да учини све да онемогући публику да регистровани жиг користи као израз за означавање врсте производа. У овом спору, по мишљењу суда, тужилац није учинио наведени напор да избегне коришћење израза „термос“ као генеричког појма, у тежњи да што више придобије потрошаче. Закључено је да је реч „термос“ постала генеричан појам и да је тај жиг постао јавно добро тако да је туженик овлашћен да задржи ознаку „термос“ као генеричан појам због навика потрошача, али да би се заштитио тужилац, туженик је обавезан да речи „термос“ дода свој сопствени жиг.⁽¹⁰⁾

На основу ове судске одлуке произилази да је амерички суд приликом решавања спора првенствено водио рачуна о интересима потрошача. Међутим, у федералном закону САД о жигу изражен је такав став да кад један жиг престане да означава порекло једног производа, тј. кад публика почне да га користи као генеричан појам за означавање врсте производа, онда не постоји могућност заблуде, уколико више конкурентских предузећа употребљава жиг који је постао део свакодневног речника. Британско право о жигу такође је прихватило став да жиг који је престао да буде дистинктиван не може да ужива заштиту као жиг.⁽¹¹⁾

Међутим став доктрине и судске праксе у земљама континенталног права стоји на супротним позицијама. Тако је Апелациони суд у Брислу 1950. године, у наведеном спору „термос“ у пресуди закључио: „тачно је, да је током година које су уследиле по пријављивању, публика употребљавала реч „Термос“ као генеричан појам за одређивање те врсте флаша, али да би се судило о валидности једног жига треба се ставити у моменат пријављивања а у том моменту реч „термос“ представљала је новост. С друге стране, широка употреба ове речи не може да спречава власника жига и представља првенствено доказ успеха његове производње односно жига“.

Швајцарски судови су усвојили једнообразан став: да би један жиг изгубио правну заштиту, потребно је да је као жиг претходно изгубио дистинктиван карактер ознаке порекла робе за све „заинтересоване средине“ — произвођаче, продавце и публику (што је практично неоствариво, јер увек остаје један број људи који ће се сећати да спорна реч води порекло од једног жига). Тек тада се сматра да се један жиг претворио у генерички појам, у ознаку врсте робе.⁽¹²⁾

Претварање, трансформација жига у генерички појам несумњиво је опасност која прети жигу и то нарочито реномираном жигу, јер то је најчешће и последица експанзије и великог рекламирања поменутог жига. Док пометњу као вид „опасности“ за реномирани жиг проузрокују кон-

(10) Trib. Milano 28. III. 1954., GRUR Ausl. 1955, стр. 321.

(11) W. Hoeth: op. cit., стр. 222.

(12) S. Ladas: Transformation d'une marque de fabrique en nom generique, Propriété industrielle III/1965.

курентска предузећа а „разводњавање” привлачне снаге жига и ограничавање потенцијалне економске експанзије неконкурентска предузећа, дотле је за трансформацију жига у генерички појам првенствено „заслужна” публика, потрошачи а касније и конкурентска предузећа. Заједничка особина ових „опасности” јесте да оне у једном или другом виду угрожавају реномирани жиг и наносе штету његовом титулару.

3. *Како се остварује „проширена” заштита за реномирани жиг.*

С обзиром да нема прописа у националном и међународном праву о правној заштити реномираних жигова, судови се у пресуђивању спорних случајева у вези са општепознатим — реномираним жиговима, углавном, користе екстензивним тумачењем прописа у међународним конвенцијама и националним законодавствима о правној заштити ноторних жигова. На основу ових прописа судови одобравају правну заштиту титуларима реномираних жигова и за случајеве кад постоји и најмања могућност од пометње. Међутим, у судској пракси западноевропских земаља постоји тенденција да се одобрава заштита и кад нема места пометњи, тј. кад је реч о присвајању туђег реномираног жига од стране трећег лица за потпуно различите производе. Правна доктрина и судови у тражењу оправдања за овакав став наводе да реномирани жигови имају већу економску вредност за титуларе и за потрошаче од „обичних” жигова. При утврђивању да ли постоји противправно присвајање туђег реномираног жига, они полазе од претпоставке о стицању неосноване добити од стране трећег лица, не узимајући у обзир чињеницу да је реч о производима различитим од оних које производи титулар реномираног жига, односно да се евентуалним стицањем недозвољене добити од стране трећег лица не вређају интереси титулара реномираног жига.

После другог светског рата, под утицајем великих западно-европских компанија, учињени су неки покушаји на међународном плану у смислу институционализовања статуса реномираних жигова. На Конгресу АИППИ-а,⁽¹³⁾ у Бечу 1952. године, предложено је под утицајем неких радова Међународне трговинске коморе, да се испита могућност ревидирања члана 6. бис Париске конвенције у смислу да се ноторно познатим жиговима одобри посебна заштита и онда кад спорни жиг не може да доведе до пометње тј. и за случајеве кад је треће лице употребило туђ реномирани жиг за производе који нису ни исти ни слични производима за које је заштићен жиг пријављен. Предлог је предвиђао алтернативно или мењање члана 6. бис Конвенције (брисањем речи „за исте или сличне производе”) или додавање допунских одредби члана 10. бис Конвенције који се односи на нелојалну утакмицу. Из Резолуције изгласане на крају Конгреса, произилази да су се чланови једногласно сложили да титулар има право на проширену заштиту, мислећи при томе на заштиту реноми-

⁽¹³⁾ AIPPI — Association Internationale pour la protection de la Propriété industrielle, Међународно удружење за заштиту индустријске својине, које окупља национална удружења за заштиту индустријске својине

раних жигова као посебне категорије жигова. Тада је први пут на међународном плану учињен покушај у смислу одређивања појма реномираног жига и утврђивања разлика између ногорног и реномираног жига.

Овај проблем је био поново на дневном реду састанка АИППИ-а у Брислу 1954. године, када је дат конкретан предлог како треба да гласи члан 6. бис Париске конвенције, у новој верзији: „Заштита предвиђена овим чланом обухвата, под резервом савесног стицања права, и производе који нису исти ни слични ако постоји могућност пометње, или неоправдане користи, или стварног опадања дистинктивног карактера или привлачне снаге жига.”

Овај предлог АИППИ-а није, међутим, прихваћен на дипломатској конференцији за ревизију Париске уније у Лисабону, 1958. године. Питању проширене заштите коју би уживали реномирани жигови посвећено је истина доста времена у дискусијама али до ревидирања конвенцијских одредби није дошло. Комисија за жигове је, углавном, прихватила став АИППИ-а, да правна заштита за реномиране жигове треба да се одобрава али не путем одредби члана 6. бис нити одредбом члана 10. бис. Конвенције, већ посебним чланом, после члана 10. бис. САД и Велика Британија су чак дале поменутој Комисији предлог како треба да гласи предложени члан о правној заштити реномираног жига:

„Регистрација или употреба жига трећег лица за производе који се разликују је забрањена као противна трговинској лојалности, чим се редовно докаже да је тај жиг, због свог јединственог карактера и славе, стекао толику репутацију да они који га употребљавају у трговини или публика могу да стекну уверење о трговинској повезаности корисника или оног који тражи регистрацију жига за различите производе и власника жига.” (14)

Овом предлогу успротивиле су се Белгија (формални приговор), Аустрија и Југославија (суштински приговор). Приговор Југославије заснивао се на ставу да проширена заштита реномираних жигова представља препреку за развој националних привреда, да доводи до паралисања слободне трговине и конкуренције и да гарантује монополски положај угледним, великим компанијама. Наша делегација је истакла да је и из практичних разлога ова заштита неподесна, јер би надлежни орган приликом испитивања пријаве жига требало да цени реномираност жига и ускрати заштиту другом жигу за различите производе по службеној дужности, а то је у пракси тешко оствариво. Наш законодавац је из истих разлога оставио да се заштита реномираног жига решава делом путем прописа о нелојалној утакмици и на захтев заинтересованих странака. На крају, многе делегације су се сагласиле на Конференцији за ревизију, да ово питање није довољно зрело да би се могло решити на општезадовољајући начин.

После неуспеха у погледу тражења правног решења за проширену заштиту реномираних жигова на Конференцији у Лисабону, Извршни комитет АИППИ-а одлучио је да поново испита проблем. Тако се о рено-

(14) W. Hoeth: *op. cit.*, стр. 188.

мираним жиговима поново дискутовало на Конгресу АИППИ-а у Лондону, 1960. године и на састанку Извршног комитета АИППИ-а у Отави али решења у позитивно-правном смислу до сада нису постигнута на међународном плану.

С обзиром да се реномираним жигу не може одобрити правна заштита на основу постојећих националних прописа о жигу, као ни полазећи од прописа у међународним конвенцијама — Париској конвенцији за заштиту индустријске својине, Мадридском аранжману о међународној регистрацији жигова и др., судови се у пружању проширене тј. апсолутне заштите титуларима реномираних жигова, позивају на друге важеће прописе или на општа правна начела, независно од права жига. У правној доктрини се наводи неколико правних могућности које стоје на располагању судовима као могући правни основ приликом одобравања правне заштите за реномирани жиг. Такође, су интересатна нека решења судске праксе у земљама Европске економске заједнице, по питању реномираних жигова, јер је реч о судским одлукама које постају у извесној мери прецедентно право.

а. Неке могућности за одобравање апсолутне заштите реномираним жигу. — Као један од основа за одобравање потпуне заштите титулару реномираног жига јесте позивање на неосновано богаћење трећег лица, које се, мада у различитом сектору, обогаћује на рачун титулара реномираног жига, односно захваљујући реномеу који је титулар, уз велике напоре, губитак времена и материјалне трошкове, стекао. Међутим, да обогаћење без основа на рачун туђег рада није само по себи незаконито, показује управо пример индустријске својине. Наиме, коришћење једног патента од стране трећег лица после истека рока искључиве заштите или копирање модела који више није заштићен не сматра се неоснованим богаћењем. Тролер (Troller), међутим, наводи да се присвајање реномираног жига од стране трећег лица разликује од наведених права индустријске својине јер противправно присвајање реномираног жига доводи до „слабљења” жига а потом до смањења економске вредности овог искључивог права.”⁽¹⁵⁾ Основна разлика између ова два наведена случаја је да код осталих права индустријске својине (кад је истекао рок заштите законом одређен) неосновано богаћење не угрожава ничије интересе док код жига штети интересима титулара”. Обогаћење узурпатора је у директном односу са осиромашењем титулара жига, а то је довољан разлог да се прихвати да титулар заслужује заштиту.”⁽¹⁶⁾

Пошто правни институт неоснованог обогаћења почива на равнотежи онога што је изгубљено и онога што је добијено, а то се у конкретном случају тешко може утврдити, јер је реч о различитим производима па евентуална штета титулара није директно проузрокована понашањем трећег лица, то овај институт има врло ограничену примену као правни основ за одобравање апсолутне заштите титуларима реномираних жигова.

(15) M. Troller: La marque de haute renommée, Prop. industrielle III/1953.

(16) M. A. Perot Morell: L'extension de la protection des marques notoires, Revue trim. de droit com., 1/1966.

Друга могућност јесте да се приликом одобравања апсолутне заштите титуларима реномираних жигова, позива на злоупотребу права од стране трећег лица које је присвојило туђ реномирани жиг за своје производе. То претпоставља да суд испита све околности под којима је дошло до противправног присвајања, односно до употребе туђег реномираног жига, да би се утврдило да ли постоји намера односно злонамерност од стране трећег лица у односу на реномирани жиг. Очигледно је да се ове околности тешко могу испитати тако да су — злоупотреба права и неосновано богаћење као правни основи за одобравање апсолутне заштите титулару реномираног жига — тешко применљиви у пракси.

Неки теоретичари ⁽¹⁷⁾ налазе оправдање за апсолутну заштиту титулара реномираног жига сматрајући да је право на жиг субјективно право па да употреба туђег реномираног жига (без обзира на врсту производа) представља повреду субјективних интереса титулара жига. Позивајући се на овај аргуменат, Трговачки суд у Берну осудио је произвођача масти за паркет који је присвојио жиг „Therma“ произвођача електричних апарата. У образложењу пресуде се наводи да је „ако чак право на жиг не ужива никакву заштиту, повреда знака значи повреду субјективног права, против које се може позвати на главу 28. Грађанског законика Швајцарске.“ ⁽¹⁸⁾

Право на жиг, по мишљењу овог Суда, нема статус субјективног права чак ни кад је у питању реномирани жиг, већ је то својинско право као свако друго, па чак и у случају кад је жиг једнак трговинском имену — фирми предузећа. Право на жиг остаје својинско право и штета која је причињена титулару увек је економске (материјалне) природе.

Када се у области индустријске својине заштита коју пружају законски прописи о индустријској својини покаже као недовољна за један конкретан случај, могу се на тај случај применити прописи о нелојалној утакмици. Сврха прописа о нелојалној утакмици јесте (између осталог) и да попуни евентуалне празнине које постоје у правној заштити права индустријске својине, односно у правној заштити жига.

Страни судови се у својим одлукама у области заштите жига, често позивају на институт нелојалне утакмице. Нарочито су се немачки судови позивали дуго времена приликом одобравања апсолутне заштите реномираном жигу на одредбе Закона о нелојалној конкуренцији од 7. VII 1909. године. На пример, Савезни суд Немачке је у једној одлуци забрањивао произвођачу играчака да користи марку „Zwilling“, већ познату на тржишту као марку за „есцај“, образлажући да иако је реч о различитим производима постоји однос конкуренције између произвођача играчки који је присвојио туђ реномирани жиг и његових сопствених конкурената. Ово тумачење прописа о нелојалној утакмици одбацио је, међутим, Врховни суд СР Немачке сматрајући да се прописи о нелојалној

⁽¹⁷⁾ M. Jaton: *op. cit.*, стр. 60.

⁽¹⁸⁾ Tribunal Commercial, Berne, без датума, *Zeitschrift der Bernischen Juristenverein Bern*, 1948., стр. 222.

конкуренцији могу примењивати само ако постоји неки однос конкуренције између титулара жига и трећег лица које је присвојило туђ жиг. ⁽¹⁹⁾.

Амерички судови се у својим одлукама у области жига такође често позивају на прописе о нелојалној утакмици. Међутим, ови прописи се рестриктивно тумаче, ограничавају на нелојалан карактер самог дела противправног присвајања туђег жига. Наиме, сматра се да је реч о акту нелојалне утакмице при употреби реномираног жига за различите производе када су ти производи слабијег квалитета од производа титулара жига, или код употребе жига која може да створи погрешну представу у потрошача о постојању везе између односних предузећа. Пошто се на основу Закона САД о индустријској својини од 1947. године, оспорава правна заштита само оним жиговима „који могу да доведу до пометње, грешака или до преваре купца“, то се на основу постојећих прописа о жигу може остварити у америчких судова врло широка заштита за реномирани жиг у оквиру самог права о жигу ⁽²⁰⁾.

Поборници схватања да се на основу прописа о нелојалној утакмици може одобрити заштита реномираном жигу иако нема односа конкуренције — првог услова за примену прописа о нелојалној утакмици — покушавају да прошире сам појам конкуренције. То се постиже усвајањем појма о „забуни предузећа“, уместо појма о „забуни производа“, који је шири, јер се не односи само на грешку купца о пореклу производа, већ се односи и на случај кад се предузећа баве различитим активностима, а потрошачи имају основа да верују да постоје привредне или организационе везе између спорних предузећа. Тако је Tribunal de la Seine у одлуци о називу „Ritz“, применио појам „забуне предузећа“, иако се ради о различитим активностима) тужилац је био власник хотела а тужени фабрикант душека и мадраца, образлажући да употреба речи „Ritz“ може да створи утисак да су лежајеви у хотелу „Ritz“ из поменуте фабрике, што је нетачно. ⁽²¹⁾. Ипак кад је реч о потпуно различитим грамама активности, где нема никакве међусобне повезаности и могућности да купац посумња да постоји економска веза (нпр. употреба марке „Форд“ за цигарете), не може бити речи о забуну предузећа ни примени прописа о нелојалној утакмици од стране поборника проширеног појма конкуренције.

б) *Судска пракса земаља ЕЕЗ.* — Судска пракса, у земљама чланицама Европске економске заједнице која настоји да обезбеди титуларима реномираних жигова ширу правну заштиту од правне заштите која се одобрава титуларима осталих категорија жигова тј. апсолутну заштиту, користи неколико правних могућности. Основни ослонац за одобравање апсолутне заштите судови налазе у прописима права жига нарочито у одредбама о „проширеној“ заштити за „сличне производе“. Затим, судови

⁽¹⁹⁾ L. Beaumer: La protection de la marque de haute renommée en droit français et en droit allemand, Revue inter. de droit comparé, 3/1962., стр. 565.

⁽²⁰⁾ S. Ladas: Prop. industrielle IV/1951.

⁽²¹⁾ Одлука Tribunal civil de la Seine од 11. 12. 1957., часопис R.I.P.I.A. 1960/33.

на спорове у вези противправног присвајања реномираних жигова, примењују одредбе које се односе на трговачко име и фирму као и опште принципе грађанске одговорности ⁽²²⁾.

Проширење домашаја правне заштите за реномирани жиг у оквиру прописа закона о жигу могуће је кад титулар пријави одређени жиг за све производе, (а не само за производе које афективно обележава тим жигом); затим, путем ширег тумачења „сличности” производа; и, позивајући се на начело „супротстављања јавном поретку”.

Пријављивање једног жига за све врсте производа, укључујући и оне производе за које титулар односни жиг не употребљава, могуће је у француском и белгијском праву. Правна заштита коју титулар добија обухвата све производе наведене у поднетој пријави, независно од стварне употребе жига. На пример, фирма „Омега” је регистровала у Швајцарској свој жиг али га је пријавила само за сатове, док је у Француској пријавила за читаву серију сличних производа. На основу ове пријаве, фирма „Омега” је добила један спор против једне француске компаније која је почела да жиг „Омега” користи за електрофизички материјал. Фирма „Омега” тужила је француску компанију и француски суд је применио на жиг „Омегу”, пријављен у Француској, прописе француског жиговног права, тј. дозволио је швајцарској компанији правну заштиту за све производе поменуте у француској пријави укључујући и оне производе које ефективно не производи — електрофизички материјал. ⁽²³⁾ Тако је титулар „Омеге” добио правну заштиту захваљујући широкој скали производа наведених у пријави за регистрацију жига.

Овај поступак ефикасан у француском и белгијском праву, не може се применити у немачком праву, где се предвиђа санкција делимичног неделовања жига за производе наведене у пријави за жиг који титулар ефективно не производи. Постоји обавеза обављања наведене делатности која укључује производњу или промет производа поменutih у пријави као услов за одобравање жига за ту врсту производа. Поред тога, постоји обавеза титулара да поднесе доказе о обављању те делатности да би се одобрила регистрација за тражени жиг.

По питању ширег тумачења појма „сличности производа” у немачкој доктрини се разликују две методе за процењивање овог појма. У првој (апстрактној), посматрају се само производи у питању, не узимајући у обзир околности које могу да створе заблуду. Друга (конкретна), метода узима у обзир све околности, укључујући и познатост имитираног жига. Примењујући конкретан метод један немачки суд је у спору око жига „Perwoll”, навео у пресуди да постоји сличност између вуне и детерџента, јер се позивао на околности тј. да се детерџент „Perwoll” користи за прање вуне, мада вуна и детерџент не припадају групи сличних производа ⁽²⁴⁾.

⁽²²⁾ Van Bunnin: La protection des marques de haute renommée dans le droit interne de la CEE, Bruxelles, 1961, стр. 242.

⁽²³⁾ Tribunal des marques du 2 degré, одлука од 22. I 1959, часопис R.I.P.I.A. 1959/129.

⁽²⁴⁾ W. Hoeth: op. cit., стр. 159.

Француска судска пракса при пресуђивању у споровима око реномираног жига примењује правило да што је један жиг познатији, то право на његову заштиту обухвата већу групу производа. У једној пресуди је Tribunal de la Seine навео да се, чак иако нема опасности од пометње између два предузећа, титулара жига и трећег лица, може забрањити употреба трећем лицу реномираног жига за потпуно различите производе⁽²⁵⁾. Ова се одлука базира на принципима нелојалне утакмице, јер по дефиницији нема конкуренције код потпуно различитих производа већ на чињеници да треће лице извлачи корист из труда титулара реномираног жига. Овај случај се, међутим, у правној теорији карактерише као „паразитско реаговање“⁽²⁶⁾.

Начело „противан јавном поредку“ (*contrariété á l'ordre public*) примењују холандски судови у споровима око реномираних жигова. На пример, у спору око жига „Tumasq“ за ножиће за бријање, поништена је регистрација жига „Tumasq“ по захтеву јавног тужиоца због постојања идентичног, раније регистрованог жига за цигарете⁽²⁷⁾. Иначе, Биро за регистрацију жигова у Холандији начелно одбија пријаве за регистрацију жига ако сматра да је таква регистрација противна јавном поретку. Позивајући се на ово начело, Биро за регистрацију је одбио, на пример, да региструје жиг „Pommerie“ за сода воду због постојања исте марке познатог шампањца⁽²⁸⁾. Суд је у спору око регистрације жига „Pommerie“ потврдио одлуку Бироа за регистрацију, наводећи у пресуди, да би супротно решење „било противно *ordre public*-у. Познат је сличан спор у холандској судској пракси око жига „Chevrolet“, у којем је Апелациони суд у Хагу потврдио одлуку Бироа за регистрацију којом се одбија регистрација жига „Chevrolet“ за сатове као противну јавном поретку, јер је исти жиг познат као марка аутомобила а сатови су често део опреме аутомобила па може доћи до конфузије⁽²⁹⁾.

Проширујући правну заштиту коју ужива трговачко име и фирма на жиг, Трговачки суд Сене је на захтев „Waterman“-а компаније за производњу пенкала, утврдио да је једна компанија произвођач ножића за бријање узела противправно исту фирму „Waterman“ као жиг за своје производе⁽³⁰⁾. Исти суд је, такође, забранио произвођачу бицикла да се служи именом „Сингер“ познатим за шиваће машине, јер важећи закон од 1824. године не предвиђа да противправно присвајање трговачког имена које је иначе инкриминисано мора да се односи на исту индустријску грану.

Пошто у већини земаља судска пракса одобрава ширу заштиту трговачким именима од правне заштите коју одобрава титуларима жигова, то уколико је жиг идентичан са фирмом титулара, он ужива правну заштиту предвиђену за фирму (на основу прописа о заштити фирме)

(25) Y. Saint Gal: Protection et defence des marques de fabrique et concurrence deloyale, 1962, Pans., стр. X-A1.

(26) Saint Gal. op. cit., стр. X-A3.

(27) W. Hoeth: op cit., стр. 142.

(28) Tribunal de la Haye, одлука од 8. V 1934, часопис B.L.E. No. 7 1935.

(29) Tribunal de la Haye, одлука од 17. 6. 1962, часопис B.L.E. No 84/1963.

(30) Tribunal commercial de la Seine, одлука од 6. I. 1940., часопис R.I.P.I.A. No 8/1940.

а не правну заштиту предвиђену за жиг. У Француском и белгијском праву, под фирмом се означава „личност“ предузећа и зато фирма ужива правну заштиту, аналогну заштити коју ужива физичко лице за име, па се противправно присвајање туђе фирме санкционише без обзира да ли постоји конкурентски однос и да ли се изазива пометња на тржишту. У случајевима када су фирма и жиг исти, може се обезбедити потпуна заштита реномираном жигу, позивајући се на прописе о заштити фирме. Холандска судска пракса углавном примењује правило да ако је жиг једне фирме идентичан трговачком имену друге компаније, раније регистроване, онда је тај жиг незаконит, односно Биро за регистрацију ће одбити његову регистрацију. Немачка судска пракса заступа супротан став, сматрајући да уколико су индустријске гране различитије, утолико је ризик од пометње мањи а самим тим и обим правне заштите која се одобрава за жиг или фирму.

Остваривање правне заштите жига помоћу института трговачког имена и фирме примењује се у земљама ЕЕЗ управо у циљу проширења заштите за реномиране жигове. Ипак, примена прописа о правној заштити имена и фирме ограничена је само на случај кад је реномирани жиг идентичан са трговачким именом (уколико је трговачко име истовремено презиме заинтересованог, онда жиг ужива потпуну заштиту — као презиме физичких лица) или фирми титулара жига.

Општа правила о грађанској одговорности се углавном не могу применити на правну заштиту реномираног жига. У француској доктрини покушало се са увођењем новог појма „паразитске конкуренције“, која представља варијанту недозвољене утакмице а састоји се у деловању трговаца или произвођача који извлачи профит на основу репутације туђег живота или имена, без ризика од пометње и конкуренције⁽³¹⁾. У немачком праву се, позивањем на повреду предузећа, коме се обезбеђује правна заштита на основу Грађанског закона, може евентуално остварити шира заштита за реномирани жиг од уобичајене заштите за жиг⁽³²⁾. Коришћење правила о грађанској одговорности у циљу обезбеђивања шире заштите за реномирани жиг јесте на изглед најједноставнији систем, али у пракси њему прети опасност да буде произвољан и неодређен. Због тога се судови у својим одлукама највише користе правним могућностима које постоје у оквиру права жига односних земаља.

в) Закључак — проширена или апсолутна заштита — Реномирани жиг је, за разлику од ноторног и „обичног“ жига познат не само у кругу потрошача који користе производе обележене тим жигом већ и шире, публици у целини. Поред тога што указује на порекло робе и представља извесну гаранцију квалитета производа, реномирани жиг сим-

(31) Y. Saint Gal: *op. cit.*, стр. 0—11.

(32) Сматрајући реномирани жиг као елемент посебно драгоцен предузећу због његове привлачне снаге, Врховни суд Немачке је признао у једном спору титулару реномираног жига право које прелази границе угврђене правилом специјалности. Немачки правници називају овој случај „повреда легитимних интереса“. Узурпирање реномираног жига за различите производе недозвољено је ако његов титулар трпи штету, која знатно прелази штету коју би трпео други корисник ако би му се забранила употреба тог жига (L. Van Bunnep): *op. cit.*, стр. 158.

болизује читаву врсту производа који носе тај жиг. Тако се он, с једне стране, поистовећује са врстом робе (постаје генерички појам) а, с друге стране, превазилази оквире повезаности са одређеном врстом робе.

Правна заштита коју судови одобравају титуларима реномираних жигова иде од проширене до апсолутне заштите. Проширена заштита се одоброва на основу постојећих прописа и она, углавном, није спорна све док почива на основним принципима жиговног права. Међутим, кад судови одобравају правну заштиту једном жигу без обзира на сличност производа и независно од постојања пометње на тржишту, онда није реч о проширеној заштити (мада се тај термин углавном користи) већ о апсолутној заштити која превазилази оквире жиговног права. На међународном плану нема одредаба о апсолутној заштити реномираног жига ни у Париској конвенцији нити у Мадридском аранжману. Национални закони земаља такође не одобравају посебну заштиту тј. апсолутну заштиту (колико је нама познато) реномираном жигу⁽³³⁾.

Међутим, и поред тога што не постоје институционални основи (национални законски прописи и међународне конвенције) за одобравање апсолутне заштите, судови у већини западноевропских земаља одобравају у неким случајевима апсолутну заштиту реномираним жиговима, углавном, у зависности од степена реномираности спорног жига. Оваква ситуација наводи неке ауторе да предлажу прихватање једне од две могућности; прва, да се ревидирају међународне конвенције које регулишу правну заштиту жига и то нарочито Париска конвенција и измене постојећи прописи у националним законима о жигу у смислу омогућавања апсолутне заштите за реномирани жиг. Други предлог полази од тога да се апсолутна заштита не може одобрити на основу постојећих прописа о жигу па се зато предлаже да се таква врста заштите одобрава реномираном жигу у оквиру права нелојалне утакмице.

Аутори који се залажу за прихватање друге могућности⁽³⁴⁾ предлажу да се појам нелојалне утакмице допуни појмом „паразитског деловања”, јер овај други не претпоставља злонамерност титулара (који присваја туђ жиг) ни ризик од пометње на тржишту па се може примењивати било на исте потрошаче (тада је реч о „паразитској конкуренцији” било на потрошаче различитих производа (тада је реч о „паразитском деловању”)⁽³⁵⁾.

Сматрамо да је, без обзира на већу „економску вредност” реномираног жига и његове особености у односу на „обичан” и ноторни жиг, предмет правне заштите сам жиг па се спорни односи који настају у вези са применом и противправним присвајањем реномираног жига мо-

(33) Изузетак су скандинавске земље које су у заједничкој кодификацији жиговног права донекле заштитиле реномирани жиг и за потпуно различите производе уколико би се таквом употребом оштетило или смањило „goodwill” предузећа које је титулар чувеног жига

(34) Y. Saint Gal: *Concurrence de loyale et concurrence parasitaire*, R.I.P.I.A., 1956., стр. 19.

(35) Проширени појам нелојалне конкуренције први пут је применио Трговачки суд Сене у одлуци од 1. XII 1960 год., наводећи да се „ради о паразитском деловању кад један трговац чак без намере да шкоди, извлачи корист из репомеа које је треће лице правоваљено стакло, без постојања ризика од пометње између производа и предузећа, Перот-Морел; *op. cit.* стр. 42.

рају решавати на основу постојећих прописа жиговног права. Затим, у тражењу апсолутне заштите за реномирани жиг титулар се не може позвати на однос конкуренције, јер су у питању потпуно различити производи па се не могу применити правила о нелојалној утакмици.

У погледу предлога, који се последњих година све више чују, да се ревидира Париска конвенција прихватањем одредби о апсолутној заштити за реномирани жиг, мислимо да би се прихватање овог предлога негативно одразило на слободну циркулацију робе и дестимулативно деловало на сва она производна и трговинска предузећа која не поседују чувене жигове. Кад знамо да су готово сви реномирани жигови власништво великих западноевропских друштава и то, углавном, мултинационалних компанија, онда би гарантовање апсолутне заштите значило даље консолидовање монополског положаја ових компанија на тржишту. То би се даље одразило на повећање економске зависности земаља у развоју од мултинационалних компанија и путем пооштрених услова за уступање лиценци за реномиране жигове домаћим предузећима.

Колики обим правне заштите судови треба да одобравају титуларима реномираних жигова, фактичко је питање и зависи од конкретног спорног случаја (од степена познатости жига, од сличности између производа са реномираним жигом и производа са сличним или истим знаком од могућности изазивања пометње у потрошача, од евентуалне намере трећег лица итд.). Међутим, мислимо да се правна заштита коју ужива титулар реномираног жига, у сваком случају треба да заснива на принципима жиговног права, односно да може да буде „проширена” али не и апсолутна заштита.

Мр Весна Басаровић

Summary

The problem of extended protection of the trade mark (renowned trade mark)

The diversification of production, intensified growth of international trade and communications, the influence of advertising, the increase in the number of consumers etc., have resulted in the fact that certain trade marks have become more acknowledged by the general public than others on the home and international markets. These trade marks, notorious and renowned, have become more valuable in „economic” terms, not only to their title holders but also to the competitors in the market, and therefore more susceptible to illegal usurpation by third parties. A number of these trade marks (renowned trade marks) have become so well known in the market, that they symbolise the particular type of product; they are „economically” more valuable, and are favoured with wider legal protection in the courts than other trade marks.

The renowned trade marks are threatened by some special kinds of „dangers” from third parties, such as provoking confusion with the consumers regarding the origin of the trade mark and the title holder-

enterprise, „diluting” the power of attraction of the renowned trade mark by imitating various products (the imitation of other trade marks for the same or similar products is covered by standing regulations), threatening the potential expansion of the title holder enterprise by third parties and the transformation of the renowned trade mark into a generic concept, to designate a type of product on the market.

Owing to the fact that the standing legal regulations, both national and international, do not guarantee an extended legal protection for renowned trade marks, courts usually make use of extensive interpretations of standing regulations when passing decisions in disputes, and give legal protection to title holders of renowned trade marks when there is even the slightest possibility of confusion in the market. But the legal practice of West-European countries is different in that title holders can get legal protection hith out the condition of possible confusion in the market, that is, on the strength of disloyal competition. In that case, there can be no more discussion about the relative legal protection of the trade mark, which is one of the main principles of the law on trade marks, but the absolute protection of any trade mark regardless of the type of product it is used to designate.

Résumé

La question de la protection de la marque renommée

La diversification de la production, le développement intensif du commerce international et des communications, l'influence de la réclame, l'accroissement du nombre des consommateurs etc ont eu pour conséquence que certaines marques de marchandises sont devenues plus connues que les autres sur le marché intérieur et sur le marché d'exportation. Ces marques, notoires et renommées, deviennent „économiquement” d'une plus grande valeur non seulement pour leurs titulaires mais aussi pour les entreprises concurrentes et de ce fait elles sont plus exposées à l'appropriation contraire au droit de la part des tierces personnes. Certaines de ces marques (les marques renommées) deviennent connues sur le marché dans une telle mesure qu'elles symbolisent la sorte du produit et à cause d'une plus grande valeur „économique” les tribunaux leurs concèdent une plus grande protection juridique qu'aux autres sortes de marques.

La marque renommée est exposée à certaines sortes spéciales de „dangers” de la part des tierces personnes telles que la provocation des troubles chez les consommateurs au sujet de l'origine de la marque de marchandises et de l'entreprise — titulaire, ensuite de „l'atténuation” de la force attractive de la marque renommée par son imitation pour les différents produits (l'imitation de la marque d'autrui pour les mêmes produits ou les produits similaires est réglementée par les prescriptions existantes), la mise en danger de l'expansion potentielle de l'entreprise-titulaire de la part des tierces personnes et la transformation de la marque renommée en notion générique, pour la dénomination de la sorte du produit sur le marché.

Eu égard que les prescriptions juridiques existantes (de caractère national ou international) ne garantissent pas la protection juridique élargie pour les marques renommées, les tribunaux en rendant les jugements dans

les cas litigieux ont recours généralement à l'interprétation extensive des prescriptions existantes et concèdent la protection juridique aux titulaires des marques renommées, même alors que la moindre possibilité existe de provoquer des troubles sur le marché. Cependant, dans la pratique judiciaire des pays de l'Europe Occidentale les titulaires peuvent obtenir la protection juridique même dans le cas de l'inexistence de cette condition — la confusion sur le marché, en invoquant la concurrence déloyale. Dans de telles circonstances il ne s'agit plus de la protection juridique relative de la marque, un des principes fondamentaux du droit de marque, mais de la protection absolue de la marque de marchandises sans égards à la sorte du produit qu'elle désigne.

СОЦИОЛОГИЈА ПРАВА У ПОЉСКОЈ

У послератној Пољској се доста пише о социологији права, како оној у иностраним земљама, тако и оној у њој самој. Водећи социолог права у Пољској А. Погурецки истиче да је, на основу пажљиве анализе објављених истраживања, интерпретације тих истраживања, концепција везаних с различитим емпиријским студијама, могуће сасвим јасно разликовати у социологији права географски одређене средине, — те говорити о *скандинавској, италијанској, америчкој, совјетској и пољској школи социологије права* ⁽¹⁾.

Ј. Ковалски (J. Kowalski) и А. Турска пишу о буржоаској социологији права, истичући, између осталог, да је концепција предметног издавања социологије права у континенталној науци права јасан израз дуализма *Sein und Sollen* ⁽²⁾. К. Опалек и Ј. Врублевски (J. Wrublewski) дају критички приказ социолошких праваца у науци права САД, као и проведених тамо емпиријских истраживања и примењених истраживачких метода и техника ⁽³⁾. Ј. Врублевски се осврће на стање истраживања из социологије права, изражено у зборнику, под редакцијом Р. Тревеса — *Sociologia del diritto* (Милано 1966), у којем угледни аутори из 11 земаља (из Југославије О. Мандић) анализирају методолошке проблеме и истраживања у овој области. У осврту је показано да је наведени зборник згодан за разматрање одређивања социологије права, њеног односа према науци о праву и перспективâ даљег развика. — Однос социологије права према социологији је споран. Прво становиште узима социологију права као део опште социологије (социологија права у истом реду као социоло-

(1) Вид. Adam Podgórecki: *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971, стр. 34.

Сао самостална дисциплина социологија права се изучава у Пољској, Мађарској, Аустрији, Француској, САД, Канади, Норвешкој и низу других земаља. Проблематика социологије права, време предвиђено у програмима за њено изучавање, те у вези с тим, семестри, карактер високе школе на којој се изучавз — социолошки или правни, са доста различити на разним уневерзитетима. — У Пољској, социологија права се предаје у Институту социологије на одељењу социологије права, 60 часова је посвећено изучавању методологије и теорије социологије права, 120 часова — Науци о социјалној девијацији (понашање које се одбацује), 60 часова — Елементима праксологије и инжењерије (вид. Н. Ф. Кузнецова: *Вопроси криминологији и социологији права на VIII всемирном социологическом конгресе, одржаном од 19. до 24. августа 1974. у Торонту*, „Вестник Московского университета”. Право. № 3/1975, стр. 92—93).

(2) Вид. Jerzy Kowalski, Anna Turska: *Kilka uwag o burzuazyjnej nauce prawa*, „Panstwo i Prawo”, № 7/1961.

(3) Вид. Kazimierz Opalek, Jerzy Wróblewski: *Współczesna teoria i socjologia prawa w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, Warszawa 1963.

гија културе, социологија религије), друго — као део посебне социологије (социологија права као део социологије културе, грана социологије науке или спознаје), треће — одбацује схватање социологије права као дела социологије. Ако се социологија права схвати као правна дисциплина, искрсава питање односа социологије права према науци о праву, а посебно према теорији права. Уопштено говорећи, тада се социологија права третира или као интегрални део теорије права, или као дисциплина различита од те теорије, или, мада издвојен поглед, као дисциплина која има ту теорију у досадашњој варијанти да замени ⁽⁴⁾.

У самој Пољској, социологија права данас је област знања које је изишло из стадијума програмâ и постулатâ и има велики број радова теоретског карактера, а такође и обрадâ емпиријских истраживања. У овој истраживачкој области срећу се и укрштају интересовања социологâ и правникâ, у првом реду правних теоретичара. Реч је ту посебно о проблемима везаним за: 1. *друштвену условљеност* правних норми и правно-политичких установа (и, дакле, економску, културну и политичку условљеност путем анализе чинилаца који утичу на садржину правних норми); 2. *друштвене последице* правних норми и њихов утицај на људско понашање, образовање оцена и ставова о праву, услове ефективности права, утицај права на друге норме друштвеног понашања, улогу права као чиниоца друштвених измена, друштвеног прогреса (инструментални прилаз праву повлачи за собом не само истраживања о друштвеном деловању права него и анализу изванправних чинилаца, који утичу на одређену област друштвених односа, било као допуњски притисак, подражавајући правне норме, било конкурисијући њима); 3. *фактичко функционисање* правних норми и правно-политичких установа, и друштвене последице делатности лица која примењују право ⁽⁵⁾.

У Пољској се постанак социологије права као посебне науке везује за 1962. годину. То, међутим, не значи да поједина истраживања у прошлости нису била покушај или чак почетак стварања основа ове науке ⁽⁶⁾.

Два су правца допринела кристализацији социологије права у Пољској:

Први означава Леон Петражицки многобројним и сензационалним радовима из немачког, петроградског и варшавског периода. Истичући

⁽⁴⁾ Вид. Jerzy Wróblewski: Socjologia prawa a prawoznanstwo, „Panstwo i prawo”, № 12/1967.

⁽⁵⁾ Вид. Maria Borucka—Arctowa: Socjologia prawa w Polsce powojennej. Ocena syntetyczna dorobku naukowego, „Studia Sociologiczne”, № 4/1973, стр. 141. Проблематика којом се М. Боруцка Арктова у овом чланку бави своди се, углавном, на узроке пораста интересовања за социологију права, токове који су допринели кристализацији социологије права у Пољској после рата, систематизацију проблематике и разматрање издвојених тематских група, главне центре социолошко-правних истраживања. Многи од података овде датих садржани су и у књизи А. Подгурецког (Адам Подгурецки: Ибид.; руски превод Адам Подгурецки: Очерк социологији права, Москва 1974). И поменути чланак и поменути књигу узима у обзир З. Зиёмбински у недавно објављеној књизи о социологији права као правној науци (Zugmunt Ziembinski: Socjologia prawa jako nauka prawna, Warszawa — Poznań 1975), у којој се говори о: начинима поимања социологије права, социологији права и теорији државе и права, социологији права и одређивању и примени права, методима и техникама социолошко-правних истраживања, истраживачким проблемима социологије права као правне науке и изучавању социологије на правним факултетима.

⁽⁶⁾ Вид. А. Podgórecki: Ибид., стр. 51—52.

захтев стварања науке политике права ⁽⁷⁾, овај великан, не само правне мисли, дошао је до психолошке теорије права, учећи о пореклу права и морала (настају као резултат стихијских генијалних процеса прилагођавања чланова социјалних група спољним и унутрашњим условима заједничког живота), мотивационом и васпитном деловању права, здравом и болесном стању (патологија) права ⁽⁸⁾, позитивном и интуитивном праву и свим оним што је с овим разликовањем у вези ⁽⁹⁾, итд.

Иако А. Петражицки није употребавао назив „социологија права” ипак низ његових идеја, судова и истраживања припада баш тој области ⁽¹⁰⁾.

Непосредни ученици А. Петражицког и тумачи његових идеја били су Ј. Ланде и Х. Пиетка (H. Pietka), професори теорије и филозофије права, а после измене правних студија — теорије државе и права. Они су радили, углавном, у међуратном периоду, али се њихов рад протезао и на прву деценију послератне Пољске ⁽¹¹⁾. Велика је заслуга Ј. Ландеа што је по завршетку рата, 1945. године окупио у Кракову групу лица која су се живо интересовала за стваралаштво његовог учитеља: М. Боруцка Арцтова, Ј. Гуреци, В. Ланг, Т. Лос, К. Опалек, А. Подгурецки, Г. Сајдлер, Ф. Студницки и Ј. Врублевски. Треба рећи да је баш Ј. Ланде истакао концепцију, толико присутну данас, о разликовању у науци о праву истраживачких сфера (*plaszczynny badawcze*) ⁽¹²⁾.

Други правац означавају разни радови из области криминологије. Б. Врублевски и В. Свида су проводили истраживања о судском одмеравању казне ⁽¹³⁾. В. Свида (W. Swida) је био и аутор монографије о подкултури професионалног преступника ⁽¹⁴⁾. Овај рад је послужио као подстицај за каснија истраживања З. Божичког (Z. Bozyczko) о цепенарима ⁽¹⁵⁾. П. Хорошовски (P. Horoszowski) је подвргао анализи судске акте од 1932. до 1936. године који се односе на случајеве простог убиства и убиства из афекта ⁽¹⁶⁾. Слична истраживања, богата мислима и вредним резултатима,

(7) У својим цивилистичким радовима (*Fruchtvertheilung 1892, Lehre v Einkommen I t. 1893, II t. 1895, Акционернаја компанија 1898*) он је изразио и покушао да образложи мисао да је постојећи систем правних наука, посвећен историјском и практично-догматичком изучавању права, пожељно и неопходно попунити изградњом науке политике права (закснодавне политике), као посебне дисциплине, која служи прогресу и усавршавању постојећег правног поретка путем научне, методичке и систематске разраде одговарајућих проблема вид. Л. И. Петражицки: *Введение в изучение права и нравственности. Эмоционална психологи, С. — Петербург 1905, Предисловие, стр. VI*.

(8) У једном од својих раних радова је писао о нашој склоности да не примећујемо појаве и предмете док се они дешавају или налазе у нормалном поретку — док гром не загрми, сељак се не крсти, на постојање зуба потсећа зубна болест (вид. Л. И. Петражицки: *Введение в науку политики права, „Киевск. Унив. Известия”, № 8/1896, стр. LXXV*).

(9) Вид. наш магистарски рад: Л. И. Петражицки о видовима и подврстама права (интуитивно и позитивно право), београд 1973.

(10) Вид. А. Подгурецки: *Ибид.*, стр. 52 и К. Frieske: *Leona Petrazyskiego teoria czy socjologia prawa? (у књизи Prawo w społeczeństwie. Praca zbiorowa pod redakcją J. Kurczewskiego. Warszawa 1975)*.

(11) Ј. Lande: *Studia z filozofii prawa, Warszawa 1959*, H. Pietka: *Przedmiot i metoda socjologii prawa, Warszawa 1933*, H. Pietka: *Teoria prawa (скрипта), Warszawa 1947*.

(12) Вид. Ј. Ланде: *Ибид.*, стр. 670 и сл.

(13) В. Wróblewski, W. Swida: *Sedziowski wymiar kary w Rzeczypospolitej Polskiej, Wilno 1939*.

(14) W. Swida: *Przestępca zawodowy, Wilno 1932*.

(15) Z. Bozyczko: *Kradzież kieszonkowa i jej sprawca, Warszawa 1962*.

(16) P. Horoszowski: *Zabójstwo z afektu, Warszawa 1947*.

објављивао је систематски и часопис „Архив криминологије“⁽¹⁷⁾, који је излазио од 1933. године, под редакцијом С. Батавије, (S. Batawia) после рата обновљен.

Низ чинилаца⁽¹⁸⁾ је условио развитак социологије права у њеној емпиријској верзији: 1. растуће осећање недовољности традиционалних правних метода за спознају многих појава које улазе у сферу права⁽¹⁹⁾,

2. потребе правне праксе⁽²⁰⁾, 3. размишљања о истраживањима која треба провести, већ проведеним, која су у току, основним појмовима, коришћеним у емпиријско-правним истраживањима, сфери коришћења и карактеристици примењиваних метода и техника и, на крају, уопштавање проведених истраживања⁽²¹⁾, 4. установање од стране социологије, у току њеног развитка, да се читава област функционисања права показала за њу као *tabula rasa*.

А. Подгурецки дели емпиријско-правна истраживања на услужна (*usługowe*) и основна (*podstawowe*)⁽²²⁾ и, условно, на она којима импулс дају правници — истраживања друштвено-политичких установа⁽²³⁾, и она која проводе социолози — истраживања правне свести.

Радове из социологије права у послератној периоду М. Боручка Арцтова нешто друкчије систематизује:

1. Теоретски, методолошки, постулативно-програмски и информативни радови — формулишу програме или истраживачке постулате, обра-

(17) „Archiwum Kryminologii“.

(18) Вид. А. Подгурецки: *Ibid.*, стр. 56—58.

(19) Тако, на пример, З. Зиџбински у истраживањима о алиментацији и усвојењу, као и у истраживањима о познавању права користи социолошку технику, у овим другим нарочито интервју (Z. Ziembinski: *Podłoże spórów o alimentację dziecka*, Warszawa 1950, *O możliwości empirycznego badania świadomości prawnej*, „Ruch Prawniczy i Socjologiczny”, № 3/1963).

(20) Тако су проведена истраживања о радничким судовима (Centralny Instytut Ochrony Pracy i Centralna Rada Związków Zawodowych — од 1961), радничком самоуправљању (Centralny Instytut Ochrony Pracy — од 1962), криминалитету оmlадине (Zakład Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych) лишењу слободе (Ministerstwo Sprawiedliwości), народним саветима (Instytut Nauk Prawnych PAN — од 1961), пољопривредним кружоцима (Instytut Nauk Prawnych — 1962), поротницима (Instytut Nauk Prawnych PAN — од 1962), привредном криминалитету (Biuro Studiów nad Problematyką Przestępczości Prokuratury Generalnej), разводом (Ośrodek Badań Opinii Publicznej у 1962), родитељској власти (Ośrodek Badań Opinii Publicznej у 1963).

(21) Као пример могу се навести следећи радови: St. Erlich: *Grupy nacisku*, Warszawa 1962, K. Opalek, J. Wróblewski: *Współczesna teoria i socjologia prawa w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 1962, A. Podgórecki: *Socjologia prawa*, Warszawa 1962, J. Kowalski: *Psychologiczna teoria prawa i państwa L. Petrazzyciego*, Warszawa 1963, J. Topinski: *Prawo bliżej życia*, Warszawa 1964, *Rozwój, postęp i prawo*, Warszawa 1964, S. Zawadzki: *Panstwo dobrobytu*, Warszawa 1964, K. Kakol: *Sady społeczne*, Warszawa 1964, M. Szerer: *Karanie a humanizm*, Warszawa 1964, *Spółczesność wobec przestępcy*, Warszawa 1969, M. Borucka—Arczowa: *O społecznym działaniu prawa*, Warszawa 1967, A. Podgórecki: *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.

(22) У уском преводу прикладне и фундаменталне стр. 55.

(23) Истраживања о друштвеним судовима (предузето 1960 — Е. Modlinski, A. Podgórecki), народним саветима (S. Zawadzki), поротницима (проведено од 1964. до 1966 — руковођилац S. Zawadzki), као и оно о друштвеном и правном положају васпитаника (W. Falski). Уз њих ту су и истраживања (од којих су нека такође већ наведена) у областима као што су: одмеравање казне од стране професионалних судова (W. Swida, T. Kaczmarek), процео прихватања правних одлука (W. Lang), проблеми алиментације и адвокатије (Z. Ziembinski), проблематика развода (J. Malanowski), друштвена патологија (A. Podgórecki), друштвена делатност инспектора рада (T. Grzeszczyk), интерпретација правних текстова (J. Wróblewski), криминалитет малолетних (St. Batawia, J. Jasinski, H. Malewska, P. Kryczka), млади гангстери (Cz. Szarów), рецидива (St. Szelhaus), алкохолизам (A. Swieicki, J. Falewicz), проституција (M. Jasinska), немоћ казне (M. Ruchnik), друштвено тел убиства (H. Janowska), индустријализација и криминалитет (A. Mosciskier), организован криминалитет (J. Majchrzakowa), прогнозирање криминалитета (P. Zakrzewski, Z. Ostrowska).

бују достигнућа из области социологије права у Пољској и у другим земљама, информативно или аналитичко-критички. Издавају се следеће групе радова: они о политици права, они о функционализму у праву, они о друштвеном деловању права.

2. Емпиријски радови — представљају резултате и обрађују већ проведена истраживања, обично повезана с покушајем извесних уопштавања, Истичу се и детаљно приказују следеће истраживачке теме:

а) истраживања о функционисању одређених правно-политичких институција (на пример, друштвених радничких судова, поротника, народних савета),

б) истраживања о функционисању појединих правних норми или комплекса норми које регулишу одређену област друштвеног живота, као и о друштвеној условљености ситуација, које су доводиле до служења истраживаним нормама (на пример, алиментације ванбрачне деце, усвојења, развода),

в) истраживања о правној свести, дакле, познавању права и оцени постојећих норми и устанаова, заједно с евентуалним захтевима њихове измене (односе се на правну свест свих грађана или појединих класа, слојева, друштвених кругова ⁽²⁴⁾).

Од радова ове ауторке, који спадају у социологију права, посебну пажњу привлачи онај о друштвеном деловању права ⁽²⁵⁾. Као што и сама каже ⁽²⁶⁾, овај рад се концентрише на позитивно деловање права (ефикасност права у ужем смислу) — мотивациону или усмеравајућу улогу правних норми у понашању грађана сходно садржини постојећих прописа, покушајем одређивања ступња усклађености између понашања и прописа одвојено од спорних предмета и делатности суда. У основама његовим лежи убеђење, да ако се деловање права ограничава на решавање спорних предмета или ингеренцију у случају нарушавања постојећих прописа, а не протеже се на читав друштвени живот као превентиван чинилац и који усмерава понашање ка одређеним узорима, то сведочи да право не испуњава шире схваћене функције, као и да су „канални” деловања на понашање чланова анализираних друштвених група захваћени неким другим, а не правним нормама. Овладавање тим каналима спада у главне задатке права.

Рад се састоји из три дела: у првом се обрађују проблеми политике права (стварање друштвене концепције политике права, перспективе развоја политике права, улога прогностичких задатака у истраживању о праву), у другом — процес прихватања одлука од адресата правне норме (процес предаје информација о норми, мотивационо деловање правне норме, контролна функција правне норме), у трећем — условљеност ефикасности права од друштвеног одобрења његовог (улога друштвених група у деловању права на грађане — структурална анализа, функционална анализа система друштвених група, јавно мњење).

(24) Вид. М. Borucka—Arctowa: Socjologia prawa w Polsce powojennej. . . , стр. 146—171.

(25) М. Borucka—Arctowa: O społecznym działaniu prawa, Warszawa 1967.

(26) Вид. М. Borucka—Arctowa: Ibid., Wstęp i Socjologia prawa w Polsce powojennej. . . , стр. 149—150.

У овом раду је анализиран емпиријски материјал, добијен на основи већ обављених или актуелно-провођених истраживања, у области друштвеног деловања права. Ту су и критички приказ концепција образованих на основи других друштвених наука, а погодних за проблематику рада, појмова анализа и покушај систематизације термина коришћених у различитом значењу, као што су „мотивационо деловање права“, „легализам“, „конформизам“, „правна контрола“ и др.

Главни центри социолошко-правних истраживања су Варшава, Краков и Познањ⁽²⁷⁾. На правним факултетима, тачније, факултетима права и администрације ових и других универзитетских центара у Пољској, социологија права као посебна дисциплина се не предаје. Међутим, у последње време у појединим уџбеницима или скриптама теорије права, или теорије државе и права, или увода у науку о држави и праву се излаже и део знања из социологије права и тако буди интересовање студената за њену проблематику⁽²⁸⁾. Такође треба истаћи да се у новим наставним плановима факултета права и администрације предвиђају, у оквиру специјализације, и два факултативна предмета, с програмом у којем се налазе и многа питања из социологије права⁽²⁹⁾. Тако *Друштвена психологија* обухвата и питања као што су: могућности коришћења појмовне апаратуре и истраживачких метода друштвене психологије на истраживања о праву и администрацији, примена права као управљање људским колективима, ставови према праву, улога неконформизма у променама права, улога стереотипова у стварању политичке и правне свести. А *Изабрани проблеми социологије*, како се зове други предмет, — ова питања: проблеми везани с понашањем људи, регулисаним одређеним нормама, разматрани с тачке гледишта друштвене условљености тих норми, њиховог фактичног функционисања и друштвених последица, узроци пораста интересовања за социологију права и развоја социолошко-правних истраживања, право као важно средство друштвеног деловања, проблематика ефикасности права, последице које произилазе из филозофских и методолошких претпоставки марксизма (генеза права, друштвена условљеност права, проблем утицаја класне припадности на процес стварања, примене и поштовања права), истраживачки правци који су допринели развоју социологије права у Пољској, чиниоци који одређују садржину права, право као производ свесне делатности човека, условљеност објективним чиниоцима, ступањ распознавања регулисане друштвене ствар-

(27) Вид. М. Borucka-Arctowa: *Socjologia prawa w Polsce powojennej*... стр. 171—172.

(28) Тако, на пример, К. Опалек и Ј. Врублевски у својим *Проблемима теорије права* главу V посвећују изабраним проблемима друштвеног деловања права (вид. К. Opalek, J. Wróblewski: *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, стр. 129—183), а у оквиру главе VI, коју посвећују стварању права, генози и о политици права. Теорија државе и права. Избор текстова, недавно објављена у Варшави, обухвата и проблеме функционисања права, разврстане у ове четири групе: 1. разна тесретока схватања проблема ефикасности права, 2. услови ефикасности права, 3. законитост и 4. емпиријска истраживања о функционисању права (вид. *Teoria państwa i prawa. Wybór tekstów*, Warszawa 1974, стр. 319 — 384).

(29) За ово смо сазнали из разговора с предусретљивом Аном Турском (Факултет права и администрације БУ). 13. новембра 1975, и увидом у програме нових наставних дисциплина (Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Uniwersytet. Program nauczania. Kierunek studiów: Prawo. Przedmiot: Psychologia społeczna, i Przedmiot: Wybrane zagadnienia socjologii).

ности као чинилац који одређује садржину права, везе с интересима и вредностима класе која врши власт, право и јавно мњење, чиниоци који утичу на поштовање права, посебна улога правне свести (познавање права, оцена постојећих прописа и правно-политичких институција и ставови према њима као евентуални постулати измене права), информативно деловање правне норме, мотивационо деловање правне норме, контролна функција правне норме, ефикасност права и друштвено одобрење, улога друштвених група у деловању права на грађане, обогаћивање традиционалних метода науке о праву кроз коришћење метода и технике других друштвених наука, систематизација досад постојећих социолошко-правних истраживања (истраживања о функционисању одређених правно-политичких институција, истраживања о функционисању правних норми које регулишу одређену област друштвеног живота, као и о друштвеној условљености ситуација, које су доводиле до служења истраживаним нормама, на пример, о нарушавању друштвене својине, истраживања о правној свести), погодност социолошко-правних истраживања за процес стварања права (у периоду спремања нових прописа и у периоду њиховог провођења — тзв. „достлегислативна истраживања“) и др.

Пада у очи да је систематизација проблема и приказ схеме позитивног деловања права М. Боручке Арцтове ушао у програм изучавања наведених предмета. Ако је она и рекла ⁽³⁰⁾ да би ова схема могла помоћи код прецизирања конкретних свестраних истраживања у области друштвеног деловања права, ето прилике да се то заиста и оствари, и да социологија права у Пољској учини још један корак напред.

Особености социологије права везане за А. Подгурецког. — Нема сумње да је А. Подгурецки име у пољској социологији права. Његови ставови о проблемима ове младе научне дисциплине могу за нас бити интересантни, без обзира да ли их прихватили или одбацивали, — у сваком случају, немогуће их је мимоићи.

Од многобројних његових радова (од којих су неки у нашем напису већ навођени) поменимо ове: *Założenia polityki prawa*, Warszawa 1957, *Socjologia prawa*, Warszawa 1962, *Zjawiska prawne w opinii publicznej*, Warszawa 1964, *Prestiż prawa*, Warszawa 1966, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969, *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971.

Овај последњи је најзгоднији за упознавање опсега интересовања А. Подгурецког. Док је у Социологији права писац указивао на неопходност новог прилаза питању права, дотле, у Скици социологије права поставља сасвим други циљ: покушава да да синтезу различитих емпиријских истраживања, која се тичу проблематике друштвеног деловања права. Треба, при том, додати да се књига скоро у потпуности ослања на емпиријска истраживања, вршена у Народној Републици Пољској и да се посебна пажња поклања правним установама карактеристичним за социјалистичко право.

⁽³⁰⁾ Вид. М. Borucka-Arctowa: *O społecznym działaniu prawa...*, стр. 19 и *Socjologia prawa w Polsce powojennej...*, стр. 150.

А. Подгурецки вели да се спекулативна истраживања о праву састоје, пре свега, у размишљањима о суштини права, његовим основним обележјима, као и о томе, како право на основи ових или оних претпоставки, делује или би могло деловати. Мада је понекад спекулативну концепцију могуће проверити, упоредивши је у овој или оној форми са стварношћу, ипак, при таквом прилазу праву, нема систематског начина провере правилности општих појмова и тврдњи. Наводно, нејасност самог појма права, као и традиција правничког позива компликују ствар (професионална оријентација правника, с представама о нормативном деловању права, сужава поимање права, а знање које произлази из професионалног искуства не садржи у себи довољно пуно разабирање о функционисању права). Овакав прилаз праву рађа и много методолошких тешкоћа. — Емпиријска тачка гледишта у истраживањима о праву, иако има много корисних страна, има такође и одређене недостатке (као што је: досад ретко уопштавање различитих, раније проведених емпиријских истраживања, много метода и техника тешко је свести на заједнички именитељ). Ипак, иза оквира права у уобичајеном смислу речи, оцртава се, у општим контурама, веома одређена нова слика права, као резултат истраживања примене његове у разним областима живота. Она се ствара у оквирима релативно младе правне дисциплине, каква је социологија права, а не у оквирима традиционалне правне дисциплине — теорије државе и права⁽³¹⁾.

У вези с тим, А. Подгурецки испитује какав се семантички скок десео у Пољској после ослобођења на линији: *филозофија права* (трага за суштином права, идејом права, која лежи у основи норми издатих од стране државе, — вид. А. Peretiańkiewicz: *Wstęp do nauk prawnych*, Poznań 1946, стр. 26), схватана као увод у правне науке, те и као еквивалент теорије државе и права, и каснија сама *теорија државе и права*.

Разумевање теорије државе и права од стране К. Опалека и Ј. Врублевског означено је као највише „модерно“, одређивање задатака теорије права од стране З. Зиџмбињског — као више „реалистичко“, схватање задатака теорије државе и права од стране А. Лопатке — као највише „традиционалистичко“⁽³²⁾.

По мишљењу А. Подгурецког, пет карактеристичних црта разликује традиционално мишљење категоријама *теорије државе и права* од оног које доминира у *социологији права*:

1. Социологија права тежи да спозна друштвену стварност у оном обиму, у којем је везана с правним чиниоцем (дакле, стара се да схвати на који начин право мења друштвену стварност и на који начин друштвена стварност одређује само право). — Теорија државе и права решава ова питања спекулативно.

2. Социологија права тежи да спозна право у његовом деловању (утврђивање области у којој су брзе или споре правне измене ефикасне, који правни инструменти су одговарајући за вршење измена у политич-

(31) Вид. А. Podgórecki: *Zarys socjologii prawa...*, стр. 7—8.

(32) Вид. *Ibid.*, стр. 9—12.

ком мишљењу, у привредним ситуацијама или интересубјективним односима међу људима, утврђивање побочних негативних последица, које право може да створи, одређивање у којој области функционису различити митови у вези с применом права, у којем степену су сагласни са стварношћу, каква је евентуална генеза тих митова). — И мада се теорија државе и права не ограничава на апологетику, ипак у њој доминирају декларативни постулати, општа тврђења уместо конкретних анализа.

3. Социологија права се бави деловањем права, пре свега, зато да би давала социотехничке препоруке, које воде рационалном и ефикасном преобраћавању друштвене стварности, те тако представља теоретску основу за развитак научне политике права. — Теорија државе и права не узима на себе сличан задатак.

4. Социологија права тежи да својим закључцима да облик, погодан за њихово увођење у друштвену праксу.

5. Социологија права се рве са стварношћу, настојећи да је емпиријски опише и да пунију и изражајнију слику те стварности ⁽³³⁾.

Говорећи о улози социолошко-правних истраживања у социалистичком друштву, А. Подгурецки ће сажетије истаћи задатак социологије права: 1. тежи да открије законитости на такав начин како би биле емпиријски проверене, 2. тежи откривању законитости не само општег, макродруштвеног него и нижег нивоа, које управљају деловањем различитих правних установа и правних норми, 3. тежи да откривене законитости преведе на језик не неоснованих, већ конкретних практичних упутстава. — Теорија државе и права се бави интерпретацијом позитивног права, неконкретном анализом законитости, које се тичу функционисања права и државе, као и много пута недовољно јасно исказаним превасходством социјалистичког права над капиталистичким ⁽³⁴⁾.

Наводно, критичке примедбе у односу на теорију државе и права немају за циљ потцењивање таквог прилаза, већ да укажу на основни проблем науке о праву — „истраживање правно-друштвене стварности“. Аналитичко-језичка истраживања, којима се, углавном, бави теорија државе и права имају инструменталну, другостепену, помоћну вредност у односу на основна истраживања ⁽³⁵⁾. „Предмет интересовања теорије државе и права није право као појава друштвене стварности, већ право које је елемент анализе догматичких наука“ ⁽³⁶⁾.

Ово место, које је, у ствари, оптужба теорије државе и права за њено одвајање од живота, тешко да може издржати критику: као да право које је елемент анализе догматичких наука није појава друштвене стварности! Ако се право схвати на уобичајени начин, онда је догматика права елементарни ступањ знања његовог... Али, и кад се право схвати шире, у његов појам нужно улази и право као елемент анализе догматичких наука.

⁽³³⁾ Вид. Ibid., стр. 15 — 17.

⁽³⁴⁾ Вид. Ibid., стр. 70.

⁽³⁵⁾ Вид. Ibid., стр. 17.

⁽³⁶⁾ Вид. Ibid., стр. 22.

Раније је А. Подгурецки говорио о два основна истраживачка дела (*zasadniczych działów badawczych*) теорије права: теорији права у ужем смислу (овај истраживачки део се бави логичко-језичком анализом појмова), и теорији права у ширем смислу, тј. социологији права⁽³⁷⁾. Сада истиче да очигледна намера његових расуђивања нема за циљ да лиши теорију државе и права њеног водећег и централног места: ако ће се она бавити оним проблемима, који својом природом интересују социологију права, као науку која разматра друштвено деловање права, у том случају проблематика социологије права биће обрађивана под фирмом теорије државе и права. Како каже, семантичке тврдње и престижни моменти нису овде у питању, него нешто важније, — основни проблем је да се централна правна наука, било социологија права, било теорија државе и права, бави проблематиком, основном за остале правне науке⁽³⁸⁾.

Према мишљењу А. Подгурецког, основни проблеми, с тачке гледишта интереса свих правних наука, које је неопходно подврћи анализи, су ови: познавање права, однос моралних и правних норми, разликовање деловања официјелног и интуитивног права, питања социјалне и правне ригорозности и трпељивости, престиж права⁽³⁹⁾.

Иако сматра да се правне науке могу плодотворно развијати само ако се ослањају на емпиријско знање, А. Подгурецки не потцењује ни значај спекулативне мисли⁽⁴⁰⁾.

Као истраживачке методе које се примењују у социологији права наводи: историјски метод, етнографски метод, метод анкете и интервјуа, метод анализе правних материјала, монографски метод, експериментални метод, статистички метод, и њихову примену показује на конкретним примерима⁽⁴¹⁾.

Ученик А. Петражицког, А. Подгурецки истиче вредности, али и недостатке дефиниције права свог учитеља.

Такође сматра да и дефиниције права које третирају државну принуду као карактеристичну црту његову (при том се позива на К. Опалека и Ј. Врублевског, А. Лопатку, и З. Зиембињског) имају потребу за усавршавањем — емпиријска истраживања упућују на гледање на појам права с нове, друге тачке гледишта⁽⁴²⁾.

Приговори оваквим дефиницијама права своде се, углавном, на следеће: у светлости историјског искуства показује се, према анализи ситуације у социјалистичким државама, да у неким областима друштвеног и привредног живота државна принуда престаје да игра одлучујућу улогу и бива сукцесивно, у мањем или већем степену, замењена друштвеним притиском. Скала континуума овог притиска је широка: на једном њеном крају друштвени притисак се подудара с државном принудом на основи

(37) Вид. А. Podgórecki: *Socjologia prawa...*, стр. 194. Уп. и А. Podgórecki: *Prestiż prawa...*, стр. 161.

(38) Вид. А. Podgórecki: *Zarys socjologii prawa...*, стр. 25.

(39) Вид. *Ibid.*, стр. 25 — 28.

(40) Вид. *Ibid.*, стр. 28.

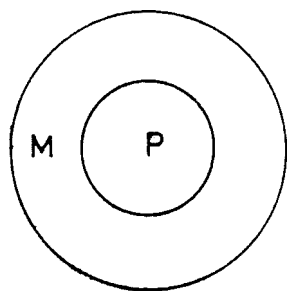
(41) Вид. *Ibid.*, стр. 85 — 353.

(42) Вид. *Ibid.*, стр. 361, 365.

коњугације, а на другом — иступа друштвени притисак и осећање правне обавезе, и у случају понашања које није у складу са захтевним — правној интервенцији нема места (на пример, друштвени чиновни — колективан рад без награде, друштвени судови ⁽⁴³⁾).

Резултати истраживања о моралним и правним ставовима пољског друштва (и упоредна истраживања која се тичу становништва Холандије потврђују те истраживачке резултате) доводе писца до ових општих тврдњи ⁽⁴⁴⁾:

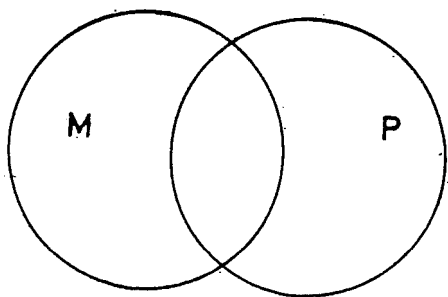
1. Правна осуда одређеног понашања индикује моралну осуду, док морална осуда не вуче за собом увек захтев о примени правне санкције у вези с тим понашањем. То се изражава следећим дијаграмом:

М — морал

П — право

— Према традиционалном погледу три су основна вида људског понашања везаног с правним и моралним нормама: а) она која подлежу искључиво моралној оцени, б) она која подлежу моралној и правној оцени заједно и в) она која подлежу једино правној оцени. То се изражава следећим дијаграмом:

М — морал

П — право

2. Што је јача морална осуда, то је јача правна осуда. — Ова тврдња, како и сâм писац каже одговара здравом смислу, а такође је у сагласности с традиционалним теоретским достигнућима.

⁽⁴³⁾ Вид. Ibid., стр. 363 — 363.

⁽⁴⁴⁾ Вид. Ibid., стр. 367 — 370.

3. Правни контролори су више од других ангажовани у истицању тачне реализације формално-структурних захтева датог правног система, као што истовремено слабије од других осуђују нарушавање основних норми друштвеног заједничког живота. — Ова тврдња, како сам писац каже, садржи у себи знање непосредно невидљиво, те је стога битна информација: показује већу обавештеност правних контролора у области ефикасности права као средства друштвеног деловања, већи скептицизам у односу на суровост казне као рационалне инжењеријско-друштвене мере и открива веће ангажовање те групе људи у проблемима који се тичу унутрашње структуре самог правног система, његове изградње и компактности.

Третирајући право, очигледно под утицајем Л. Петражицког, као психодруштвену појаву, као друштвено монолитан и укореван путем интернализације савез обавезе и овлашћења⁽⁴⁵⁾, А. Подгурецки даје и предлог дефиниције права: „*право — то су формализоване узајамне обавезе и овлашћења, које, сагласно постојећем, нагомиланом друштвеном искуству подржавају дати друштвени систем*. Или простије: *право — то је формализована узајамна релација овлашћења и дуга еуфункционална у односу на дати друштвени систем*”⁽⁴⁶⁾.

Према предложеној дефиницији права, формализовани обрасци понашања (изражени као такви у друштвеној свести), узајамним релацијама овлашћења и обавеза јесу право, мада и не били записани у виду правних прописа, као што спорадична индивидуална понашања, мада и била регулисана шаблоном узајамних релација овлашћења и обавеза, неће бити даља мета права, ако нису функционална у односу на друштвени систем у којем делују⁽⁴⁷⁾.

Одаваде, доследно пишчевом мишљењу, произилази да је неопходно разликовати две форме права: а) важеће право, као израз актуелних решења о томе како дати систем у датом времену и месту треба да буде одређен и б) правно осећање, које је с важећим правом час сагласно, час несагласно, а које је, уопште, израз унутрашњих процеса који се дешавају у дубини датог друштвеног система, и често претходе официјелном праву⁽⁴⁸⁾.

А. Подгурецки духовито примећује: „Физичари не знају суштину атома, електрона или неутрона, али детаљно знају правила, која управљају њиховим кретањем и узајамним деловањем. А правници детаљно „знају”, шта је то право, важење права или правна норма — али имају врло нејасну представу о теми деловања тих елемената”⁽⁴⁹⁾.

У вези са функционисањем права у његовој друштвеној реалности, разматрају се две хипотезе: социологија права Л. Петражицког⁽⁵⁰⁾ и хипотеза тростепеног деловања права⁽⁵¹⁾.

(45) Вид. Ibid., стр. 370.

(46) Вид. Ibid., стр. 375.

(47) Вид. Ibid., стр. 376.

(48) Вид. Ibid., стр. 377.

(49) Вид. Ibid., стр. 398.

(50) Вид. Ibid., стр. 399 — 417.

(51) Вид. Ibid., стр. 417 — 440.

У вези са првим истакнимо, укратко, следеће:

Социологија А. Петражицког је теорија друштвеног развитака, и више — теорија друштвеног прогреса, те се бави колективним понашањем које се, наводно, потчињава процесима „несвесно генијалног“ прилагођавања. У основи, постоје три вида прилагођавања: 1. *врсно* (филоцентричко): прилагођавање врсте околностима физичког и колективног живота, при којој она може остати у животу у условима опште — схваћене у категоријама дарвинизма — борбе за постојање (на пример, мајка с опасношћу за свој живот спасава своје дете), 2. *друштвено* (социоцентричко): „генијалније“ од индивидуалног, „изнадгенијално“, и, као такво, најважније прилагођавање, при којем се попут борбе за постојање и природно одабирање индивидуалне оцено, неприлагођене добру групе, одабацију, а остају оне које резултирају из колективног искуства...⁽⁵²⁾, 3. *личносно* (егоцентричко): прилагођавање спољним условима живота, које је корисно за личност која подлеже процесу прилагођавања.

По мери прогреса у прилагођавању човечје психике друштвеном животу мења се и право. Три су развојне тенденције посебно значајне, према А. Петражицком, за промене које се дешавају у праву посматраном с историјске перспективе: 1. *тенденција раста захтева* (од индивидуе се захтевају све веће обавезе), 2. *тенденција измене побуда*, 3. *тенденција смањења мотивационог притиска* ⁽⁵³⁾.

А. Подгурецки указује на сав значај концепције А. Петражицког — социологије и посебно социологије права: поседује неслућено богате потенцијалне могућности искоришћавања њиховог у објашњењу понашања у различитим конкретним областима, али јој ставља и приговоре (значај економског чиниоца у моделирању одређеног правног система, произвољан оптимизам те концепције).

Као покушај синтезе различитих истраживања, хипотеза тростепеног деловања права баца светлост на проблем функционисања права. Укратко, састоји се у следећем:

Издат од стране законодаваца апстрактни правни пропис делује на друштвено понашање кроз три основне променљиве: *прва независна променљива* је садржај, значење, које датом правном пропису даје тип друштвено-економских односа, у чијим је оквирима овај пропис елемент позитивног правног система; *друга независна променљива* је тип подкултуре, која делује у оквирима датог друштвено-економског уређења као везна карика међу одредбама законодавца и друштвеним понашањем прималаца правних прописа; *трећа независна променљива*, која може различито да модификује функционисање апстрактног правног прописа, је — у датом друштвено-економском уређењу у границама дате правне под-

⁽⁵²⁾ О друштвеним групама као својеврсним лабораторијама стварања оцена и размени искустава међу њима путем емоционалног „заражавања“ у Л. Петражицког вид. Ibid., стр. 403. — О емоционално-интелектуалном социјалном општењу и психичком заражавању и емоционалним резултатима вид. Проф. Л. И. Петражицкиј: Теорија права и државства в' свјязи с' теоријей нравственности. Том II. С — Петербург 1907, 1910. Глава VI: Право као фактор и продукт социјално-психичког живота, и наш магистарски рад (Тодор И. Подгорац: Ibid., Психолошка теорија права и социјални елемент у праву).

⁽⁵³⁾ Ове развојне тенденције истиче и Ј. Ланде (вид. Ј. Ланде: Ibid., стр. 892 — 895).

културе — тип личности, која је крајњи реализатор одредби датог прописа. На карици те коњугације стварају се *сам пропис и три метанорме*: она која проистиче из карактера друштвено-економског уређења, она која црпи свој садржај из назначене правне подкултуре и она која проистиче из личности.

А. Подгурецки обраћа посебну пажњу на проблематику правне подкултуре као нов проблем социологије и социологије права, разликујући, при том, негативну, позитивну и неутралну правну подкултуру, правну подкултуру оних ради којих се ствара право, правну подкултуру оних који стварају право, и правну подкултуру оних који реализују право и сл. Према његовом мишљењу, проблем који највише шокира традиционалне правнике-формалисте јесте постојање негативне правне подкултуре (на пример, истраживања о рецидивистима показују да казне лишења слободе не делују специјално ефикасно на оне који су навикли да врше преступе). Они као да кличу: *како може постојати негативна правна подкултура, када је важеће право у основи позитивно?*

На ефикасност деловања датог нормативног акта утиче степен акцептације утврђених независних променљивих: оптимално ефикасан биће онај акт, који функционише у акцептираном друштвено-економском уређењу, подржан филоправном подкултуром и реализован од легалистички настројене личности...

А. Подгурецки уважава приступе теорији права по којима се разматра или друштвено-економска стварност као независна променљива, а правни систем као зависна променљива (утицај друштвено-економских чинилаца на измену правних аката), или правни систем као независна променљива, а људско понашање као зависна променљива. Према његовом мишљењу, они су научно битни и могу чинити довољну основу за формулисање законитости погодних за рационалну политику права.

Што се саме науке политике права тиче, утврђује се да је она еквивалент социологије права⁽⁵⁴⁾, да спада у област практичних друштвених наука⁽⁵⁵⁾, — да је део социотехнике⁽⁵⁶⁾, да је наука о рационалном остварењу друштвених измена помоћу права⁽⁵⁷⁾, да је примењена социологија права⁽⁵⁸⁾. Састоји се из три основна дела: *скупа информација о друштвеним законитостима*, у којима право иступа као један од битних елемената, *света општих друштвених вредности*, које су у датом друштву признате, па, као такве, везују и законодавца, и *директива, упутстава* као синтезе двају горе поменутих елемената⁽⁵⁹⁾.

Под ефикасношћу деловања права схвата се не само постизање резултата који су били предвиђени, него и оних који не изазивају негатив-

(54) Вид. А. Podgórecki: Ibid., стр. 24

(55) Вид. Ibid., стр. 24, 442,

(56) Вид. Ibid., стр. 442.

(57) Вид. Ibid., стр. 444.

(58) Вид. Ibid., стр. 455.

(59) Вид. Ibid., стр. 451.

не ефекте — који не вређају основне и важеће друштвене вредности. Дакле, с тачке гледишта политике права проблем ефикасности деловања правних прописа се схвата шире ⁽⁶⁰⁾.

Проблем ефикасности деловања права и нарочито правних прописа, мада се јавља и као општи проблем, ипак се јавља и као посебан проблем у односу на основни проблем, тј. у односу на проблем сваког ефикасног деловања. Проблемом сваког ефикасног деловања се бави праксеологија ⁽⁶¹⁾. Будћи да је, дакле, праксеологија најопштија нака о ефикасном деловању, то су њени појмови, ставови и упутства применљиви у политици права. Такође, и упутства социотехнике као логике практичног друштвеног деловања ⁽⁶²⁾, и науке подробније од праксеологије, али општије од политике права, методолошки је везују. Ако се проблемом ефикасног издавања правних прописа бави политика права, то између праксеологије и социотехнике и политике права постоји узајамна кооперација: праксеологија и социотехника достављају политици права опште формулације, а политика права доставља праксеологији и социотехници податке о подробним директивама, који евентуално могу такође да утичу на општи ниво ⁽⁶³⁾.

Одређивање политике права као еквивалента социологије права, или као примењене социологије права, укратко, значи: социологија права се бави, пре свега, утврђивањем узрочних веза, које се тичу деловања права, а политика права — начинима коришћења социологијом утврђених узрочних веза за остварење замишљених циљева ⁽⁶⁴⁾.

Одређивање односа социологије права према правним наукама, и посебно, према теорији права од стране А. Подгурецког, укључујући ту и наводни његов став, по нашем знању неизражен *explicite*, да традиционална теорија права није за чување — емпиријски методи, који се брзо раз-

⁽⁶⁰⁾ Вид. *Ibid.*, стр. 451, 455.

⁽⁶¹⁾ Вид. Т. Kotarbinski: *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdansk 1973; постоји и превод на српскохрватски језик са једног од ранијих издања на пољском језику (Т. Котарбински: *Трактат о добром делању*, Београд 1964), и часопис посвећен питањима праксеологије („Праксеологија“).

⁽⁶²⁾ Под социотехником се може разумети практична наука која формулише методолошки оправдана упутства у погледу тачног деловања. У том обиму, она је праксеологија на нижем нивоу општости. Под социотехником се могу такође разумети затечене друштвене форме колективне практичности, настале путем различитих друштвених система и друштвених формација. Социотехника у тачнијем, правом, смислу истиче правила друштвеног, рационалног, практичног деловања, — чини логику практичног друштвеног деловања (вид. А. П.: *Предговор у књизи Sociotechnica. Style dzialania. Pod redakcja naukowca A. Podgóreckiego*, Warszawa 1972. Уз остале написе, ту су и они о социотехници — основним појмовима и проблемима, из пера Ч. Чепула и А. Подгурецког, о разним схватањима социотехнике и дијапазону њене применљивости, из пера А. Подгурецког. Ово је, у ствари, трећи том Социотехнике под редакцијом А. Подгурецког. Први том: *Sociotechnica. Praktyczne zastosowania socjologii* изашао је 1968, другим том: *Sociotechnica. Jak oddziaływać* — 1970, четврти том: *Sociotechnica. Funkcjonalność i dysfunkcjonalność instytucji* — 1974).

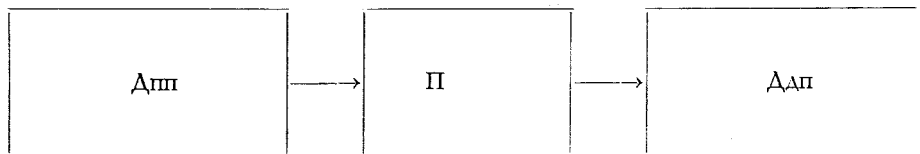
У поменутом предговору је такође истакнуто да социотехника (друштвена инжењерија) није чаробни штапић, али ни немоћна творевина у решавању друштвених проблема. „Социотехника је просто инструмент чија способност зависи од степена прецизности конструкције тог инструмента“. Услови социјалистичког уређења нарочито погодују развоју социотехнике, јер је претпоставка тог уређења рационално, планско вршење друштвених промена. „Социотехника иде у правцу баш такве реоријентације друштвених наука, како би поред описних и теоретских задатака (који, углавном, не разјашњавају) превзеле на себе функцију давања — тамо где је то могуће — директива и упутстава, који би допринели рационалном усавршавању друштвеног развитака“.

⁽⁶³⁾ Вид. А. Podgórecki: *Zarys socjologii prawa*., стр. 453—454.

⁽⁶⁴⁾ Вид. *Ibid.*, стр. 355.

вијају могу преобразити теорију права у социологију права⁽⁶⁵⁾, постало је предмет личних спорова и полемика. Укратко, овај став као крајност оштро је критикован: социологија права је један од веома важних аспеката схватања права, који ипак не исцрпљује читаву проблематику теорије права⁽⁶⁶⁾. С. Ерлих (S. Ehrlich), иако истиче велики значај социолошких метода, сматра да би утемељивање засебног предмета под називом „социологија права” пресекло путеве развитка посебних дисциплина, „заљедивши” их на нивоу „догматике права”, а теорију права ограничило на сферу логичко-језичких истраживања. А. Подгурецког назива „тоталним емпиричарем”⁽⁶⁷⁾. З. Зиџбински истиче да се социологија права може схватити као посебна грана социологије, али и кас специфична грана опште теорије државе и права, која формулише теореме и хипотезе у циљу изграђивања опште теорије правних појава. Таква општа теорија се не може ограничити само на друштвени аспект права (друштвена генеза и друштвени ефекти правних установа), већ мора описивати и објашњавати такође психолошки, језички и можда аксиолошки аспект правне појаве. Према његовом мишљењу, критика теорије права од стране социолога (мисли у првом реду на А. Подгурецког) није увек документована и често је диктирана емоцијама⁽⁶⁸⁾. Ј. Лицки, некадашњи асистент А. Петражицког, под социологијом подразумева науку о суштини процеса интеракције, па у социологији права види, на одређени начин, *contradictio in adjecto*: ако је социологија — не може бити социологија права, а ако је социологија права не може бити социологија... Према његовом мишљењу, добро постављена, научна теорија права проучава и проблеме тзв. социологије права (генеза, дејство и последице дејства права), а емпиријска истраживања нису теорија, — то је опис извесних појава са статистичким показатељима и коментарима⁽⁶⁹⁾.

Друштвени аспект права, и кад се оно схвати на уобичајени начин, шири је од нормативног садржаја права, јер обухвата друштвене претпоставке права као и друштвено дејство права. То се изражава следећим дијаграмом:

Дпш — друштвене претпоставке права

П — право

Ддп — друштвено дејство права

(65) Вид. J. Wróblewski: Ibid., стр. 919 и M. Borucka—Arctowa: Socjologia prawa w powojennej..., стр. 151.

(66) Вид. M. Borucka—Arctowa: Ibid., стр. наста.

(67) Вид. S. Ehrlich: O tak zwanej dogmatyce prawa (Pismo polemiczne z zakresu metodologii prawa), tačka 5. Socjologia prawa a „dogmatyka prawa”, u knjizi Studia z teorii prawa. Warszawa 1965.

(68) Вид. Z. Ziembinski: Socjologia prawa jako nauka prawna..., Rozdział I i II.

(69) Из разговора са предусретљивим Ј. Лицким, 12. новембра 1975.

Теорија државе и права се, у извесној мери, бави и овим питањима⁽⁷⁰⁾, али појачан научни интерес за њима резултира као социологија права.

По нашем мишљењу, ако се под социологијом права подразумевају истраживања друштвене равни или аспекта права, онда заиста нема смисла не развијати је из тобожњег страха да би она могла прогутати теорију права. Напротив, теорија права се обогаћује сазнањима која јој пружа социологија права, али се никако не исцрпљује њоме, с обзиром на постојање других истраживачких равни или аспеката права (језичко-логички, психолошки, аксиолошки). Појачан научни интерес и за ове равни или аспекте, изражен у новим специфичним гранама теорије права (на пример, језик и логика права, психологија права, аксиологија права), учинио би да теорија права буде потпунија. Дакле, захтев истраживања права у многим његовим равнима или аспектима води изучавалачкој специјализацији и неопходности синтетичке теорије права. То осећају и научници-специјалисти и правници-практичари⁽⁷¹⁾. Пред југословенском теоријом права је велико поље рада, како у области социологије права, тако и другим могућим гранама теорије права, које се равнају, како смо видели, према истраживачким равнима или аспектима права. Искуство пољске социологије права ту може доста да помогне.

(70) Вид. Р. Лукић: Увод у право. Београд 1968, посебно о три основне врсте дејстава државе и права која они остварују у друштву, стр. 53—54.

(71) И. Сабо, (I. Szabo) мада у појединим случајевима и сам признаје неопходност различитих метода теоретског прилаза праву — филозофског, социолошког, правног, — тврди да га је дубља анализа довела до закључка „да с обзиром на друштвени карактер права марксистичка теорија права не може бити ништа друго до друштвена теорија права. Њу је могуће назвати такође социологија права, ако се под социологијом разуме теорија друштва, а не само конкретна истраживања друштвених појава“ (И. Сабо: Основи теорије права. Перевод с венгерског. Москва 1974, стр. 13).

И у југословенској правној књижевности је присутна концепција социологије права која се поклапа с теоријом права (Р. Леградић). Али, да не би било неспоразума, — док И. Сабо синтетизује различите прилазе праву, што резултира друштвеном теоријом права, која се, како видимо, може назвати и социологија права, дотле Р. Леградић даје једну сасвим нову теорију права која се састоји из дијалектичке анализе: утврђује објективну законитост развитака права (закон вредности), и дијалектичке синтезе: „производи“ право из утврђене објективне законитости развитака његовог (вид. Р. Леградић: Социологија права, Београд 1965, 1968). Дакле, тако схваћене, различите по значењу међусобно, разликују се и од пољске социологије права.

Мр Тодор Подгорац

ПОКРЕТ ПРАВНОГ РЕАЛИЗМА У САД

Задатак овог рада јесте да укаже на карактеристике покрета званог правни реализам и везу овог покрета са социологијом права. Као што ћемо касније видети, под правним реалистима се подразумева извесан број правника и професора права у САД у периоду 1930—40-тих година, који се, и поред неких разлика, могу сматрати представницима релативно одређиве интелектуалне заједнице. Али, тиме се не исцрпљује задатак овог рада. Покушаћемо да поставимо основе за објашњење овог покрета са позиција историје социологије права; тако је у задатку нашег рада покрет правног реализма двострано повезан са социологијом права.

Тема правних доктрина, и идеја, њихове садржине, интелектуалног и друштвеног контекста у коме су настале и развијале се, те утицај ових идеја или елемената доктрина и школа на развој социологије права није „убачена“ у оквире социологије права. На ову област упућује нпр. Р. Паунд (R. Pound), у свом „Програму за социолошку школу“ где се пета област односи на „социолошко истраживање правне историје“⁽¹⁾. С друге стране, ова област која би се могла назвати историјом социологије права, чак је искувише присутна у књигама насловљеним „Социологија права“, али нам се чини да су оквири ове области шири од пуког набрајања и описа идеја које су на овај или онај начин утицале и доприносиле изградњи и осамостаљењу социологије права⁽²⁾.

Историја социологије права треба пре свега да буде социолошка по свом карактеру. Отуда потреба да социологија права као један од својих задатака постави социолошко истраживање и разумевање друштвеног контекста у коме се рађају правне доктрине, школе, покрети, идеје, итд. затим изучавање значаја ових за развој социологије права узимајући у обзир њихове философске основе, теоријски и практични доматај. Овако конципирана историја социологије права омогућила би одговор на питање да ли постоји неки дубљи континуитет у развоју социологије права, и то континуитет који је условљен како друштвеним чиниоцима тако и интелектуалном традицијом утемељеном у правном и социолошком научном поретку. Тако би историја социологије права као посебна област социологије права, била у оквирима општих оријентира интердисциплинарне студије социјално-правне стварности.

Простор нам не дозвољава да укажемо на везе између покрета правног реализма и других варијанти опште правно-реалистичке позиције. Можемо једино да напоменемо да се покрет правног реализма развио под утицајем позитивистичке социологије, неокантовског релативизма, Фреудове теорије, економске интерпретације правне историје, философске позиције скептицизма, проблематизма, плурализма и прагматизма.⁽³⁾

(1) в. Roscoe Pound. Jurisprudence. t. I. West Publishing Comp. St. Paul, Minn. 1959.

(2) в. од познатијих Georges Gurvitch. Sociology of Law. Routledge Kegan Paul, Ltd. London—Boston. 1973.

(3) в. R. Pound, op. cit; L. R. Siches. Panorama Del Pensamiento Juridico en el siglo XX. Editorial Porrua. S. A. Mexico. 1963.

Најнепосреднији утицај на идеје покрета правног реализма су имале идеје представника школе социолошке јуриспруденције: Холмс (Holmes), Кардозо (Cardozo) и Р. Поунд. Наравно, врло је вероватно да су на правне реалисте утицали и неки представници континенталне правне мисли, али, углавном, путем радова Холмса и Р. Паунда. При томе имамо на уму, пре свега, Е. Ерлиха (Ehrlich) и Јеринга (Jhering), који је (Јеринг) на неки начин антиципирао правне реалисте наглашавајући потребу за истраживањем утицаја ирационалних елемената у правном процесу и позивом за развијање „реалистичке” уместо „концепцијске” јуриспруденције. (4) Све у свему, чини се да је покрет правног реализма као посебан правац у америчкој јуриспруденцији, изданак социолошке јуриспруденције. Зато је потребно укратко указати на ту везу.

Холмс је први иницирао социолошки покрет у јуриспруденцији (5) позивајући на укидање логичког, аналитичког па чак и историјског приступа, те увођење емпиријске оријентације у истраживању друштвено-правне стварности. Његови искази, као што су: „Живот права није логика већ искуство” и „... оно што судови чине и ништа друго је за мене право”, су постали аксиоми покрета правног реализма. (6) Ипак, треба бити обазрив при процени начина на који је Холмс утицао на покрет правног реализма. Изгледа да је погрешно или буквално тумачење Холмсових идеја послужило правним реалистима за изградњу читаве перспективе. При томе имамо на уму пре свега, њихову интерпретацију Холмсовог појма искуства, које за њега није било само чулно и посматрању подложно понашање, већ је обухватао низ других значења (друштвени идеали, идеалне вредности и норме права, итд.). С друге стране, његово инсистирање на независности права и морала, имало је за последицу искључење питања морала у третману права од стране правних реалиста.

Кардозово бављење социолошким приступом произашло је из потребе за преправљањем правних техника, попуњавањем јаза између тих техника и стварности права у процесу примене и промене. Сем тога, Кардозо је анализирајући правничка понашања дошао до закључка да у процесу правног саобраћаја одређену улогу имају и свесни и подсвесни процеси, па чак да, покаткад, ови други имају важнију улогу. И овде су правни реалисти извршили мала „преправљања” изједначајући Кардозов појам подсвесног са ирационалним, нелогичним, осећајним, итд. Али, далеко најважнији утицај на правни реализам је имала централна идеја најпознатије Кардозове књиге, која истиче обележје несигурности у правном процесу, која произилази из схватања да се правни процес (на нивоу судова, за Кардоза најавтентичнијем нивоу правног живота) не састоји у тумачењу или проналажењу права већ у стварању права. (7) Ипак,

(4) Постоје неке сличности између Паретовог концепта деривација, Вурцелове (Wurzelove) студије о „Weltanschauung” судова и Петражичкове интуитивне социологије права и неких погледа правних реалиста, али је ту везу тешко доказати; v. R. Pound, op. cit. Siches, op. cit.

(5) Под термином јуриспруденција разуме се укупност систематске и несистематске правне мисли и правне праксе. Тако је овај појам шири од појма правних наука.

(6) v. O. W. Holmes. Collected Legal Papers. Harcourt, Brace. Co. New York, 1920.

(7) v. B. Cardozo. Nature of Judicial Process. Yale Univ. Press, New Haven, 1921.

како то Гуврич (Gurvitch) каже, социолошко-технолошка оријентација га је довела до схватања да су правни посредници између промене и стабилности у праву. Ово Кардозово схватање о улози и положају правних прецедената, правни реалисти нису прихватили, чак су га критиковали али без довољно снажних аргумената.

Мада се Холмс и Кардозо сматрају заслужним мислиоцима школе социолошке јуриспруденције, њен најважнији представник је Роское Паунд. Он се бавио разноврсним питањима, као што су друштвени поредак, друштвени интереси, стабилност и флукуације правних типова, циљеви права, администрација права, итд. Његов велики допринос лежи у уочавању промена у праву према промењеним друштвеним потребама, у анализи улоге разних правних институција, у указивању на социолошку релевантност правних техника, категорија, идеала, идеја и доктрина.⁽⁸⁾ На крају крајева, Р. Паунд је био тај који је разрадио програм социолошке јуриспруденције, истакао њене основне области, циљеве, задатке и нагласио да је правна стварност прожета идеалним елементима, који се намећу у истраживању сложености правног живота. Правни реалисти су неке елементе Паундове социолошке јуриспруденције прихватили (нпр. значај промена друштвених потреба и права, флукуације правних типова, недостатке у крутости примене права, итд.), али у далеко мањој мери но када је реч о елементима Холмсове и Кардозове позиције.

Духовни отац покрета правног реализма је Харвардски професор Греј (Gray).⁽⁹⁾ Он је модификовао аналитички позитивизам одстрањивањем статутарног законодавства из центра права, инсистирајући да центар права лежи у судовима, односно слично Холмсу, да је право оно што судије прогласе правом. Посебну пажњу је обратио на личност судија и ванправне факторе који утичу на доношење правних одлука односно на законодавни процес, што је по њему, једна те иста ствар. Овај део Грејовог учења је веома хваљен и прихваћен од стране правних реалиста, али су они одбацили његово мишљење да је креирање права у основи рационалан и логички кохерентан процес.

Ово делимично представљање неких идеја Холмса, Кардоза, Р. Паунда и Греја имало је за циљ да укаже на бунт против метафизике традиционалних јуриспруденцијских праваца, који се родио у крилу социолошко-психолошки оријентисаних великана америчке јуриспруденције, и који је преузет од стране покрета правног реализма. На неки начин, тај бунт је крчио пут покушају правних реалиста да открију аутентичну правну стварност. Могло би се рећи да је основна интелектуална димензија покрета правног реализма хетеродоксна агресивност према традиционалном у јуриспруденцији која се теоријски огледа у критици аналитичке јуриспруденције, мистицизма Општег права, телеолошке и морализирајуће компоненте социолошке јуриспруденције и конзервативних импликација природноправне идеологије.

⁽⁸⁾ Овде је немогуће навести огромну библиографију Паундових дела. Ипак да скренемо пажњу на већ поменути *Jurisprudence, на Social Control Through Law, The Task of Law, The Spirit of Common Law, Introduction to the Philosophy of Law*, itd.

⁽⁹⁾ В. J. M. Rosenberg, Jerome Frank: *Jurist and Philosopher*. Philosophical Library, New York. 1970.

Аналитичка теорија права (у оном облику који јој је дао Остен (Austin) је полазила од Хобс-ових (Hobbes ових) схватања природе друштва и друштвених односа. Правни реалисти су у потпуности усвојили Холмсову критику концепције права као наредбе суверена и питали се шта је то што *de facto* чини право одређеног друштва у датом времену. Вредно је напоменути да при том концепција о наредби није сасвим одбачена, већ је само њен ниво измењен. Заправо поставивши питање о ефикасности апстрактивних правних норми у смислу њихове општости, с једне стране, и специфичности појединачних правних ситуација, с друге стране, правни реалисти су истицали да све оно што је записано у закону, све оно што садрже прецеденти, и све оно што садрже обичајне правне норме, нису сигурне подлоге за решење конкретних правних ситуација већ се јављају само као извори претпоставки за могућа решења. При том се, дакле, као стварно право јавља само оно што судови одлуче за сваки појединачни случај, чиме је знатно сужен обим и домаћај правног живота, како у просторној тако и у временској димензији.

Друга мета напада правних реалиста је био мистицизам Општег права⁽¹⁰⁾. Под тим се подразумева схватање које је нарочито популарисао Беала да је Опште право систем норми и критерија за разјашњење сваке правне ситуације, ма колико да је специфична у свом карактеру. Ово, како то Ј. Франк назива „беалијанско право“ је слично идејама немачких пандектиста и француске егзегезе⁽¹¹⁾.

Наслањајући се на Кардоза и његове идеје о улози судија у процесу стварања права, правни реалисти су одбацили могућност постојања свеобухватног и свепредвидљивог правног система заснованог на прецедентима, законима и пројекцијама мумифицираних правних формула. По њима, слојевитост правног живота је далеко дубља него што то систем Општег права може да обухвати, те су практичне импликације таквог система врло опасне по живот и улогу права у друштву.

Трећа мета напада правних реалиста је била Паундова школа социолошке јуриспруденције. Раније смо приметили две ствари: прво, да је покрет правног реализма изданак социолошке јуриспруденције и друго, да су правни реалисти неке елементе ове оријентације прихватили а неке критиковали. Овде су довољне две напомене. Прва се односи на чињеницу да, мада је правни реализам био инспирисан социолошком јуриспруденцијом, он се баш као по принципу бумеранга, усмерио против ње. Друга, напомена се односи на одбацивање вредносне и морализирајуће оријентације Паундовске социолошке јуриспруденције. Правни реалисти су на теоријском плану желили да заснују чисту јуриспруденцију без философских примеса, медитација и „главобоља“ око моралности и циља права. То, наравно, не значи да они нису признавали позитивне функције правних идеала и да се нису практично залагали и ангажовали око битних моралних питања и принципа друштвеног живота. То само значи да су желили науку без морализирања.

(10) В. Ј. Frank. *Law and the Modern Mind*. Tudor Publishing Company. New York. 1936.

(11) В. L. R. Siches. *op. cit.*

Идеја о природном праву као вишем од писаног и упражњаваног значајна је одлика система Општег права. Између осталих облика у којима је ова идеја примерена уставном праву, издавао се онај који се односи на заштиту приватне својине. Неколико амандмана Устава је заштиту својине приватног карактера прогласило светом дужношћу судова, омогућивши им на тај начин да оборе било који закон или акт Конгреса који би задирао у то природно право појединца. Тако је за једно време „прогресивна” идеја постала конзервативном, што иначе није редак случај. Правни реалисти су устали против злоупотреба природноправне идеологије, из практичних разлога, не дирајући у њену улогу контролора позитивноправне идеологије и разних манипулација завијених у плашт правне безбедности, сигурности, итд.

Са гледишта правне технике, правни реализам је нашао плодно тло у оним ситуацијама које траже примену најопштијих правних принципа и формула, као и у ситуацијама где је потребно направити избор између „... почетних тачака правног резоновања које уживају подједнак ауторитет, а прецеденти не постоје” (Р. Паунд). Овде се огледа једна од карактеристика правног реализма по коме се јуриспруденција схвата и своди на социјалну инжењерију. У том смислу је Гурвич имао право када је правни реализам окарактерисао као једну од техника инжењерства, примерену посебним потребама конкретног друштва и конкретног правног система. Оваква оцена постаје још јаснија ако се узме у обзир друштвена ситуација у којој се развијао покрет правног реализма.

Овај покрет се развио у периоду изражених структуралних промена америчког друштва које су обухватиле све, или скоро све аспекте друштвеног живота. Тада је постао очигледан раскорак између традиционалних правних постулата и правне идеологије, с једне стране, и друштвене и правне стварности, с друге стране. Другим речима, то је била карактеристична ситуација у којој апстрактне и одређеном историјском облику структура примерене формуле, нису биле у стању да прате ритам и тип промена у структурама друштва и њихов ефекат на стварни правни живот. То је друштвена ситуација у којој измењене потребе и вредности друштва, економске и политичке институције постају рефлектоване у новим, често спонтано изниклим правним решењима или како би то Ерлих рекао, где је рад права као „унутрашњег поретка асоцијација” јасно видљив. Овакве немирне структуралне промене утичу и на промене идеала „... који су (за једно време) били довољно снажни да достигну свој крајњи израз у праву”⁽¹²⁾ ка новим идеалима који узимају замаха да се успну на небо права. Мада нисмо у стању да дамо исцрпну анализу друштвене структуре САД у време развоја покрета правног реализма, могуће је покушати да се представе неке опште карактеристике друштвеног стања и њихова веза са нашим предметом. Период о коме је реч је познат као доба New Deala.

New Deal је био институционализовани покушај политичког одговора на низ последица процеса економске рецесије, који су уздрмали економски,

(12) в. О. W. Holmes, *op. cit.*

и идеолошки живот ове најразвијеније државе либералне фазе капиталистичке епохе друштва. Идеолошки и морални омотач и одговарајући лостулати *laissez-faire* модела функционалног капитализма су били видљиво пољубљени променама у економским и политичким односима и процесима. Концепт о „приватно” руковођеној држави је доживљавао снажне преображаје а пророчанства о наступајућем периоду државног капитализма су добијала јасне обресе. Владино директно ангажовање у економски живот земље је имало за последицу ланчану институционализацију додатних промена. Све то је утицало на сумње у рационалност самог система економских, моралних, политичких, правних, итд. односа. Скептичка оријентација је превазишла резервате интелектуалне заједнице и постала ознака здраворазумске позиције обичног грађанина. Новоизникли облици друштвеног живота су снажно утицали и на облике саобраћаја и методе решења проблема у институционализованим сферама друштва. То је имало неких последица за правну идеологију, правне формуле, стандарде и технике легализације друштвених интереса и потреба.

Одговори права на промене путем институционализације нових потреба диктираних новим облицима развоја могли су се једино успешно остварити путем све присутнијег дејства законодавних органа. Нови типови промена очигледно нису могли бити обухваћени само на основу прецедена. Трагање за „правим” одговорима на промене у друштву, рефлектовали су се у скептицизму правних реалиста према неким традиционалним правним решењима. На теоријском плану, ово се одразило у трагању за правном стварношћу у оперативном контексту права. Са те тачке гледишта занимљиво је напоменути да су правни реалисти питање о суштини и крајњем циљу права заменили питањем о техници прилагођавања права и инструменталним циљевима конкретног правног система и конкретног правног решења. Тако се дошло до ситуације у којој су се правни реалисти залагали за концепт права које се обликује на нивоу судске делатности, с једне стране, а притиснути практичним потребама реаговања на структуралне промене, окренули су се систематизици законодавне делатности, с друге стране. Франкова класификација правних реалиста на „скептике према правилима” који се залажу за сигурност у правном смислу и „скептике према чињеницама” који сумњају у могућност постојања сигурности у правном систему, изражава на неки начин споменућу дилему. Реч је о дилеми између теоријских ставова и практичних потреба, јер ако се тражи право искључиво на нивоу судова, а уједно се одриче методска систематичност таквих правних решења, како се то мири са захтевом за систематским правним решењима примереним новонасталим друштвеним потребама.

Неки степен независне варијације структура који карактерише друштва уопште, а који се посебно изражава у ситуацијама напетости када је ритам промена у структурама веома различит, какав је био случај у периоду практичног ангажовања правних реалиста, одразио се у неравнотежи између теоријских ставова и практичних захтева правних реалиста. Ову неравнотежу илуструје пример познате кризе око Вр-

ховног суда⁽¹³⁾. Изгледа да се са правом указује на чињеницу да је пораз *anti-new deal-ske* већине у Врховном суду старог састава био „врхунац практичних достигнућа правних реалиста“⁽¹⁴⁾ јер су судијска мишљења о динамичком приступу правним решењима била у складу са погледима правних реалиста. То се посебно изразило у ставу Врховног суда којим одбија да у „... Уставу види сопствене економске погледе“.⁽¹⁵⁾ Истовремено је Суд одобрио и подржао систематски законодавни рад *New Deal-ske* администрације што је опет било у складу са практичним захтевима правних реалиста.

Дакле, мада је тешко установити степен утицаја правних реалиста на идеологију и понашање Врховног суда, а тиме и нижих инстанци, јасно је да нека веза постоји. Истини за вољу, треба напоменути да је по стишавању кризе око Врховног суда, овај поново усвојио тзв. фонографску теорију, која је један облик формалноправног концептуализма, против чега је, на теоријском плану, покрет правног реализма устао.

У уводним напоменама истакли смо да је реч о покрету а не о школи правног реализма. Уистину, ни правни реалисти нису себе сматрали неком посебном школом. „Нема школе реалиста. Вероватно је да таква школа неће никада настати. Они су (правни реалисти) повезани једино у негацији, скептицизму и знатижељи“⁽¹⁶⁾. Као што ћемо касније видети, правне реалисте не повезује само негација, скептицизам и знатижеља, већ изванредан број заједничких одлика које су теоријско-методолошког и практичног, а не само атитудиналног значаја. Ипак, разлике међу представницима покрета правног реализма⁽¹⁷⁾ уз чињеницу да они никада нису иступали организовано, те да је заједничке елементе овог покрета могуће конструисати из делова мисли његових представника, упућују нас да изложимо основне идеје најзначајнијих имена правног реализма.

За Џерома Франка је речено да је „... можда највећа фигура међу америчким правним реалистима и свакако један од најзначајнијих правних мислилаца нашег века“⁽¹⁸⁾ Његово дело превазилази границе јуриспруденције, мада је на том пољу највише понудио⁽¹⁹⁾.

Срж његове анализе је управљена на проблем одређивања оног нивоа правног живота који је аутентично правни, дакле, центар у који се уливају и из кога се изливају у више правца различито просторно расподељене димензије правне регулације друштвених односа. Тај центар Франк види у суду, при чему заступа редукционизам у анализи правног живота на нивоу суда, узимајући за јединицу посматрања понашања судија, сведока и пороте. Он је присталица психолошко-скептичког реализма, уте-

(13) За приказ неких аспеката ове кризе в. А. Т. Mason. *The Supreme Court from Taft to Warren*. W. W. Norton Comp. Inc. New York. 1958.

(14) в. Rosenverg, op. cit.

(15) в. W. E. Volkmer. *The Passionate Liberal: The Political and Legal Ideas of J. Frank*. Martinus Nijhoff. The Hague, 1970.

(16) в. K. N. Llewellyn. *Jurisprudence*. Univ. of Chicago Press. 1962.

(17) Поред Франка, Llewellyna и Arnolda, могли би се споменути: U. Moore, Bingham, Green, Yntema, итд.

(18) в. J. M. Rosenberg, op. cit.

(19) в. J. Frank, op. cit.; *Courts on Trial: Myth and Reality of American Justice*. Princeton

мењеном на Фројду (Freudu) и Пијажеу (Piagetu). Тако Франк, бавећи се проблемом правне сигурности проглашава ову функциоалним митом који квалификује право „као „...делимичну замену за Оца као непогрешивог Судије“⁽²⁰⁾. Истовремено, критикујући Холмса, „скептике према правилима“ и делимично Паунда због њихове анализе права на нивоу виших судова, истиче да се језгро правне активности налази на нивоу нижих судова, јер по правилу ту се решава највећи и са животом најнепосредније повезан број правних ситуација. Тиме је општа Холмсова поставка о суду као центру слојевитог правног живота била прецизирана. Утицај Кардоза се осећа у Франковом схватању судија као ствараоца а не само тумача правних правила, а анализа понашања судија га је уверила да у процесу доношења одлука значајну улогу, поред објективних, економских и политичких чинилаца (што је истицала Паундова социолошка јуриспруденција) посебну улогу имају субјективни чиниоци (осећања, унутрашњи импулси, интуиција, итд.) који се не могу унапред предвидети. Са великим задовољством се Франк позивао на Ерлихово мишљење о личности судије која треба да буде довољно велика да јој таква функција буде поверена и дословце се сложио да „Једини прави принцип (у) ...непристрасној администрацији правде (гласи): једина гаранција правде је личност судијина“⁽²¹⁾.

Преокупација судија је израз уверења да су судије они који откривају чињенично стање па тиме и стварају правила која регулишу та стања, те да тек тако можемо доћи до истинског права које је прилагођено човеку и подређено његовим циљевима, и ослободити се илузија да право представљају принципи и правила којима се човек подређује. С обзиром да је откривање чињеница субјективан процес како за судије тако и за пороту и сведоке и да у том процесу фактички учествују сви ови актери Франк је извршио поделу права на две врсте: а) актуелно, тј. специфична одлука примерена некој ситуацији која је наступила у прошлости, и б) могуће, тј. нагађање о специфичној будућој одлуци. И за једну и за другу врсту права битно је да се не заснивају на примени неких чврстих норми које су кључ за сва правна решења⁽²²⁾. Те две врсте права а посебно тзв. могуће право је одсјај правне сигурности и предвидљивости у праву, јер је засновано на принципу примерености правне одлуке правној ситуацији. Зато је Франк инсистирао на што већем степену индивидуалности примене права.

Франк је иначе био веома реформаторски расположен па је предлагао низ реформи у принципима рада судова, у образовању судија и тужилаца, у статусу и улози пороте и у, како он то назива, „правно-би-

Univ. Press. New Jersey. 1949. Остала дела: If Men Were Angeles; Save America First.

⁽²⁰⁾ в. Frank. Law and Modern Mind. op. cit.

⁽²¹⁾ в. E. Ehrlich. Judicial Freedom of Decisions: Its Principles and Objects. u Science of Legal Methods: Selected Essays by Various Authors. Modern Legal Philosophy Series, vol. IX. ch. II. The Boston Book Company, Boston. 1953.

⁽²²⁾ Мада је критиковао апсолутистичку примену принципа „Stare decisis et non qujeta movere“, у практичном делању као судија, Франк се није доследно држао сопственог георјског става.

блиотекарском систему образовања". Поред утицаја које је имао на развој социологије права, истина не непосредно већ преко елемената његових схватања која су ушла у опште карактеристике покрета правног реализма, Франк је знатно „допринео психолошком објашњавању и схватању права" која су се баш после објављивања дела Франка „...нашла на једној вишој равни, теоријскоправној и филозофскоправној, па су добила далеко већи значај и ново значење" (23). С обзиром да је саглавање психичких феномена и њихова повезаност са осталим елементима друштвеног и правног живота незаобилазно у социолошком објашњењу права, то се не можемо сложити са Гурвичевим мишљењем да Франкови напори баш због „психологистичке оријентације" нису релевантни за развој социологије права уопште. Уосталом, за социологију права и њен развој релевантни су и утицаји који су је унапредили и они који су је уназаднили па у том светлу треба ценити допринос Франка а и покрета правног реализма уопште.

Друга значајна фигура покрета правног реализма, за кога више аутора истиче да је извршио непосредан утицај на развој социологије права у САД и уопште, је К. Н. Левелин (K. N. Lewellyn) (24). Он је наставио традицију Холмса, Кардоза и слично, Франку одредио суд као релевантан ниво за спознавање правног живота. Како то Левелин каже „Оно што званични представници правног система чине у случају спора је, по мом мишљењу, право" (25). У раним радовима он је понашање формалних учесника у правном процесу на нивоу суда поставио у центар трагања за језгром правног живота. Међутим треба истаћи да је Левелин запазио да такав концепт права није у складу са његовим ставом да је право динамичка појава и да је као такво изазвано друштвом, тј. да га ствара друштво. Ако, дакле, друштво ствара право, понашања представника правног система, судова, као органа друштва, логички захтева постојање претходних правила. Зато је Левелин покушао да ублажи овај несклад увођењем нових елемената у претходну дефиницију права. Ти нови елементи се односе на „ванправне елементе као део права... личка понашања као део права" (26). Тиме се његово схватање приближило Веберу (Weberu) који се залагао за истраживање оних понашања која су руковођена правним правилима, принципима и симболима, а која истовремено превазилазе нивое резервисане за примену формалних правних правила. Овде треба напоменути да је овакав захтев за превазилажењем формалног нивоа на коме се одвија правни живот, уз задржавање става да је право нужно везано за спорне ситуације, доста утицао на савремену америчку социологију права. Интересантно је да се Левелин залагао за постојање социологије права као научне основе јуриспруденције односно правне науке. У том смислу он је отишао даље од Франка јер је указао на чињеницу да иза тзв. папирнатих правила, која се састоје

(23) в. С. Врачар. Заснивање психоаналитичке јуриспруденције. Дело. год. XX. бр. 7. јул 1974

(24) в. Gurvitch, op. cit.; L. R. Siches, op. cit. E. Diaz. *Filosofia y Sociologia del Derecho*. Taurus. Madrid, 1971.

(25) в. Llewellyn., op. cit.

(26) в. Ibid.

од норми формулисаних у законима и установљеним судским одлукама постоје тзв. „дејствујућа правила“ на основу којих се, у ствари, доносе одлуке. Путем анализе утицаја обе врсте правила Левелин је покушао да открије који су фактори доминирајући у селекцији чињеница датог случаја а који у селекцији тј. стварању правила за доношење одлука о датом случају. Дакле, питање правне технике је једно од централних питања за Левелина као, уосталом, за цео покрет правног реализма.

Запањује чињеница да по Левелину који се залаже за право које у свему треба да одговара друштву, које треба да се мења онда и ритмом којим се мења друштво, правна техника односно процес прилагођавања права као да не мари за вредности и циљеве које треба постићи осим функционисања и ефикасности система. Мада је јасно да су циљеви правне технике условљени „типом правног система, друштвеним структурама и ситуацијама којима одговарају и повезани са вредностима садржаним у дотичним типовима, структурама и ситуацијама“⁽²⁷⁾ Левелинска верзија реализма искључује из студије права бављење вредностима и идеалима садржаним како у праву тако и у друштвеној средини права. И ово је оставило извесног трага на развој америчке позитивистичке социологије права.

У каснијим радовима, Левелин је прилично изменио сопствене концепције⁽²⁸⁾. Прво, одбацио је раније схватање права као предвиђање оног што се ради и дешава на нивоу суда и тиме раскрстио са основном позицијом правног реализма о томе где је право најаутентичније и где га треба тражити. По новијем схватању право треба тражити у свим друштвеним групама где постоји извесна регуларност и ауторитет. Из овог става следи закључак да право није нужно везано за постојање специјализованих органа (судови) или за државну политичку организацију. Његово даље разликовање између „правних понашања групног карактера“ или понашања која су по својствима, конотацијама и ефектима искључиво правна и тзв. „правне грађе“, коју чине све културне појаве повезане са правом (правила, правне институције, судови, правници, итд.) је створило шири простор за разумевање односа права и друштва. У том смислу право односно правна техника (јер право се схвата као решавање сукоба, усмеравање односа, алокација ауторитета, организација групе, итд.) се може открити у свим друштвеним групама, али видљива обележја добија тек постојањем судова. Дакле, иако је превазишао раван покрета правног реализма који сужава простор у коме се право ствара и изражава, Левелин је остао доследан схватању права као разноврсне технике. Такво схватање искључује питања суштине, природе и циља правне регулације и уопште питања правних и друштвених вредности односно њихов међусобни однос. На жалост, он није успео да превазиђе противуречност између сугерисаног обима социолошког истраживања правног и ограничења везе друштва и права на правну технику.

(27) в. Gurvitch, op. cit.

(28) в. K. N. Llewellyn. On Reading and Using New Jurisprudence, *Columbia Law Review*, v. XI. 1940; *The Normative, The Legal and Law—Jobs: The Problem of Juristic Method, Being also an Effort to Integrate Legal into Sociological and Political Theory*. *Yale Law Journal*, 1940.

Thurman Arnold, судија и професор, је представник логичко позитивне оријентације правног реализма. Он се, углавном у два најзначајнија рада: *The Symbols of Government* (1935) и *The Folklore of Capitalism* (1937), бавио анализом политичких, економских и правних институција и њиховом улогом у друштвеном животу. И он је сматрао да је право техника која има за циљ рационално уређење односа, али да је тај идеал неостварив. Централна поставка Арнолда је да је сав друштвени живот па тако и правни, прожет илузијама, које су функционалне јер се у њих верује. Скептицизам према овим илузијама је ослобађајућег карактера, те мада се верује у јединственост и висок степен рационалности, сигурности и објективности које пружа правни систем, право, бар кад је реч о праву које се фактички упражњава, односно на нивоу суда, јесте скуп противуречних принципа и идеала. Право се само показује као објективно и гарант сигурности преко одређених симбола и церемонијалних процеса. Треба напоменути да се Арнолд сложио са правним реалистима око улоге одређених правних принципа и око нивоа изражавања правног, али их је он истовремено превазишао указујући на чињеницу да понашања нпр. судија и њихове одлуке такође треба критички разматрати, јер ако се симболика којом је правни живот на нивоу суда претрпан узме као једина стварна димензија права, онда се не иде даље од идеализма који за правну стварност узима илузије рационализоване у принципима и доктринама⁽²⁹⁾.

Покушаћемо да извршимо неку систематизацију идеја покрета правног реализма. Таква систематизација неће бити потпуна али ће указати бар на основне димензије овог покрета у целини, па ће тако укључити димензије на које смо наишли у познатијих представника овог покрета, али ће их на неки начин и генерализовати, допунивши их обележјима разумењем у делима и активности великог броја практичара и теоретичара, који се не би могли крстити представницима правног реализма, али који поседују низ додирних тачака са овима.

1. Покрет правног реализма у САД обухвата правнике који су језгро правног живота тражили у примени права, у праву које се фактички примењује. При том као релевантан ниво односно простор оживотворења права јавља се суд. Стварност права, његове функције и обликовање огледа се у понашањима учесника правних процеса.
2. Понашања учесника су анализирана и на нивоу виших и нижих судова, при чему се посебна пажња поклањала процесу доношења правних одлука и механизмима који омогућују примереност права друштвеним токовима.
3. Стога је проблем начина прилагођавања права друштву као један од проблема односа права и друштва, за правне реалисте постао срж теоријских напора. Отуда је, јуриспруденција схваћена као врста социјалне инжењерије.

⁽²⁹⁾ в. — L. R. Siches, *op. cit.*

4. Проблем правне технике и резоновање стављен је у центар правног живота.
5. Правни реалисти су се скептички односили према доминирајућем значају правних доктрина, принципа, стандарда, правним вредностима као што су јединство система, превидљивост одлука, сигурност и безбедност. Посебно су указивали на недостатке бирократске администрације права и залагали се за већу гибкост у правној регулацији друштвених односа.
6. Прагматички су нападали рационалне елементе у праву и формалноправни концептуализам.
7. Залагали су се за слободније судијско право као гаранцију правне флексибилности и могућности правних решења промена друштвених потреба и интереса, мада су практично, захтевали снажнију активност законодавних органа.
8. Указивали су на чињенице да су и право и друштво динамичке појаве што на плану проучавања и примена права тражи укључивање социолошке, психолошке, економске и политиколошке димензије. Отуда су увидели потребу развијања тих дисциплина, а посебно социологије права. Зато су и поставили у центар социолошког истраживања правног живота тзв. право у дејству.
9. Правни реалисти су били реформаторски расположени, тежили су за реформом правног образовања, правних доктрина, и низа процесних механизма што се примењују у раду органа правосуђа.

Покрет правног реализма заузима значајно место у развоју истраживања правног живота. Они су јасно подвукли потребу проучавања најважније димензије правног живота, тј. како се и где обликује правни живот. Међутим, њихова разматрања те димензије нису сасвим задовољавајућа. Основна примедба се односи на потпуно занемаривање, заобилажење класне структурираности друштва и степена присутности тог друштвеног процеса у праву.

Заобилажење овог питања је у директној вези са заобилажењем проблема циља права и еволуције права. Наиме, инсистирање правних реалиста на прилагођавању права новонасталим друштвеним потребама и интересима путем правне технике уз залагање да се питање куда иде право и чије интересе испољава заобиђе као питање филозофије а не науке, указује на функцију контроле јуриспруденције за коју су се правни реалисти залагали ⁽³⁹⁾.

Ова напомена о одсуству свести о класној структурираности друштва те одређених функција науке захтева продубљивање, али ми ћемо

(39) в. о функцији контроле и функцији иновације као функцијама науке у класно структурираном друштву, Gian Antonio Gilli, Како се истражује. Водич у друштвеним истраживањима. Сувремена Мисао Загреб, 1974.

се позабавити неким другим обележјима покрета правног реализма. У складу са општим одликама система Општег права логично је да су правни реалисти сматрали да је језгро правног живота суд. Исто тако веома је привлачна идеја правних реалиста да значај права за свакодневни живот људи зависи више од понашања оних који примењују право него од принципа по којима треба да се примени право. Међутим, пренаглашавање улоге судије и суда у креирању права значи негирање чињенице да друштвени односи стварају право. Другим речима, тешко је замислити да правници стварају институције као што је нпр. *ususfructus*, они само стварају облике овог института који одговарају одређеним потребама и интересима. Узели смо овај пример из римског права, а таквих примера који треба да укажу на принципе није тешко наћи данас, заправо свуда се са њима сусрећемо, што је нормално, с обзиром на динамизам друштвеног живота. Тиме не желимо рећи да је ритам динамике увек усти, већ само да друштвена стварност налаже правну динамику и прилагођавања права друштву. С те стране је покрет правног реализма подвукао потребу истраживања права у дејству и техника прилагођавања права друштвеном животу. Али просторно ограничење права у дејству на оно што се одвија пред судовима, представља примитивну редукцију богатства правног живота на само једну просторно и временски ограничену димензију. Реч је о томе да правни живот, чак рекло би се, већи део правног живота, тече ван суда тј. одвија се у самим друштвеним институцијама, и ту створени аранжмани односа тек у конфликтним ситуацијама добијају свој правнички израз, на нивоу суда. Сем тога, право се не изражава само у ситуацијама сукоба и напетости, већ оно регулише разнолике ситуације, из којих може, али не мора, да дође до напетости. Није можда ни потребно истаћи да се све ситуације напетости не решавају пред судом, а правног су карактера. Слика о праву у дејству се према томе не може добити ако се изузму друге просторне димензије правног живота. С друге стране, одбојност правних реалиста према утицају формула, принципа, традиције, идеала и циљева права који су присутни у правном животу је нереалистички приступ праву. Исто важи и за њихово одбијање да се позабаве питањем шта право жели да оствари и шта остварује.

Дакле, поред низа добрих особина, покрет правног реализма је својим ограничењем сложености правног живота сузио основе и обим за разумевање слојева правне стварности.

Покрет правног реализма је извршио снажан утицај на позитивистичку америчку социологију права. И она се развијала под идејом да је језгро правног живота суд и да се на том правном простору изражавају све особености правног феномена. Отуда су настале многе социолошке студије које се баве положајем и улогом судија, порота, тужилаца, адвоката и осталих учесника у правном животу. Истраживана су њихова понашања релевантна за право уопште (економски положај, политичка активност, национална и верска припадност итд.) али и њихови ставови који се тичу чисто правних механизма и принципа рада. Интересантно

је приметити да ретко која од ових студија позива у помоћ аргументацију правних реалиста, што се може видети ако се погледа индекс тих студија.

Америчка позитивистичка социологија права је у потпуности усвојила концепт права у дејству, с тим што је његово значење проширено у односу на оно које има у правних реалиста. Тако нпр. Рос (Ross) дефинише право у дејство као „...правни систем који оперише на дневној бази за обичног грађанина... и који се састоји од правила која настају у процесу примене формалних правила на судска и ван суда постигнута решења”⁽³¹⁾. Дакле, простор права у дејству је проширен и обухвата судове и друге просторе мада уско повезане са судовима (рецимо, рад агената осигуравајућих друштава пре него што се захтеви за одштету упуте судској инстанци). Ипак, остаје чињеница да се највећи број студија из области социологије права креће у оквиру који је поставио покрет правног реализма. То се огледа како у чињеници да се право које се испитује тј. правне одлуке и процеси доношења тих одлука (укључујући ту и утицај ванправних чинилаца) поводом сукоба или напетих и нејасних ситуација изједначаје са правом као друштвеним феноменом, тако и у чињеници да је нагласак на потреби прилагођавања права друштву. Истина, када се разматра питање прилагођавања права друштву, ова социологија права се не интересује за циљеве, вредности, идеале које право остварује или треба да оствари. Слично, правном реализму оваква социологија права испушта из вида да друштвени живот, а не правници, ствара право, па тако осиромашује сложеност права као друштвеног феномена. Но и поред ових недостатака, јасно је да америчка позитивистичка социологија права следи добру традицију правног реализма да истражује право на једној разини правног живота која је без сумње важна. Друго је питање, да ли је то једини простор у коме се одвија правни живот.

Да истакнемо да је интересовање правног реализма за правну и друштвену динамику можда оно што тек треба да добије своје облике у социолошком истраживању права. Отуда све више аутора истиче да је један од централних задатака социологије права да истражи однос промена у праву и промена у друштву, поклањајући посебну пажњу чињеници да се само право све више и више јавља као агент промена, које су у савременим друштвима сви више и више планске природе. Отуда, како Moore i Yegge⁽³¹⁾ кажу: „Мада је приступ правног реализма правном животу парцијалан, и мада је баш као такав утицао на неке оријентације у социологији права које су такође парцијалне, јер правном стварношћу сматрају само један део те стварности, утицај покрета правног реализма на постављање неких инстанци правног живота у оквиру социологије права је несумњив и изгледа, у некој мери подстицајан”⁽³²⁾.

(31) в. Н. L. Ross. *Settled Out of Court*. Aldine Publish. Comp. Chicago, 1970.

(32) в. Moore et Yegge. *Modern Legal Change. A Guide to The Course*. University of Denver. Denver, 1973.

ПРИКАЗИ

А. П. Евстигнеева: ФОРМИРАЊЕ ПОТРЕБА У РАЗВИЈЕНОМ СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ДРУШТВУ, Мисл. Москва, 1975.

У савременој марксистичкој литератури питањима потрошње, а нарочито личне, није посвећена одговарајућа пажња. Може се слободно рећи да је овим питањима, у зависности од конкретних решења појединих модела производних односа, тј. привредног система, посвећивано и у друштвеној пракси недовољно пражње. Наиме, очигледно је да је због (осим спородичних изузетака без икаквог теориског утицаја) опште-прихваћеног становишта о неробном карактеру радне снаге у социјализму, што имплицира одсуство потребе за објективним, дакле, економским утврђивањем обима добара и услуга које произвођачи троше ради репродукције своје радне снаге, као и њихове структуре, један други скуп проблема политичке економије социјализма био значајнији за теорију. Ово одсуство испитивања објективних, економских датих основа и критерија представља утолико већи изазов за економисте оних друштава у којима је модел расподеле изведен са великим примесима нормативности (централно планирање економије), него у друштвима са знатнијим присуством деперсонализованих, донекле спонтаних производних односа. У другом случају је јасно да је обим и структура личне потрошње, ако не индивидуално, али свакако колективно (преко категорије дохотка), одређена неком од датих претпоставки модела, која, самим тим, постаје централни предмет истраживања. На тај начин пажња теорије повлачи ка вишем кругу детерминанти, а лична потрошња остаје релативно по страни.

Како економска теорија, тако и друштвена пракса Совјетског Савеза показује да је питањима потрошње, па и личне, посвећена у тој земљи већа пажња него у другим. Разлог овој повећаној пажњи видимо, као што је већ истакнуто, у присуству свести о екстерним, политичким и нормативним детерминатама личне потрошње у условима централног планирања.

У монографијама посвећеним делимично или превасходно питањима потрошње у совјетској теорији истичу се два приступа: један од њих почива на тежњи да се лична потрошња објасни полазећи од структурних одређења социјалистичке економије пропорција чији је значај готово технолошки објективан, док други, много рећи, помиње категорије различитих потреба, интереса, селекционирања потреба. Гледишта прве врсте своје резултате најчешће саопштавају у виду одговарајућих „објективних економских закона личне потрошње у социјализму”. Према нашем сазнању, највећи део совјетске економске литературе је инспирисан таквим приступом и он је данас, без сумње, утицајнији. Његови се фрагменти налазе у мноштву дела, а посебно истичемо И. Н. Шутов: Лична потрошња у социјализму, Мисл, Москва, 1972.

Књига којој је посвећен овај осврт плени читаоца не толико својим изузетним домашајима, колико оригиналношћу и непосредним уочавањем

чињенице да иза социјалистичког планирања не стоји неки апстрактни друштвени субјективитет, већ да је оно резултат међусобног утицаја различитих друштвених група и њихових интереса. Читаоци ове монографије се намеће да о њој размишља у светлости прве Марксове тезе о Фојербаху: „Главни је недостатак свега досадашњег материјализма” (читајмо: догматизмом оптерећених схватања)” што предмет, збиљску реалност, осјетилност, схваћа само у облику објекта или опажња, а не као осјетилну људску дјелатност, праксу, не субјективно” (цит. према Маркс-Енгелс: Рани радови, Напријед, Загреб, 1967, стр. 337)

I

Аутор је своју књигу поделио на два дела: методолошки и део посвећен потребама развијеног социјалистичког друштва. Методолошки део — који представља већи део текста (139 од укупно 253 стране) бави се дефинисањем односа начина производње и потреба, местом потреба у процесу репродукције и њиховим изворима. Друга глава методолошког дела расправља два теоријска приступа потребама — приступ по којем су потребе функција производње, односно супротан, који инсистира на потребама као регулаторној категорији. Најзад, трећа глава методолошког дела третира односе производних и личних потреба.

Други део књиге бави се потребама развијеног социјалистичког друштва и у њему се испитују односи социјалистичке својине и потреба, значај економске политике за потребе, док се последња, шеста глава бави структуром потреба и њиховим упоређивањем.

Говорећи о методолошком кругу својих претпоставки, аутор полази од интереса које различите друштвене групе изводе из производње, а не психолошких захтева, попут грађанских теорија. Два су основна интереса пред нама — интерес целине (макро потребе) и интереси делова (потребе у сфери личне и заједничке потрошње).

Наведене интересе аутор асудира из општијих методолошких претпоставки о начину производње, а нарочито о специфичним обележјима социјализма. Аутор износи, без инсистирања на цигатима, једну врло логичну и документовану интерпретацију међусобних односа производних снага и производних односа. Налазећи да се ове категорије у једном друштву могу дефинисати на два нивоа, материјално-садржински и ослободено сазнато и адаптирано одређеном идејном систему једног друштва, утврђују се посебне, оригинално изложене везе између нивоа које се испољавају кроз сволутивна и револуционарна кретања. У систему међусобних веза нивоа тешко је наћи историјско-хронолошки одређену каузалност, али не и логички — промене су инициране комплексним утицајима (који потичу из материјалних услова живота друштва) радних процеса, који посредством фаза привредног живота изражавају његову јединственост. Оно што промене непосредно изазива нису апстрактне производне снаге и односи, већ процеси производне потрошње у којима се производне снаге изражавају као материјални носиоци система производних односа, као конкретан скуп ствари и сазнања, и са друге стране процеси производње који подразумевају конкретне економске облике производних односа.

Мада су све ове методолошке претпоставке о карактеру система и условљеностима у његовој структури дозвољене, читаоцу који потиче из нашег теоријског амбијента се чини донекле парадоксалним последњи, најконкретнији, али уједно и најапстрактнији мост који повезује два полутка једног начина производње (апстракција производних снага и апстракција производних односа); тај мост представљају категорије конкретног и апстрактног рада, које, као методолошке, имају обележја општих економских категорија, мада би, сматрамо, било адекватније њихово

третирање као посебних категорија. Мислимо, исто тако, да би уношење у модел друштвене поделе рада, а не друштвене нехомогености рада, више одговарало моделу социјалистичког друштва.

Закон развоја производних снага као основни економски закон социјализма — овде се аутор слаже са већином совјетских писаца — мора, дакле, да у своме деловању прође кроз једну фазу у којој он постаје субјективни, сазнати закон, садржај људских опредељења, тежњи. Та фаза је нужна због чињенице да се функције закона конкретно манифестују у предметном повезивању субјективних и материјалних фактора, а у функцији избора алтернатива привредног развоја. Овај избор између различитих веза фактора је, избор између различитих потреба, а то је предметни, спољни вид односа испод којег се крије систем економских интереса као друштвена садржина тог одлучивања. У крајњој линији, аутор сматра да је та садржина одређена својном, али да је и одређује.

Интереси се, због објективности процеса развоја, испољавају као материјална потреба, при чему се број интереса (субјективни елемент) и потребе (објективизирани интерес), појављује као својина (ст. 57).

Занимљиво је да аутор не чини корак даље, корак који логички следи, а којим би идентификовао носиоце различитих друштвених интереса са власницима. Није сваки субјект различитог интереса власник, јер посебни интереси у социјалистичком друштву не могу и не треба да се једнако испољавају, пошто у друштву није доминантни својински облик приватна својина, нису ни носиоци посебних интереса суверени у њиховом стицању и борби за њихово остварење. Материјализују се само посебни интереси који стоје у дијалектичком јединству са општим интересима, а у крајњој линији законом развоја производних снага. Упркос чињеници да се са изложеним читалац у принципу може сложити, остаје питање због чега је аутор уопште у модел уносио питање својине: тиме модел није ништа нити добио, нити изгубио. Једна несвојинска концепција друштвене својине би на овим претпоставкама много боље почивала него државносвојинска.

С обзиром на државносвојински облик привредног система који анализира, аутор извлачи још један, за модел врло логичан и конзистентан закључак: будући да се само онај интерес (субјекта одлучивања) који се остварује у свом предметном облику потребе појављује као својински и објективан, а у конкретној друштвеној пракси је тај комплекс изведен из државносвојинских претпоставки, онда се интерес субјекта у погледу одређеног добра не појављује као оригинални и креативни друштвени интерес, већ као функција система расподеле, односно система материјалног стимулisanja (ст. 59). То у крајњој линији значи доследно спроведен захтев за свесним усклађивањем односа у друштвеној подели рада, а не знатног утицаја спонтаног усклађивања, што је било присутно у претходној фази експликације модела. Но, читалац ипак мора да приметити да, упркос овој критичкој примедби, поступак сукцесивне конкретизације модела тиме није доведен у питање.

Економски модел који излаже Л. П. Евстигнеева није субјективистички: иако његову битну компоненту чини постојање различитих интереса — који нису, нити могу бити у потпуној хармонији — они се као потребе, дакле, друштвено релевантна испољавања, узајамно више не искључују.

При дефинисању потреба аутор не полази од субјекта, већ од њихове објективне природе. Претпоставке потреба нису антрополошке, већ системско-организационе, и, мада не постоје без субјеката који их имају, оне постоје ван тих субјеката. „Потребе су категорије које изражавају материјалне претпоставке живота социјалистичког друштва, које су настале у друштвеној производњи и које се квалитативно усклађују у потрошњи друштвеног производа.” (ст. 68). Другим речима, без обзира што су интереси различити, они се непротивречно испољавају пошто у државно-

својинском моделу само интереси који проистичу из производње и служе развоју прозиводних снага, добијају, путем система расподеле, друштвену афирмацију и постају потребе.

Читалац мора да констатује да овако гледање на потребе није општеприхваћено ни у савременој совјетској, нити уопште марксистичкој литератури, мада није ни усањено. Наводимо, примера ради, да они економисти који у тумачењу основног економског закона социјализма, закона све потпунијег задовољења потреба, инсистирају на антрополошкој основи потреба, покушавају да конструисањем апстрактног, рационалног економског субјективитета нађу социјалну основу која ће афирмисати друштвено прихватљиве односно објективне потребе. С. С. Шаталин („Економика и математички методи“, т. VI, Москва 1970) у жељи да потребе дефинише и објективно и да их истовремено не одвоји од субјеката — њихових ималаца, а да не дозволи њихову волунтаристичко и стихијско појављивање, сматра да све потребе потичу од општег друштвеног субјекта. Када се ово тврђење супротстави стварној друштвеној пракси нељвосмислено следи да је тај друштвени центар, у ствари, плански орган.

До истог крајњег исходашта Евстигнеева долази непосредније, без вештачких и нестварних конструкција. Њен модел је логичнији и конзистентнији, али је и његов кључни беоцуг прихватаљив само у кругу датих претпоставки. Стога би свака дискусија о моделу, која не би у центру имала питање избора претпоставки модела, била научно некоректна.

Сматрамо да је најбитније од свих претпостављених тврђења оно којим се развој производних снага сматра највишим друштвеним циљем развоја социјалистичког друштва. Аутор је могао да прихвати и хибриду претпоставку — да инсистира на закону што већег задовољавања потреба, али је ова претпоставка логички одржива само уколико се потребе изводе из производње и сматрају изразом објективних технолошких веза у људској свести (овде постоји још једна имплицитна претпоставка: да се правац технолошког развоја не мења, да се структура потреба у личној потрошњи не мења квалитативно, него само квантитативно, тако да веће задовољавање потреба захтева само већу производњу добара).

Пред собом имамо сукоб два алтернативна, највиша циља — антрополошког и технолошког, па и одговарајућих поимања потреба. Наш читалац себи, вероватно, не би ни постављао алтернативу или — или, али у совјетској литератури доминира други одговор. И. А. П. Евстигнеева се опредељује за њега, јасно објашњавајући свој модел. Читаоцу остаје да, заузме став не о самом моделу него о претпоставкама на којима он почива, а које нису превасходно економске.

Након утврђивања места потрошње и њене условљености другим деловима друштвеног система, аутор прилази овоме комплексу аналитички, покушавајући да пронађе посебне, специфичне законитости појавних облика потрошње у социјализму (према економској намени производа): производне и личне.

Полазећи од врло занимљивих тврђења — које је потпуно у складу са претпоставкама модела — да потребе производне потрошње произилазе из технолошке супериорности нових решења, односно употребних вредности нових производа, које изводе из равнотеже постојећих систем производних фактора, друштво може да прихвати само оне интересе основних привредних субјеката који изражавају њихову тежњу за успостављање бољих, у крајњој линији просечних услова производње (ст. 101). Из тога произилази да се потребе производне потрошње валоризују у функцији одговарајућег друштвеног показатеља ефикасности привређивања.

Читаоцу није, додуше, сасвим јасно у ком је моменту излагања модела унета претпоставка о идентичности натуралних и друштвених (робних) карактеристика процеса производње, али је она присутна. У стварности, међутим, уштеда живог и минулог рада у друштвеним размерама доводи до повећања вредности друштвеног производа, али то не мора

да буде случај у сваком појединачном процесу микро нивоа. Још конкретније, максимализација у вредносном и натуралном смислу се реално не поклапа, нити се поклапа у микро и макро димензијама.

С обзиром на ово тврђење, основним привредним субјектима се показатељ средње ефикасности не појављује као економски (ендогено), већ као претежно егзогено, политички одређен критериј. То је норма, норма ефикасности, а не објективна економска последица организовања производних процеса у условима издиференциране привреде. Са друге стране, ова норма је друштвена реалност и објективно постоји на макро плану, постоји на исти начин на који постоји једна економским законом установљена норма (на пример, профитна стопа), иако иза прве стоје потребе које плански орган само формулише. Из тога закључујемо да аутор, упркос својих напора да утврди постојање интереса на нивоима основних привредних субјеката који се филтрирају кроз критериј норме ефикасности, *implicite* прихвата изведени карактер ових интереса. Интереси основних привредних субјеката у сфери производне потрошње су тако потчињени технолошким интересима читавог друштва. За ове субјекте веза између технолошки дефинисаних утрошака и њихове вредности није непосредна (због система примарне расподеле), па се читаоцу не чини сасвим оправдано инсистирање на постојању микро интереса тамо где оно није несумњиво.

Сматрамо да би овај део модела потрошње у социјализму био много конзистентнији да аутор није пошао од утисака стечених на основу маргиналистичког приступа, наиме, логиком питања како се манифестују промене у технолошком саставу чинилаца на положај предузећа у грани, дакле, питања инвестиционе потрошње. Инсистирањем на атрибуту „проширена“ репродукција, аутор подсвесно занемарује питања репродукције, дакле, репродукционе потрошње. Овај корелира, извесно, један одређени интерес да се не смањи обим репродукције у оквиру основног привредног субјекта, јер се тако погоршава његов друштвено-економски положај. Развој производних снага није пука жеља да се производи више, него је израз и последица структуралних односа друштвене репродукције, он је, дакле, објективан колико и субјективно условљен и обратно.

Будући да се у совјетском класичном моделу ефекат погрешних решења на нивоу предузећа не манифестује у вредносним категоријама, рационална организација привредног живота захтева да се различита решења прикажу помоћу релативних дистанци од друштвено прихваћених натуралних пропорција — трошкова производње — а то је норма ефикасности. Ово решење је, чини нам се, логичнији израз датих премиса, али захтева елиминисање из модела којег нам аутор предлаже — елемената робних односа. Будући да се то не жели, отвара се један круг питања на које, по нашем мишљењу, одговор није доречен.

Аутор се опредељује за стопу ефективности M/K (добијену односом стопе вишка производа и капиталне опремљености рада), што је прихватљив резултат многобројних дискусија око нормалне цене примарне расподеле, дискусије које су вођене у СССР нарочито шездесетих година. Ова стопа ефикасности је народнопривредни критериј ефикасности и стога није непосредно, основном привредном субјекту примерно понашање. M/J је просечна величина различита од стварног поимања индивидуалног економског амбијента привредног субјекта, али се овај јаз премостује планско-политичком проценом. Потреба у сфери производне потрошње има, дакле, објективну основу дату условима индивидуалне репродукције појединих производних субјеката, али се свест о тој објективној потреби стиче на макро нивоу, и ова се селекционишући индивидуалне интересе, опредмеђује у потреби, у друштвено признатој категорији.

Личне потребе аутор не супротставља производним, јер у моделу субјекти и немају алтернативу: акумулација или лична потрошња. Оправдано се инсистира на критици оних схватања личне потрошње — па и потреба — које детерминанте налазе у историјским околностима датог

друштва (функционалистички приступ), а не у односима производње. При томе аутор, ипак, истиче аутономни карактер личне потрошње. А. П. Евстигнеева не полази од личних потреба, али оправдано указује на чињеницу да је постојање тих потреба у биолошкој природи човека и да оне узрокују и чине неизбежним укључивање потрошача — произвођача у неки од друштвено организованих процеса производње путем једног од облика друштвено издиференцираних радова (ст. 116). Радници мотивисани својим индивидуалним потребама, улазе у основне привредне субјекте и у њима организују процес производње, оријентишући производњу потрошњу на основу друштвено усвојене норме ефикасности.

„Оваде је најважније то да на потрошњи лежи задатак припреме човека као друштвене радне снаге.” — каже даље аутор (ст. 117). Потрошња културних и других добара непосредно је потчињена овом циљу — континуитету проширене репродукције. Управо је потрошња духовних производа она најспецифичнија карактеристика процеса формирања личних потреба у социјализму. Готово је непотребно истицање ауторовог става да ове творевине — културна достигнућа — у социјализму имају један специфични, политички и идејно јасно опредељени профил.

Лична потрошња материјалних добара је, даље, и физички и материјални основ формирања личних потреба, па и духовних. Из различитих обима потрошње материјалних добара произилазе и такозване „престижне” (остентативне) потребе. Духовна и материјална компонента су у функционалној, али и у каузалној вези (ст. 120). Цео комплекс личне потрошње, у оквирима социјалистичког начина живљења, претпоставља одређени тип оптимизације који обухвата материјалну и нематеријалну сферу друштвеног рада у условима проширене репродукције (ст. 134).

Чини нам се да је у овом контексту аутор најдаље отишао од логике робних односа, у односу на коју, иначе, није искључив. Разлог више за настанак резерви у читаоца представља чињеница да совјетска теорија није никада (осим у периоду ратног комунизма) оспаравала робни карактер средстава за живот, као ни њихову тржишну алокацију.

Лична потрошња — као и производна — јесте одређена производња, али је и одређена производњом, и одбацивање супротног приступа је логична последица усвојених претпоставки. Инсистирање на постојању двају категорија потреба у сфери личне потрошње, без разликовања друштвених односа, као и без разликовања степена условљености једног или другог комплекса овима, своди стварни садржај диференцијације на основне потребе и потребе стандарда на неколико стереотипних и механичких одредница. Уколико, међутим, односи потрошње поводом једних и других добара нису различити, онда њихова квантификација захтева изједначавање оба нивоа потрошње било у робном било у неробном облику. Аутор, на крају, то и чини, инсистирајући на натуралном дефинисању потрошње. Друштвени односи у васпитању, образовању, задовољавању духовних потреба често уопште нису економски, а уколико и јесу, њихова аналитичка раван није иста као и потреба за материјалним добрима. Стога ове потребе имају и другачији облик друштвеног опредељивања. То није само разликовање „материјалне производње и нематеријалне сфере” (ст. 136), већ су и две различите врсте потребе. (Примећујемо да је аутономија духовних потреба већа од релативне независности личне потрошње). Закључујемо, стога да је несумњив допринос аутора који чини својим захтевом да се потребе члана социјалистичког друштва не сведу на круг материјалних потреба, али тада немојмо говорити о личној потрошњи, већ о животном стандарду.

Одговор на питање које би нас посебно интересовало — да ли је и како одређен обим личне потрошње — налази се на следећим страницама. Друштвено признање личних интереса који се опосредују потребама исти је као и у производне потрошње: и лична потрошња је изведена из потреба развоја производних снага. Извесну тешкоћу читаоцу представља покушај да верификује закључак који следи, а то је тврђење да

циљни садржај човекове активности представља сама та активност, а не производ, што би одговарало емпиричким сазнањима. Но упркос ове препреке, закључак је конзеквентан из базичних премиса друштвеног модела.

Најзад, када је Торстен Веблен први употребио термин „conspicuous consumption” (престижна потрошња), имао је у виду одређени несклад (тако то ми, барем разумемо) између употребне и прометне вредности једног добра. У условима о којима говори Л. П. Евстигнеева, у којима прометна вредност није дијалектички израз друштвених односа, било би нам логичније дефинисање ове појаве у социјализму путем одсуства комплементарности материјалне и духовне потребе у корист материјалне, а не сам виши ниво потрошње, уколико су ове две у складу. Овоме питању у књизи, додуше, није посвећена већа пажња и поменуто је само периферно, али, на жалост, оно није периферно и у друштвеној и политичкој пракси социјалистичког друштва.

II

Други део ове интересантне монографије носи наслов „Потребе у развијеном социјалистичком друштву”, а ближе третира питања везе државне својине и структуре потреба, ефикасности и благостања и узајамног упоређивања потреба.

Основне категорије субјеката у друштвено-економском животу социјалистичког друштва јесу друштвена заједница, производни колектив и појединац. Посебност субјеката је израз различитих обима и квалитета њиховог економског интереса, а управо је економски карактер ових различитих интереса основ њиховог појављивања у лику привредног субјекта.

Сам интерес је двоструко одређен: с једне стране, економском нужношћу (што представља оспољени израз развоја производних снага), са друге, карактеристикама својине, дакле, јединственим типом социјалистичких производних односа.

Само друштво се појављује као један систем, јединствени, радни колектив у којег се друштвена подела рада јавља као процес који тече независно од унутрашње структуре рада. Укупни друштвени производ такве кооперације је јединствени материјални извор свих доходака у друштву, тако да функције субјеката као учесника у присвајању почивају на његовим функцијама у раду (ст. 142). Стога се у овим оквирима не може утврдити приоритет једног типа потрошње, пошто јединственост потреба изражава функције друштва као субјекта производне и непроизводне потрошње. Систем потреба је у функцији степена друштвено-економске развијености, а будући да је систем, у његовој структури наилазимо на хијерархију потреба.

Потребе на нивоу друштва су израз интереса који су индиферентни с обзиром на конкретне облике рада у друштвеној подели рада, али интереси појединаца и колектива нису — они су функција њихових издиференцираних, специјализованих активности. Најзад, појединац формира своје потребе само као претпоставке личне, а не и производне потрошње, будући да сам није субјект друштвене поделе рада (јер је делатност колективног карактера).

Лични интерес повезује појединце у специјализовану радну организацију, а колективни даје квалитет структурне компоненте социјалистичке поделе рада.

Средњи ниво интереса — предузеће — логички је изведено из личности, нивоа индивида, али га аутор излажући систем (што значи да његов интерес потчињава другоме) изводи из друштва, будући да је оно извршило првобитно улагање средстава у предузеће. Предузеће је зато само функционални део друштва, целине, објект својине који је у рукама друштва — државе.

Интереси предузећа се испољавају кроз робни облик, али је овај само израз локализације економских интереса, дакле форме, а не суштинске осамостаљености привредног субјекта, односно самосталности у процесу доношења одлука. Предузеће у савременом друштву (социјализму и даље постоји због његове структурираности, али робни елементи његове самосталности нестају како нестаје друштвено-економска неједнакост рада (умни и физички и друго). Одатле, још једном, произилази изведени и привремени карактер његових интереса у односу на интересе друштвене заједнице. Будући да робна привреда још увек постоји (ст. 146), то интереси предузећа изражавају друштвену сложеност, али и (захваљујући и државној својини) јединственост.

Компетенције трију интереса су израз конкуренција циљева: појединац се репродукује личном потрошњом и жели да је оствари у што већем обиму; његов је циљ материјално благостање. Колективни интерес је посреднички — он се јавља на бази технолошких потреба производње у смислу одређене, издиференциране делатности и оспољује се у производној потрошњи. Циљ у овом случају није благостање, већ одређени друштвени критериј ефикасности, будући да је овај друштвени и институционални услов репродукције. Најзад, општи друштвени интерес такође изражава ове циљеве — с једне стране, максимализацију благостања чиме представља надградњу индивидуалних интереса, али, с друге стране, тежњу за остваривање максималне ефикасности средстава у макро размерама. Будући да максимизација ефикасности на микро нивоу није исто што и максимизација на нивоу целог друштва, то се јединственост система изражава у приоритету макро интереса. Читаоцу ово постаје још јасније кад аузме у обзир чињеницу да совјетски плански органи данас више не стимулишу пребацивање у остваривању планских задатака предузећа, јер се тако изазива неравнотежа у планским пропорцијама.

Овој процес тече на следећи начин: у жељи да што брже развије своје производне снаге, друштво предузима одговарајуће инвестиционе подухвате којима се подижу друштвени показатељи производности. У исто време, то изазива структурне неусклађености на нивоу основних привредних субјеката, који се нужно понашају по закону сразмерне расподеле рада. Да би одржали услове равнотеже међу гранама, субјекти теже не максимизацији (из многобројних разлога: наводимо само неједнаке инвестиционе циклусе), већ достизању просечних друштвених величина, односно не индивидуалном, већ сумарном максимизирању производности.

Извесно је да се усклађивање индивидуалних и друштвено-просечних услова производње од стране појединачних привредних субјеката може остварити само уколико се плански показатељи материјално-техничких трошкова изражавају преко одговарајућих робних облика; пошто се доходак предузећа у једном моменту појављује у новчаном облику, он је вредносна основа одређених материјалних захтева, односно потреба. Потребе предузећа су технолошке природе (производна потрошња) а о овоме постоје одговарајући друштвени нормативи утрошка. Поново се, дакле, уочава приоритет друштвеног интереса, централно планског, над парцијалним интересима предузећа, принципа јединствености система над елементима његове диференцијације. Може се, уосталом, рећи да је циљ предузећа да максимизирају свој збирни резултат (друштвени производ), док је интерес друштва да производ буде максималан у смислу највећег расположивог производа за нови репродукциони циклус. Предузеће, дакле, тежи максимизацији ефикасности при стварању одређеног аутпута, док је друштвени интерес постизање највећег степена коришћења инпута, схваћеног као укупни расположиви производ (ст. 179).

Усвојени показатељ ефикасности је M/K . То је, у ствари, дериват стопе M/B , која се у социјалистичком друштву одређена производном снагом рада, односно органским саставом чинилаца K/B ($M/B : K/B := M/K$). Предузећа своје потребе формирају у складу са овим пока-

затељем: при остваривању производне потрошње теже подизању производности рада и снижавању утrophа фондова по јединици производа.

У наставку анализе аутор дефинише свој модел у односу на друге, у совјетској литератури присутне концепције. Уочава се, пре свега, да је централно питање око којег се изграђује теорија потреба и потрошње питање економског оптимума. У литератури су заступљена различита схватања економског оптимума, која се, у суштини, разликују по томе какав је међусобно утицај трију основних нивоа формирања интереса у социјализму: нивоа друштвене заједнице, основних привредних субјеката и појединаца. Прва два нивоа се могу још посматрати као амбијенти друштвено-економске и материјално — производне оптимализације, због чега се често и конфронтирају. Њихови одговарајући економски изрази су благостање и ефикасност. Механички приступи којима се тежи задовољавању само једног од ових мотива, односно потчињавању једнога другог, третирају проблем као питање максималног задовољавања једног интереса. Поборници концепције дефинисања потреба почев од макро нивоа сматрају оптималном „нормативну структуру која служи реализовању циљне функције економике"... „Најважнији је фактор оптимализације друштвена корисност, која се обично објашњава као механизам прилагођавања структуре потреба (и структуре производње) привредних јединица главном друштвеном циљу" (ст. 210).

Супротна схватања инсистирају на приоритету материјалних односа у производњи који одређујући утичу и на односе међу људима. Мноштво ових односа је основ за наставак вишеструких циљева који у друштву налазе компромисна решења. Аутор примећује да ова теорија, као и њој сличне, инсистира на технолошком аспекту поделе рада, испитујући производност производних фактора као свој главни циљ, дефинишу норму ефикасности натурално, а не вредносно (ст. 200). Ово је парадоксално с обзиром да се структура нивоа привредних јединица остварује системом примарне расподеле (ст. 201), који треба да има робни карактер.

Оно што је заједничко овим теоријама управо је оно што им је појавно различито. Обе инсистирају на супростављању друштвеног карактера односа производње техничко-технолошким пропорцијама и квантитативним односима, али једна у корист првог, потоња у корист другог. А. П. Евстигнеева инсистира на томе да се ниједан од два типа односа не може сматрати битнијим (ст. 211) — ефикасност и благостање су видови истог циља. Проблеми на које ове теорије дају парцијална решења су општи проблеми и утицај њихов на привредни живот омогућава привредној пракси схватања праве суштине расподеле у социјализму. Концепција благостања је својом заснованошћу на неробном, концепција ефикасности заснованошћу на робном моделу производних односа, свака са своје стране, онемогућава одређивање правог места вредности у процесу формирања потреба.

Аутор ову главу завршава врло јасним опредељењем: у алтернативи коју му други намећу, а то је избор између кључних питања „како" (теорија ефикасности) и „шта" (теорија благостања), он се опредељује за скупи критериј „и како и шта" (ст. 225).

Теорија потреба мора да, поред одговора на питање шта потребе садрже, да одговор и на питање какав је међусобни однос потреба. Најједноставније је однос између потреба изложити као однос њихових облика економског испољавања — преко цена. Без амбиција да се упусту у сложена питања теорије цена у социјализму, аутор наводи неколико савремених совјетских схватања о ценама. Полази од концепције (Х. Ј. Петракова) по којој је цена садржински опредељена са два елемента: односом остварене стопе ефикасности према планској структури утrophа фондова, с једне стране, и односима понуде и потражње, са друге. Друга концепција почива на тврђењу (В. А. Волконски) да је цена израз равнотеже, а њена функција је сразмера расподеле фактора. Трећа концепција

(В. Н. Черковец) изједначава однос вредности са друштвеном корисношћу. У суштини, ово схватање третира планске везе као натуралне, а директне, робне, сматра изузетним. Најзад, четврта концепција (А. Г. Аганбегјан и А. Г. Гренберг) питања вредности и цене не решава у макро размерама, већ инсистира на одговарајућој (ценовној) форми и вредносном садржају сваке јединице производа, чиме се, у ствари, инсистира на примени норми ефикасности путем уштеде рада.

Вредносни аспект потреба представља категорију неодвојиву од предмета, ствари, из чега следи да се у социјализму сва питања економског раста а која имају карактер натуралних показатеља, манифестују и као вредносне величине. Реципрочно, сваки појединачни облик рада у социјализму претпоставља поклапање предметне структуре са вредносним саставом друштвеног производа. Само у таквим условима имамо равнотежу у структури друштвеног производа, односно такву материјалну структуру која обезбеђује претпоставке проширене репродукције.

Пошто се привредни живот састоји у неравномерном развоју различитих делова економске структуре, а његова је општа одлика пораст производности рада, то се друштвено-економске специфичности социјализма нужно јављају као вредносне мере, као мере којима се изражава уштеда рада, што доводи, најпре, до нарушавања равнотеже, а затим до неког новог нивоа равнотеже. Тако се потребе производне потрошње изражавају преко вредносних норми M/K , а потребе личне потрошње односом M/V . Потребе имају свој вредносни садржај због чињенице да оне не постоје ван друштвене репродукције, а пошто она нема само техничко-технолошке већ и вредносне димензије, и потребе се јављају на оба начина.

У развијеном социјализму натурални садржај потреба је одређен односима друштвене репродукције, и то проширене, а у крајњој линији максимизацији благостања. Економски садржај овог процеса је стабилан и уравнотежени раст праћен смањењем утрешка фондова и живог рада. Извесно је да тај раст није тако равномеран, и управо је високо развијено друштво, у коме је друштвени карактер рада широко афирмисан, веома осетљиво на диспропорције у својем развоју. Стога је нужно формирање одговарајућих вредносних показатеља, специфичних за социјалистичку привреду, којима се процес уједначавања објективизира.

— — —

Пошто склопи корице ове интересантне књиге, читаоцу се намеће оцена да пред собом има оригинално дело високог професионалног домета, које је настало, додуше, у специфичним економским приликама и због тога изложено мноштву ограничења, али дело које, без сумње, инспирише. Наш читалац постаје још свеснији одсуства оваквог или сличних покушаја да у оквирима социјалистичког самоуправног привредног система нађемо и дефинишемо његове објективне и субјективне детерминанте. А. П. Евстигнеева је много учинила да спадне једна маска коју догматичари обично стављају на уџбеничку економску литературу о социјализму — маска-идиличности, механичког јединства. Ми видимо, додуше у свету економских категорија, друштвене интересе, сукобе, ауторитет. Стога нам ова књига даје драгоцене информације о систему који доживљава врло озбиљне промене, и омогућава нам да сагледамо њихов могући правац.

Мр Светислав Табориши

ДР ЈЕРЖИ СТАРОШЋАК
(1914 — 1974)

Са дужним поштовањем бележимо да је др Јержи Старошћак (Jerzy Starosćiak) професор управног права на Правном факултету Универзитета у Варшави преминуо 7. 10. 1974. године. Као истакнути правник др Ј. Старошћак од 1950. године је професор управног права. Поред тога имао је низ других функција. Био је члан Државног законодавног савета Пољске, потпредседник Научног савета Института за јавну управу при Министарском савету Пољске и саветник Института за правне науке Пољске академије наука.

Као научник и наставник проф. Старошћак залагао се да професор права мора примењивати нове методе у научно-истраживачком процесу проучавања појединих правних института. Стога је истицао да се у том раду мора имати у виду јединство читавог правног система користећи при том не само достигнућа у развоју правне науке већ и повезаност са друштвеним, економским и културним факторима посебно истичући и социјалистичку етику.

У низу својих дела као и у многобројним радовима у пољским и иностраним часописима и у многим својим рефератима на међународним скуповима правника истицао се као изванредан правни теоретичар са великим смислом за критичке и суптилне анализе друштвене стварности и института права које је проучавао.

Иако професор управног права, посветио је, такође, много пажње Науци о управљању. Могло би се рећи да је у овој научној дисциплини био један од пионира ове науке у социјалистичким земљама.

На многобројним међународним скуповима правних теоретичара проф. Старошћак је својим рефератима и дискусијама увек указивао на сложене проблеме друштвене стварности и са њему својственим смислом за објективно и смирено излагање својих концепција, стекао је опште поштовање не само у својој земљи већ и у иностранству. Може се без бојазни тврдити да је проф. Старошћак не само допринео развоју науке управног права у Пољској већ је запажен и његов знатан удео у развоју управног права у упоредном праву и посебно у развоју науке о управљању.

Проф. Старошћак у свом последњем реферату на Међународном скупу који је организовао Француски Национални центар за научна истраживања, у Паризу новембра 1973. године, посебно је истицао да су четири управне науке узајамно повезане и то: управно правно, наука о управљању, историја управе и управна информатика. С друге стране, указивао је да су политичка економија, политичке науке и социологија такође узајамно повезане са наведеним управним наукама. Стога посебно подвлачи потребу упоредноправног проучавања као и потребу интердисциплинарног истраживања с тим да циљ ових научних интердисципли-

нарних истраживања буде специјализован ради обраде парцијалних синтеза јер је истицао да је немогуће доћи до глобалних синтеза и да стога резултати специјализованих научних истраживања боље омогућују сагледавање опште представе о проблемима који ће уједно више одговарати и стварности.

Проф. Старошћак посебно указује да у проучавању функционисања државне управе ваља обратити пажњу „не само на правно регулисање управе, већ и на стил делатности појединих надлештава, на питање етике и формирања новог социјалистичког морала у делатности државне управе”.

Проф. Старошћак са разлогом је истицао да нема демократије без ефикасне управе али да не може бити ефикасности управе ако грађани не учествују у одлучивању у јавним пословима. Залагао се у свим својим радовима за демократизацију управе која би увек морала бити саображавана условима друштвене стварности. Управа, по професору Старошћаку, није никад делатност која има у виду „ствари” већ увек служи човеку па стога и подвлачи да ефикасност управе није у контрадикцији са потребама хуманизације њене делатности.

Проф. Старошћак указује на контрадикцију у делатности управе: контрадикцији између обима жеља које се очекују од управе и способности управе да одговори овим жељама; контрадикције између потребног брзог ритма друштвених промена и захтева стабилности друштва; контрадикције између ритма рада и развоја друштва; контрадикције између реализма и романтизма у концепцији програма рада управе. Међутим, за све ове контрадикције проф. Старошћак истиче да оне нису антагонистичне већ се оне могу решавати али да то укључује као последицу да управљање садржи перманентну могућност избора решења саображавајући ова решења променама у друштвеној стварности и променама у техници. Посебно подвлачи потребу координације у делатности управе а нарочито због све веће специјализације управе. Посебно се залагао да поред управноправне делатности управа мора проучавати и колико може користити у својој делатности договоре или форме блиске договору односно сагласност између грађана и органа управе као и да ли има могућности да се у управном праву користе неки институти грађанског права и др.

Проф. Старошћак се залагао и за контролу рада управе. Поред тога, посебно је указивао да је актуелан проблем преображаја многих правних појмова. Истицао је да се још увек служимо неким правним појмовима који данас не одражавају његову друштвену улогу с обзиром да су настала у другом времену и да су према томе одражавали другу и садржину и, имали другу друштвену улогу.

Посебно са тугом морамо нагласити да је прерана смрт поштованог професора Јержи Старошћака тежак губитак не само за његове поштоваоце у Пољској и иностранству већ посебно за његове поштоваоце у Југославији и за колектив наставника Правног факултета у Београду са којима је сарађивао како у Београду тако и на међународним скуповима. Увек једноставан и благ у општењу са другима, проф. Ј. Старошћак је пленио све који су сарађивали са њим. Његова готовост да увек другога саслуша и да објективно али аргументовано и мирно излаже своје гледиште, допринели су да буде поштован и као научник и као човек. Прерана смрт проф. Ј. Старошћака тежак је губитак за правну науку јер се од њега још много могло очекивати али оно што је за свој релативно кратки век као изванредан правни теоретичар и хуманиста оставио у својим делима, остаће као трајна ризница богатства мисли у служби права и правде.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

<i>Др Антун Вратуша:</i> Извори и облици угрожавања нашег социјалистичког самоуправног друштва, његових тековина и вредности	1
<i>Др Милан Милутиновић:</i> Друштвена самозаштита као теорија, политика и пракса заштите нашег друштва и његових вредности —	19
<i>Др Војислав Симовић:</i> Друштвена самозаштита и друштвено-политички систем Југославије — — — — — — — — — —	47
<i>Др Павле Ристић:</i> Радни човек и грађанин као носиоци друштвене самозаштите — — — — — — — — — — — — — — — —	61
<i>Мр Весна Бесаровић:</i> Питање проширене заштите реномираног жига	71

ПРИЛОЗИ

<i>Мр Тодор Подгорац:</i> Социологија права у Пољској — — — — —	91
<i>Угљеша Звекић:</i> Покрет правног реализма у САД — — — — —	108

ПРИКАЗИ

<i>Мр Светислав Табороши:</i> А. П. Евстигнеева, Формирање потреба у развијеном социјалистичком друштву — — — — —	122
---	-----

IN MEMORIAM

<i>Др Драгаш Денковић:</i> Др Јержи Старошћак — — — — —	132
---	-----

CONTENTS

ARTICLES

<i>Dr Anton Vratuša:</i> Causes and forms of threats directed at our socialist, self-governing society, its achievements and values — — — — —	1
<i>Dr Milan Milutinović:</i> The voluntary protection of society in theory, the policy and practice of the protection of our society and its values — — — — — — — — — — — — — — — —	19
<i>Dr Vojislav Simović:</i> The voluntary protection of society and the socio-political system of Yugoslavia — — — — — — — — — — —	47
<i>Dr Pavle Ristić:</i> Worker and citizen as the principal factors of voluntary protection of society — — — — — — — — — — — — — — — —	61
<i>Mr Vesna Besarović:</i> The problem of extended protection of the trade mark —	71

VARIETES

<i>Mr Todor Podgorac: The sociology of law in Poland</i> — — — — —	91
<i>Uglješa Zvekić: The movement of legal realizm in USA</i> — — — — —	108

COMPTES RENDUS DES LIVRES

<i>Mr Svetislav Taboroši: L. P. Evstigneeva, the forming of wants in advanced socialist society</i> — — — — —	122
---	-----

IN MEMORIAM

<i>Dr Dragoš Denković: Dr Jerzy Staroschack</i>	132
---	-----

ARTICLES

<i>Dr Antun Vratuša: Les sources et les formes de la mise en danger de notre société autogestionnaire socialiste, de ses asquisitions et ses valeurs</i> — — — — —	1
<i>Dr Milan Milutinović: L'auto-protection sociale, en tant que théorie, politique et pratique de la protection de notre société et de ses valeurs</i> — — — — —	19
<i>Dr Vojislav Simović: L'auto-protection sociale et le système socio-politique de la Yougoslavie</i> — — — — —	47
<i>Dr Pavle Ristić: Le travailleur et le citoyen en tant que titulaires de l'auto-protection sociale</i> — — — — —	61
<i>Mr Vesna Besarović: La question de la protection élargie de la marque renommée</i> — — — — —	71

VARIETES

<i>Mr Todor Podgorac: La sociologie du droit en Pologne</i> — — — — —	91
<i>Uglješa Zvekić: Le mouvement du réalisme juridique aux Etats-Unis</i> — — — — —	108

COMPTES RENDUS DES LIVRES

<i>Mr Svetislav Taboroši: L. P. Evsigneeva, La formation des besoins dans la société socialiste développée</i> — — — — —	122
--	-----

IN MEMORIAM

<i>Dr Dragoš Denković: Dr Jerži Starošćak</i> — — — — —	132
---	-----

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откупце на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе двомесечно.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1976. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин. 90.—
2. За појединце	„ „ 60.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „ 20.—
4. За један примерак	„ „ 15.—

Претплата за иностранство износи н. д. 140.—

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-032-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501